

T.C

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

**BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ’NİN DİĞER SELÇUKLU
DEVLETLERİ İLE MÜNASEBETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Ülkü ÇİFTÇİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

NEVŞEHİR

Kasım 2022

T.C

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

**BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DİĞER SELÇUKLU
DEVLETLERİ İLE MÜNASEBETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Ülkü ÇİFTÇİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

NEVŞEHİR

Kasım 2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Ülkü ÇİFTÇİ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Büyük Selçuklu Devleti’nin Diğ r Selçuklu Devletleri İle Münasebetleri” adlı Yüksek Lisans / Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ülkü ÇİFTCİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr.Lütfi Gürkan GÖKÇEK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI danışmanlığında Ülkü ÇİFTÇİ tarafından hazırlanan “Büyük Selçuklu Devleti’nin Diğer Selçuklu Devletleri İle Münasebetleri” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

22/11 / 2022

JÜRİ

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

.....

Üye :Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

.....

Üye :Dr. Öğr. Üyesi İlker Türkmen

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

.... / /

Dr. Öğr. Üyesi Volkan Recai ÇETİN

Enstitü Müdürü

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DİĞER SELÇUKLU DEVLETLERİ İLE MÜNASEBETLERİ

Ülkü ÇİFTÇİ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana
Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Kasım 2022

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

ÖZET

Büyük Selçuklu Devleti 1040 yılında Gazneliler Devleti'ne karşı kazanılan Dandanakan Savaşı sonrasında kuruldu ve savaş sonunda toplanan Merv Kurultayı'nda alınan kararlar ile ileride fethedilmesi planlanan yerler Selçuklu hanedan üyeleri arasında paylaşıldı. Selçuklu hanedan üyeleri kendilerine verilen bölgeleri fethetmekle birlikte fetih bölgelerinde Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olacak şekilde yeni Selçuklu Devletleri kurdular. Tuğrul Bey, Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı olarak devlet merkezi olan Nişapur'da oturmaktaydı. Çağrı Bey'in oğlu olan Melik Kavurd'a verilen Kirman coğrafyasında Kavurd bölgede yaptığı başarılı fetihlerle Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk vassal kolu olan Kirman Selçuklu Devleti'ni kurdu. Kutalmışoğlu Süleymanşah Anadolu içlerine yaptığı başarılı fetihlerle İznik merkez olmak üzere Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi Anadolu Selçuklu Devleti'nin temellerini attı. Selçuklu emir ve beylerinin Suriye bölgesine yaptıkları akınlar ile bölgede önce Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir beylik ardından sınırların genişlemesi ile Suriye Selçuklu Devleti'nin temelleri atıldı. Irak Selçuklu Devleti ise Büyük Selçuklu Sultanı Sancar tarafından kurulmuş ve yönetimine de yeğeni Mahmud getirildi. Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir şekilde kurulan bu Selçuklu Devletleri'nin hükümdarları Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir devlet olarak kurulmuş olsalarda değişen siyasi ve askerleri durumlara göre Büyük Selçuklu Devleti sultanlarına karşı isyan etmekte ve onların yerine geçmekte tereddüt etmemektedirler. Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulan diğer Selçuklu Devletleri'nin gerek kurucuları gerekse de hükümdarları Selçuklu hanedanı üyesi olmanın verdiği meşru bir hak ile tâbilitikten vazgeçip metbu sultan olmak istediklerinden dolayı devlet merkezinde yaşanan siyasi bir istikrarsızlıktan faydalanıp isyan etmekteydiler. Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçen Selçuklu hanedan üyelerimetbu bir hükümdar olarak tâbi devletlerin gösterdiği en ufak bir isyana gerek askeri gerekse de siyasi olarak müdahale etmekte tereddüt etmemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Hâkimiyet, Kirman, Anadolu, Suriye, Irak,

RELATIONS OF THE GREAT SELJUK STATE WITH OTHER SELJUK STATES

**NevsehirHaciBektas Veli University, Institute of SocialSciences
Department of History, November 2022**

**Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI
ABSTRACT**

The Great Seljuk State was established in 1040 after the Dandanakan War, which was won against the Ghaznavid State and As a result of the decisions taken at the Merv Congress convened at the end of this war, the places planned to be conquered in the future were also shared among the members of the Seljuk dynasty. In addition to conquering the regions given to them, the Seljuk dynasty members also established new Seljuk States, which were affiliated to the Great Seljuk State, in these conquest regions. As the sultan of the Great Seljuk State, Tugrul Bey was in Nishapur, the state center. Melik Kavurd, the son of Çağrı Bey, as a result of his successful conquests in the Kerman geography given to him; He established the Kerman Seljuk State, the first vassal region of the Great Seljuk State. Kutalmışoğlu Süleymanşah as a result of his successful conquests in the inner regions of Anatolia; Especially in the center of Iznik region, he started the establishment process of the Anatolian Seljuk State, which was affiliated to the Great Seljuk State. As a result of the attacks of the Seljuk commanders and beys in the Syrian region; In this region, first a principality affiliated to the Great Seljuk State was established, and then the establishment process of the Syrian Seljuk State began with the expansion of the country's borders. The Iraq Seljuk State was established by the Great Seljuk Sultan Sançar and the management of this state was given to Mahmud, the nephew of Sultan Sançar. Although the rulers of these Seljuk States, which were affiliated to the Great Seljuk State, they were thinking of rebelling against the Great Seljuk State sultans and seizing the management of the Great Seljuk State due to the changing political and military situations. Since both the establishers and rulers of the other Seljuk States, which were established under the Great Seljuk State, were also members of the Seljuk dynasty, they accepted being the ruler of the Great Seljuk State as a legitimate right instead of being an affiliated ruler. Therefore, they were revolting by taking advantage of the political instability in the center of the Great Seljuk State. Seljuk dynasty members who provided the management of the Great Seljuk State, as the ruler at the head of the state; They intervened both militarily and politically in the slightest rebellion of the vassal states.

Keywords: Seljuks, Management, Kerman, Anatolia, Syria, Iraq

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KIRMAN SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

1.1. II. Yüzyılda Kirman Coğrafyası ve Kavurd'un İlk Faaliyetleri	14
1.2. Kirman Selçukluları ve Tuğrul Bey	23
1.3. Kirman Selçukluları ve Alp Arslan	25
1.4. Kirman Selçukluları ve Melikşah	32
1.5. Sultan Melikşah Sonrası Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçukluları	40
1.5.1. İrânşah ve Büyük Selçuklu Devleti	40
1.5.2. Arslanşah ve Büyük Selçuklu Devleti	43
1.5.3. Muhammed b. Arslanşah ve Büyük Selçuklu Devleti	46

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

2.1. Tuğrul ve Alp Arslan'ın Anadolu Üzerine Yaptıkları İlk Askeri Faaliyetler .	48
2.2. Anadolu'nun Kaderini Değiştiren Savaş: Malazgirt	60
2.3. Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu ve Sultan Melikşah	65

2.4. Sultan Melikşah Sonrası Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti	77
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN SURİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

3.1. Suriye Selçuklu Devleti Öncesi Bölgedeki Faaliyetler	88
3.2. Sultan Alp Arslan ve Komutanlarının Bölgeye Akınları	91
3.3. Emir Atsız'ın Suriye-Filistin Hâkimiyeti	96
3.4. Suriye Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne Tabi Oluşu	102
3.5. Melik Tutuş'un Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsü.....	105
3.6. Suriye Selçuklu Devleti'nin İkiye Bölünmesi ve Sonraki İlişkiler	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN IRAK SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

4.1. Irak Selçuklu Devletinin Kuruluşu	112
4.3. Irak Selçuklu Devleti ve Sultan Sencer	117
4.3.1. Sultan Mahmud ve Büyük Selçuklu Devleti	117
4.3.2. Sultan Davud ve Büyük Selçuklu Devleti	124
4.3.3. Sultan Tuğrul ve Büyük Selçuklu Devleti	126
4.3.4. Sultan Mesud ve Büyük Selçuklu Devleti	128
SONUÇ	132
EKLER	137
KAYNAKÇA	143
ÖZGEÇMİŞ	148

KISALTMALAR

Bkz: Bakınız

DGBİT: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi

DTCF: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

TTK: Türk Tarih Kurumu

İA: İslam Ansiklopedisi

Yay: Yayınları, Yayınevi

Yy: Yüzyıl

TEŞEKKÜR

Büyük Selçuklu Devleti Gaznelilere karşı yapılan Dandanakan Savaşı'nın kesin bir zafer ile sonuçlanmasından sonra kuruldu. Devlet hanedanının ortak malı anlayışı ile ülke toprakları hanedan üyeleri arasında paylaştırıldı. Yapılan toprak paylaşımları sonrasında başarılı fetihlerle ülke sınırları genişledi ve kendisine bağlı yeni devletlerin oluşmasına zemin hazırladı. Hanedan üyeleri ele geçirdikleri yerlerdeki hâkimiyeti Büyük Selçuklu Devleti adına sağlamaktaydı. Okutulan hutbelerde ve bastırdıkları paralarda önce bağlı bulundukları metbû devlet olan Büyük Selçuklu Devleti Sultanları'nın adını ardından Abbasi Halifeleri'ni ve son olarak da kendi adlarını zikretmekteydiler. Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir şekilde hanedan üyeleri tarafından kurulan bu devletlerin hükümdarları Selçuklu hanedanı üyesi olmanın verdiği hak ile Büyük Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan taht değişikliklerinden istifade ederek metbû sultan olmak amacı ile isyan etmekteydiler.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Diğer Selçuklu Devletleri İle Münasebetleri adlı bu çalışma tarihî veriler ışığında hazırlanmış olmakla birlikte dört (4) bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk bağlı devleti olan ve Çağrı Bey'in oğlu Kavurd tarafından kurulan Kirman Selçuklu Devleti ele alınmıştır. İkinci bölümde Kutalmışoğullarının Anadolu üzerine yaptıkları başarılı akınlar sonucunda kurulmuş olan Anadolu Selçuklu Devleti anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Selçuklu emir ve beylerinin Suriye üzerine yaptıkları fetihler sonrasında kurulan Suriye Selçuklu Devleti anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise Büyük Selçuklu Devleti'nin son sultanı olan Sancar tarafından kurulmuş olan Irak Selçuklu Devleti anlatılmıştır. Bu tezin hazırlanmasında destek ve katkılarında dolayı hocam Nilay AĞIRNASLI'ya çok teşekkür ederim. Yine bu süreç de desteğini esirgemeyen arkadaşım Mehmet CANTÜRK'e de teşekkür ederim.

Ayrıca eğitim hayatıma her zaman maddi ve manevi katkılarda bulunmuş olan sevgili dedem Şuayp ÇİFTÇİ'ye teşekkür etmeyi de bir borç bilirim.

GİRİŞ

Türk toplulukları 10. yüzyılda İslam dinine girmeden önce siyasi olarak tamamen parçalanmış ve birbirleriyle mücadele eder durumdaydı. Bu Türk topluluklarını bir çatı altında tutan ve hepsine birden hükmeden bir Türk devleti bulunmuyordu. Birbirleri ile mücadele halinde olan Türk toplulukları mücadelelerini kaybettiklerinde yeni bir yurt arayışına girerek göç etmek zorunda kalıyorlardı. Türklerin üzerinde hür bir şekilde yaşama isteklerinden oluşan yeni yurt arama mücadeleleri onlara yeni topraklar kazandıracaktı.¹

Siyasi olarak bir bütünlük içerisinde olmayan Türk topluluklarının arasında bir Türk topluluğu olarak Selçuklularda bulunmaktaydı. Selçukluların, Türk dünyasında varlıklarını göstermeye başladıkları 10. yüzyılda, Orta ve Yakın Doğu coğrafyasında belli başlı devletler bulunuyordu. Bu devletler şunlardı: Doğu'da Karahanlılar (932-1212), Maverâünnehir ve Horasan bölgesinde Saman Oğulları (844-999), bugünkü Afganistan ve Pakistan topraklarında Gazneliler (962-1183), Mısır ve Suriye coğrafyasında Fatımiler (910-1171), Anadolu, Balkanlar ve İtalya'da Bizans (324-1453).² Yine aynı dönemde Türk toplulukları arasında en büyük güce sahip olan topluluklarından biri de Oğuz Türkleri idi. Bu yüzyılda Oğuz Türkleri'nin Hazar denizi ile Seyhun nehri arasında müstakil bir devletleri vardı.³

24 Oğuz kabilesinin Üç-ok kolunun Kınık boyuna mensup olan Selçuklu Türkleri, Oğuz Türkleri arasında Sır-Derya⁴ bölgesinde oturmaktaydı.⁵ Demir Yaylı (TemürYalığ) unvanı verilen Dukak (Tukak) Selçukluların atası kabul edilmekle birlikte Oğuz Yabgu Devleti'nde önemli siyasi ve askeri görevlere sahipti.

¹ Salim Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, Giresun, 1997, 41.

² Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara: TTK, 2004, 27.

³Koca, 42.

⁴ Orta Asya'da bulunan ve Aral gölüne akan bir nehirdir. (W. Barthold, "Sır-Derya", **İA**, Cilt 10, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964, 566.)

⁵ Erdoğan Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016, 13

Selçukluların atası olarak kabul edilen ve Oğuzlar arasında Demir Yaylı (TemürYalığ) unvanı verilen Dukak (Tukak), Oğuz Yabgu Devleti'nde Yabgu'dan sonra gelen önemli askeri görevlere sahipti. Yabgu'dan sonra gelen ve önemli bir devlet adamı olan Dukak, devletin sorunlarında Yabgu'ya yardımcı olmaktaydı. Dukak'ın vefatından sonra iyi bir asker ve siyasetçi olarak yetiştirilmiş olan oğlu Selçuk genç yaşlarda Oğuz Yabgu'su tarafından Subaşılik görevine (ordu komutanlığına) getirilmiştir.⁶

Selçuk Bey, babası tarafından eski Türk geleneklerine göre yetiştirilmiş olduğundan kısa sürede kendisinde liderlik özellikleri belirmişti. Oğuz Yabgu'su Selçuk Bey'deki bu özelliklerden dolayı onu yanına alarak devlet meseleleri ile ilgili önemli mevkiler vermişti. Selçuk Bey'deki bu siyasi ve askeri özellikler onun kısa sürede yükselmesine neden oldu. Bu durum Yabgu'nun karısını rahatsız etmiş ve onu Selçuk Bey'e karşı dikkatli olması konusunda uyarak Selçuk Bey'in öldürülmesini istemişti. Bu durumdan kısa sürede haberdar olan Selçuk Bey, bütün adamlarını ve maiyeti altındakileri yanına alarak İslam ülkelerine doğru gitmeyi kendine uygun gördü ve Yenikent'in güneyinde bulunan Cend şehrine geldi.⁷

Selçuk Bey, Cend şehrine gelmekle birlikte buranın sorunlarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştı. Oğuz Yabgu Devleti'ne düşman bir şekilde ayrılan Selçuk Bey onların hâkimiyetinden tam olarak çıkmak istiyordu. Kuzey komşusuyla sorunları devam eden Selçuk Bey'in güneydeki Müslüman komşularına göre de gayrimüslim konumundaydı. Her iki durumun kendi aleyhine gelişeceğini anlayan Selçuk Bey, maiyetindeki ileri gelenlerle görüşmeler yaparak izleyeceği yolu belirlemeye çalıştı. Yaptıkları görüşmeler sonunda güney komşusu ile iyi geçinebilmek için siyasi bir kararla İslam dinine girmeye karar vererek Cend veya Maverâünnehir'deki Müslüman bir valiye gönderdiği heyet ile İslam dinini öğretecek bir din adamının görevlendirilmesini talep etti. Gök Tanrı inancından İslam dinine geçen Selçuk Bey, vergi için gelen Oğuz Yabgu Devleti'nin memurlarına ‘ *Bizler Müslüman olduğumuz için kâfirlere vergi vermeyiz.* ’’ diyerek onları geri gönderdi. Selçuk Bey'in bağımsız

⁶ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, Ankara: TTK, 2020, 19-20.

⁷İbnü'l Esir, **İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi**, Cilt 9, Abdülkerim Özaydın(çev.), İstanbul: Bahar Yayınları 1991, 361-362.

bir şekilde yaşayabilmek için İslam dinine girmiş olması onun bölgede daha rahat hareket etmesine ortam hazırlamıştı. Selçuk Bey, bu şekilde ileride torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından kurulacak olan Büyük Selçuklu Devleti'nin temellerini atmaya yönelik önemli bir hamlede bulunmuş oldu.⁸

Selçuk Bey, Cend şehrinde kendi bağımsız beyliğini kurduktan sonra yaptığı birtakım fetih hareketleri sonucunda büyük bir ün ve şöhret kazanmış ve böylece emrindeki Oğuzlar ile güçlü bir kuvvete sahip olduğunu göstermiştir. Selçuk Bey'in kısa sürede ulaştığı bu siyasi üstünlük onun, bulunduğu bölgedeki komşu devletlerle ilişkilerinde belirleyici roller oynamıştır. Nitekim bölgede önemli bir siyasi güç olan devletlerin birbirleri ile olan mücadelelerinde Selçuk Bey'in yardımına başvurulmuştur. Karahanlı hükümdarı Harun b. İlig Han, Samani hükümdarlarından birinin topraklarını istila etmesi üzerine Samani hükümdarı, Selçuk Bey'e haber göndererek yardım istedi. Samani hükümdarının bu yardımı üzerine Selçuk Bey, oğlu Arslan Yabgu komutasında bir askeri birliği yardıma gönderdi. Bu yardım sonucunda Samani hükümdarı İlig Nasır Han, Karahanlı hükümdarı karşısında üstünlük sağlayarak Karahanlı hükümdarının işgal ettiği topraklarını geri aldı. Selçuk Bey'in Samani hükümdarına olan bu yardımı ile şöhreti iyice artmış ve onlara toprak kazandırmıştı. Samani hükümdarı, Selçuklulara Buhara-Semerikand arasındaki toprakları yurt olarak verdi.⁹

Selçuk Bey ilerleyen yaşından dolayı beyliğinin idaresinde zorlanmaktaydı. Bu yüzden Selçuk Bey'in büyük oğlu Arslan Yabgu idareyi fiili olarak ele aldı. Bu esnada Karahanlılar'ın saldırılarından dolayı gücünü gittikçe kaybeden Samaniler, Karahanlılar'ın sürekli yenilenen saldırılarına maruz kalmaktaydı. Bu durum Arslan Yabgu'nun askeri gücünü göstermesi açısından bir fırsattı. Samani Devleti'ndeki iç karışıklıklarından da faydalanan Karahanlılar, Buhara üzerine yaptıkları ikinci seferde Samanilere son verdiler. Karahanlıların bu saldırılarından sonra Arslan Yabgu, Samani hanedanının son üyesi olan Ebu İbrahim İsmail el-Muntasır'a askeri yardımda bulundu. Samani Devleti, Arslan Yabgu'nun verdiği destekle Karahanlı

⁸ Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, 17-18

⁹ Osman G. Özgüdenli, **Selçukluların Kökeni, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 33. Merçil, 15.

ordusuna karşı belirli başarılar kazansada yıkılmasının önüne geçememişti. Samani Devleti'nin yıkılmasıyla Maverâünnehir bölgesinin tamamı Karahanlılar'ın hâkimiyeti altına girdi. Bölgedeki bu Karahanlı hâkimiyetini Selçuklularda tanıdı.¹⁰

Selçuk Bey'in 100 yaşında Cend şehrinde ölmesi üzerine geri de Mikail, Arslan ve Musa olmak üzere üç oğlu bulunmaktaydı. Oğullarından Mikail, Müslüman olmayan Türk bölgelerine yaptığı cihat da şehit olmuştu. Mikail'in de geride Yabgu, Tuğrul ve Çağrı isimlerinde üç oğlu kalmıştı. Selçuk Bey'in vefatından sonra en büyük oğlu olan Arslan, Selçukluların başına geçerek Bey oldu ve Yabgu ünvanını aldı. Arslan Yabgu'nun diğer kardeşi Musa İnanc Bey de Yabgu ünvanını uzun süre kullandı. Selçuklu ailelerinin diğer üyeleri yarı bağımsız bir şekilde kendi oymaklarının başında olacak şekilde Arslan Yabgu'ya karşı zayıf bir feodal bağla bağlıydılar. Genel olarak Mikail'in oğulları olan Tuğrul ve Çağrı Beyler'e bağlı olan Oğuzlara Selçuklular, Arslan Yabgu'ya bağlı olanlara Yabgulular ve Yusuf Yinal'a bağlı olanlara da Yinallılar denilmektedir.¹¹

Selçuklu Türkmenleri, Selçuk Bey'in vefatından ve Arslan Yabgu'nun Selçuklu topluluklarının başına geçmesinden sonra Cend'i terk ederek Maverâünnehir-Buhara dolaylarına doğru hareket ettti. Daha önce Samani hanedanına son vererek Maverâünnehir bölgesinde kendi hâkimiyetlerini ilan eden Karahanlılar bu bölgede bulunmaktaydı. Selçuklularında bu bölgeye gelmesi onların Karahanlıların hâkimiyeti altına girmesine neden olmuştur. Samani-Karahanlı mücadelelerinde Samanilerden yana tavır sergileyen ve onlara askeri yardımda bulunan Selçuklular, bu hareketlerini unutturmak amacıyla ve bu topraklarda yaşamak istediklerinden dolayı herhangi bir sorun çıkarmadan sessizce bir kenarda oturmaya başladılar. Karahanlı hükümdarı da belirli ve aynı zamanda çekinilecek bir güç haline gelmiş olan Selçukluların bölgeye gelmelerine ve topraklarında yer edinmelerine karşı bir hareket de bulunmadı.¹²

¹⁰İbnü'l Esir, Cilt 9, 362. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020, 69.

¹¹İbnü'l Esir 362. Koca, 50. Sevim-Merçil, 22.

¹² Köymen, 30.

Samani Devleti'nin ortadan kaldırılmasından sonra Arslan Yabgu, Karahanlılarla işbirliği kurmaya ve onlarla iyi geçinmeye başladı. Bununla birlikte yine de Maverâünnehir'deki durumların nasıl cereyan edeceğini debeklemekteydi. Karahanlı hükümdarı İligNasr Han gün geçtikçe büyük bir kuvvet haline gelmeye başlayan Selçukluların varlıklarından rahatsız olmakla birlikte onların kuvvetlerinden de çekiniyordu. Selçuk Bey'in oğlu olan Mikal'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beyler amcaları Arslan Yabgu ile İlig Nasr Han arasında bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunun farkına vardıklarından dolayı maiyetindeki birlikleri ve ailelerini alarak Karahanlıların büyük Hanı'nın oturduğu bölgeye yani Talas civarına gittiler. Karşılıklı anlaşarak ve belirli sorumlulukları yerine getirdikten sonra Han'dan, üzerinde oturabilecekleri bir yurt isteyeceklerdi fakat Buğra Han, Tuğrul ve Çağrı Beylere düşmanca bir tavır takınmış ve Tuğrul Bey'e bir pusu kurarak onu tutuklatmıştı. Çağrı Bey yaptığı bir baskınla Tuğrul Bey'i Karahanlılar'ın elinden kurtardı. Bu durum karşısında Tuğrul ve Çağrı Beyler burada tutunamayacaklarını anlayarak Talas bölgesini terk ederek Maverâünnehir'e doğru hareket ettiler.¹³

Karahanlı hükümdarı İligNasr Han'ın ölümünden sonra Arslan Han tarafından tutsak edilmiş olan Karahanlı şehzadesi Ali Tekin, bulduğu bir fırsatla tutsaklığından kurtulmuş ve Arslan Yabgu'nun verdiği destekle Buhara'yı ele geçirmiştir. Arslan Yabgu'nun Ali Tekin'e verdiği destek onun siyasi bir destekçi aradığını göstermektedir. İçinde bulunduğu siyasi yalnızlıktan Ali Tekin'e verdiği destekle kurtulan Arslan Yabgu, Selçuklular'ın da varlığını ona kabul ettirmişti. Arslan Yabgu ordusu olan fakat devleti olmayan Ali Tekin ise devleti olan ama ordusu olmayan konumdaydı. Her ikisinin de içinde bulundukları bu eksik durum onların birbirleri ile ittifak yapmalarını sağlamıştı. Amcaları Arslan Yabgu'nun Karahanlı bir hanedan üyesi ile yaptığı bu ittifak Tuğrul ve Çağrı Bey'in hoşuna gitmemişti. Nitekim onlar Karahanlılara karşı hala bir güvensizlik hali içindeydiler. Onlar amcalarının yaptığı bu ittifaktan uzak durarak kendilerine daha güvenli bir yurt arayışına çıkmışlardı.¹⁴

¹³Merçil, 17. Koca, 52-53.

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019, 20-21. Sevim-Merçil, 22-23.

Her iki kardeş bulundukları durumu aralarında değerlendirdikten sonra harekete geçtiler. Tuğrul Bey maiyetindekilerle çöllerin gerisine çekilecek, Çağrı Bey ise emrindeki 3000 süvari kuvveti ile birlikte hakkında çoktandır haberdar oldukları Anadolu'ya bir keşif seferi düzenleyecekti. 1018'de önce Horasan ardından Azerbaycan toprakları üzerinden Van Gölü etrafında bulunan Ermeni Vaspuran Krallığı topraklarına varan Çağrı Bey karşısına çıkan Ermeni kuvvetlerini bozguna uğratarak ülkenin batı kısmına kısa sürede hâkim oldu. Ardından Şaddâdiler üzerine doğru hareket etti. Nahcivan bölgesindeki Gürcü birlikleri Çağrı Bey ile çarpışacak cesareti gösteremediler ve geri çekildiler. Ani Ermeni Krallığı'nın Bıcnı Kalesi kumandanı Vasak Pahluvuni'nin kalabalık ordusunu mağlup eden Çağrı Bey bu ağır Türk darbesi sonucunda Vaspuragan Kralı Senekherim idaresindeki Ermenilerin Orta Anadolu'ya doğru göç etmelerine neden oldu. Çağrı Bey bu başarılı keşif seferlerinden sonra bir müddet Ermeni ve Gürcü memleketlerinde kaldıktan sonra Maverâünnehir de bulunan Tuğrul Bey'in yanına döndü. Çağrı Bey'in Anadolu üzerine yaptığı bu keşif seferlerine Gazneliler mâni olmak istedilerse de başarılı olamamışlardı.¹⁵

Karahanlılar tahtına 1024 yılında Yusuf Kadir Han çıktı. Yusuf Kadir Han'ın amacı Maverâünnehir üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamaktı. Ancak kardeşi Ali Tekin, Buhara'nın hâkimi olmakla birlikte Selçuklulardan Arslan Yabgu ile de bir ittifak içerisindeydi. Kadir Han hem kardeşi Ali Tekin'in hem de Arslan Yabgu'nun kuvvetlerinin üzerine yürüyecek cesareti kendinde bulamıyordu. Bu sebeple Kadir Han da onlara karşı bir ittifak kurmak amacıyla Gazneliler Devleti hükümdarı Mahmud'dan yardım istedi. Gazneli Mahmud için bu yardım teklifi büyük bir fırsattı. Nitekim o da Ali Tekin ve Arslan Yabgu'nun kurduğu ittifaktan rahatsızlık duymakla birlikte kendisini Samanilerin vârisi saymaktaydı. Bu durum GazneliMahmud'u Maverâünnehir üzerinde hak sahibi kılmaktaydı.¹⁶ Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han Gazneli Mahmud ile yaptıkları ittifak sonunda Ali Tekin ve Arslan Yabgu üzerine doğru harekete geçtiler. Kadir Han ordusunu doğu bölgesinden Semerkant'a doğru ilerletirken, Sultan Mahmud'un orduları ise Ceyhun

¹⁵Urfalı Mateos, **Urfalı MateosVekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**,Hrant D. Andreasyan (çev)., Ankara: TTK, 2019, 48-49. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara: TTK, 2020, 33. Kafesoğlu, 20-21.

¹⁶Mehmet Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamani**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976, 4.

Nehri üzerinden Maverâünnehir'e girdi. Gazneli ve Karahanlı hükümdarları Semerkant civarında bir araya geldiler. Aralarında yaptıkları görüşme ve anlaşma ile GazneliMahmud dostluk kurma amacı ile Arslan Yabgu'yu huzuruna davet etti. GazneliMahmud'un bu davetine icabet eden Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud'un askerleri tarafından esir alınarak Kalincar Kalesi'ne hapsedildi ve yedi yıl sonra da orada öldü. Arslan Yabgu'nun bu akıbetini gören Ali Tekin hemen Buhara'yı terk etti. Gazneli Mahmud peşinden bir birlik gönderse de onu yakalayamadı. Arslan Yabgu'nun esir edilmesinden sonra Türkmenlerin başsız kaldığına ve onların güçlerini kırdığına inanan Gazneli Mahmud bu durumda yanılmıştı; çünkü onlar Tuğrul ve Çağrı Beyler'in liderliği altına girmişlerdi. Amcaları Arslan Yabgu'nun esir edilmesiyle ve Türkmenlerinde onların liderliklerini kabul etmesiyle Tuğrul ve Çağrı Beyler Selçuklu Türkmenleri'nin yeni lideri olmuşlardı. Selçuklu ailesindeki bu hâkimiyet değişikliğine aile mensupları içerisinde bir itiraz eden olmamıştı. Ancak Selçuklu Türklerinin başına geçen Tuğrul ve Çağrı Beyler amcaları Arslan Yabgu'nun izlediği siyaseti takip etmediler. 4 bin çadırlık Türkmen kitlesi Tuğrul ve Çağrı Beyler'in hâkimiyetini kabul etmeyerek onlardan ayrıldılar ve Gazneli Mahmud'un iznini alarak onun hâkimiyet bölgesi olan Horasan'a gitmişlerdi.¹⁷

Gazneli Mahmud'un elinden kurtulan Ali Tekin müttefiki Arslan Yabgu'yu kaybettikten sonra bu seferde şansını Tuğrul ve Çağrı Beyler'den yana kullanarak onlara ittifak teklif etti. Ali Tekin'in bu teklifinin bir hile olduğunu anlamakta gecikmeyen Tuğrul ve Çağrı Beyler, Ali Tekin'in bu teklifine olumsuz yanıt verdiler. Amacına bu şekilde ulaşamayacağını anlayan Ali Tekin, Selçuklular arasında çıkarmak istediği ayrılıkla da şansını denemiş ama amacına ulaşamamıştı. Bu durum karşısında Selçuklulara karşı saldırıya geçen Ali Tekin, Tuğrul ve Çağrı Beyler'inMaverâünnehir'den ayrılarak Harezm bölgesine doğru hareket etmelerine neden oldu.¹⁸ Bu sırada Harezm de Gazneli valisi olan Altuntaş bulunmaktaydı. Altuntaş, Tuğrul ve Çağrı Beyler'e üzerinde oturabilecekleri ve yurt edinebilecekleri Şurahan ve Darhan bölgelerini verdi. Altuntaş, Ali Tekin'e karşı bir ittifak kurarak Cend hâkimi Şah Meliki ve Selçuklu beylerini bu ittifakın içerisine aldı. Altuntaş bu ittifak ile Ali Tekin'in varlığına son vermeyi amaçlamıştı. Bu sırada Gazneli

¹⁷Kafesoğlu, 21-22. Koca, 57-58.

¹⁸Osman Özgüdenli, *Selçukluların Kökeni, Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 35-36.

hükümdarı Mahmud ölmüş onun yerine oğlu Mesud tahta çıkmıştı. Babası GazneliMahmud'un siyasetini takip eden Mesud, vali Altuntaş'ı Ali Tekin'e karşı bir seferle onun üzerine gönderdi fakat yapılan savaşta Altuntaş öldü. Altuntaş'ın ölümü üzerine ittifak içerisinde kalan Selçuklu Beyleri ve Şah Melik arasında da bir uyumsuzluk vardı. Şah Melik, Selçuklulara eskiden gelen bir kin ve düşmanlık beslemekteydi. Bu düşmanlığını Selçuklulara yaptığı bir gece baskını ile açığa vuran Şah Melik, Selçuklulara ağır bir darbe vurdu. Bu durum karşısında son derece sarsılan Selçuklular kendilerine daha güvenli bir yurt edinebilmek amacıyla Harezm'den ayrılarak derhal Horasan'a doğru hareket ettiler.¹⁹ Bu esnada Harezm valisi Altuntaş'ın ölümünden sonra yerine oğlu Harun, Harezm valiliğine atandı. Harun kısa sürede bağımsızlığını ilan ederek Gaznelilere karşı bir isyan başlattı. Harun'un bu isyanda müttefikleri Ali Tekin olmakla birlikte bir de Selçuklu Beyleri idi. Harun, Selçuklu Beyleri'ne bu ittifak karşılığında Harezm'de bulunan Ribat'ı, Maş'ı ve Şurahan'ı yurt olarak verdi. Fakat Şah Melik'in bu ani saldırısı karşısında güvende olmadıklarını anlayan Selçuklu Beyleri Horasan'a doğru hareket ettiklerinde Harun müttefiklerini kaybetmemek adına onların önüne geçerek onları teselli etti. Selçuklu Beylerine mal ve para vererek Harezm'de kalmalarını sağladı. Harun, Selçuklu Beyleri ve Şah Melik'in arasını bulup onları barıştırmaya çalışsa da başarılı olamadı. Bu esnada Harun, müttefiklerinden Ali Tekin'in ölmesi üzerine zayıf duruma düştü. Bu durumu fırsat bilen Gazneli Mesut, gönderdiği bir fedaisi ile Harun'u öldürttü. Bu önemli olaylardan sonra bir yandan Gaznelilerin tehdidi bir yandan da Ali Tekin'in oğulları arasında kalan Selçuklu Beyleri Horasan'a doğru hareket ettiler.²⁰

Tuğrul ve Çağrı Beyler 1035 yılında bütün maiyetleriyle birlikte Ceyhun Nehri'ni geçtiler ve izin almaksızın Gazneliler Devleti'nin sınırları içerisinde olan Nesa şehrine gelip yerleştiler. Daha önceleri Horasan'a gelip buraya yerleşen birçok Türkmen grupları da kendilerine gelip katıldı. Selçuklu Beyleri bundan sonra bağımsızlık ve yurt mücadelelerini bir tek düşmana karşı vereceklerdi.²¹

¹⁹ Koca, 60-62.

²⁰Sevim-Merçil, 27-29.

²¹Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 39. Koca, 64.

Tuğrul ve Çağrı Beyler Gazneli topraklarına gelir gelmez hemen Gaznelilerin Horasan Divan (Hükümet) Başkanı Suri'ye bir mektup göndererek içindebulundukları durumu izah edip belirli yükümlülükleri yerine getirmek şartıyla üzerinde yaşayabilecekleri bir yurt istediler. Divan Başkanı Suri, Selçuklu Beyleri'nin gönderdikleri bu mektubu derhal GazneliMesud'a bildirdi. Eskiden babası GazneliMahmud'un Selçuklulara karşı onları Horasan'a sevk etmekle büyük bir hata yaptığını düşünen GazneliMesud, onların bu isteğini kabul etmedi. Fakat Gazneli Devleti'nin Divan üyeleri, Selçukluların bu isteklerinin kabul edilmemesiyle onların düşmanlıklarının kazanılmasının doğru olmadığını bildirsel de Mesud'un kararını değiştiremediler. Nitekim Gazneli Mesud, Hacıp Beydoğdu komutasındaki ordusunu Selçuklularla mücadele etmek üzere onların üzerine sevk etti. Gazneli Mesud'un ordusu ile Selçuklular 1035 yılında Nesa da karşı karşıya geldiler. Bu karşılaşmada Selçuklu birlikleri mağlup oldu. Bu mağlubiyet sonucunda Çağrı Bey'in uyguladığı bir strateji ile kendi aleyhlerinde olan bu durumu lehlerine çevirdiler ve Gazneli kuvvetlerinin beklemedikleri bir anlarında yaptıkları baskınla onların ele geçirdikleri ganimetleri ve esirleri kurtararak üstün konuma geldiler.²²

Selçuklu Beyleri'nin kazandıkları bu zafer onların ne kadar güçlü bir kuvvet halinde olduklarını açık bir şekilde göstermekteydi. Bu başarı ile yurt edinme amacıyla çıktıkları yolda ilk önemli ve tarihi başarıyı kazanmışlardı. GazneliMesud bu durum karşısında Tuğrul Bey'e Nesa bölgesini, Çağrı Bey'e Dihistan dolaylarını ve Musa İnanç Yabgu'ya da Feraveyi vali sıfatıyla onlara verdiğini bildiren bir ferman yayınlarak çeşitli hediyeler gönderdi. Bütün bunlara karşılık ise Selçukluların Gazneli Devleti'ne bağlı olması şartını öne sürdü. Gazneli Mesud ve Selçuklu Beyleri arasında yapılan bu anlaşma sonucunda Mesud, Selçuklulara Horasan bölgesinde yarı bağımsızlık vererek onların siyasi ve askeri üstünlüklerini kabul etmek zorunda kaldı.²³

Selçuklu BeyleriGazneliler Devleti'ne karşı kazandıkları bu zafer ile kendilerine olan güvenleri artmakla birlikte GazneliMesud'un verdiği topraklarla yetinmeyerek, Horasan bölgesinden üç vilayet daha istediler. Bu durum karşısında Sultan Mesud,

²²İbnü'l Esir, 364-365. Erdoğan Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Ankara: TTK, 1989, 63-64.

²³ Sevim- Merçil, 29-30.

Selçukluların bu isteğini reddederek onları Horasan bölgesinden tamamıyla çıkarmak üzere tekrar büyük bir ordu toplama hazırlığına girdi. Fakat Sultan Mesud, ani bir karar değişikliği ile Selçuklular ile ilgili meseleyi kumandanlarına bırakarak Hindistan üzerine sefere çıkmayı kendine uygun buldu. Gazneli Devleti başkumandanı büyük HacıpSübaşı, Hindistan'da bulunan Sultan Mesud'dan aldığı emir ile 10 bin atlı ve 5 bin piyade ile Selçuklular üzerine harekete geçti.²⁴

Selçuklular ve Gazneli ordusu 1038 yılında Serahs yakınlarında tekrar karşı karşıya geldiler. Bu savaşta Çağrı Bey'in büyük gayretleri ile Gazneli ordusu büyük ve ağır bir darbe aldı. Bu, Selçukluların Gazneli Devleti'ne karşı kazandıkları ikinci büyük zaferdi. Horasan bölgesinde tam anlamıyla bir bağımsızlık kazanan Selçuklu Beyleri eski Türk devlet geleneklerine göre ülkeyi kendi aralarında paylaştılar. Çağrı Bey Merv'e, Musa Yabgu Serahs'a sahip olmuş, Tuğrul Bey ise Horasan'ın başşehri Nişapur'u almıştı. Tuğrul Bey büyük bir merasimle adına hutbe okunmaya başlanan Nişapur'a maiyetindeki 3.000 atlı ile girdi. Tuğrul Bey, Sultan Mesud'un tahtına oturarak derhal yeni Selçuklu Devleti'nin teşkilatlanmasına karar verdi. Tuğrul Bey, ileride fethedilecek bölgeleri Selçuklu Beyleri arasında paylaştırdı. Abbasi Halifesi Kaim bi Emrillah'ın, Tuğrul Bey'e bir elçi göndermesi Tuğrul Bey'in hâkimiyetini tanıdığının en büyük göstergesi olduğundan Selçuklu Beyleri bu durumu memnuniyetle karşıladılar.²⁵

Sultan Mesud, Gazneliler ordusunun Selçuklulara karşı iki defa yenilmesinin ardından durumun son derece ciddi olduğunu anladı ve 300 savaş fîli destekli ve 50 bin kişiden oluşan atlı ve yaya birliklerden meydana gelen ordusunun başına geçerek Selçuklular üzerine tekrar harekete geçti. Sultan Mesud'un ilerlemesi karşısında devamlı geri çekilerek, yıpratma savaşına yönelen Selçuklular, ara ara yaptıkları hücumlar ve aralıksız yaptıkları baskınlarla su kuyularını tahrip ederek Gazneli ordusunun hırpalanmasına ve susuz kalmalarına neden oluyorlardı. Bu şekilde Gazneli ordusuna ağır kayıplar verdirdiler. Gazneli ordusunu yeteri kadar yıpratıklarını düşünen Selçuklular, Merv yakınlarındaki Dandanakan Hisarı önlerinde Gazne ordusu ile bir meydan savaşına başladılar (1040). Gazneli ordusu

²⁴Merçil, 64.

²⁵Merçil, 70-71. Kafesoğlu, 25-26.

saflar halinde savaşıyorlar Selçuklular ise parça parça saldırıyorlardı. Selçuklular, Gazneli ordusuna yaptıkları ani ve şaşırtıcı saldırılar karşısında fazla dayanamayarak bozgun halinde dağılmaya başladı. Sultan Mesud bu durum karşısında yanında kalan 100 kadar adamıyla Gazne şehrine doğru kaçmaya başladı. Hindistan’a doğru kaçan Sultan Mesud, yolda kendi adamları tarafından öldürüldü. Gaznelilerin bütün ağırlıkları Selçukluların eline geçmiş ve Selçuklular bu savaşta büyük ganimetler elde etmişlerdi. Selçuklular, Gazneliler Devleti’ni bu şekilde mağlup ettikten sonra artık bölgede onların karşısına çıkabilecek bir güç kalmadı ve bu sebeple tarihin akışı değişmiş oldu.²⁶

Selçuklular, Gazneli Devleti’ne karşı kazandıkları bu son savaşla iyice güçlendiler ve etrafta bulunan ve dağınık halde yaşayan Türkmenler orduları ile birlikte Selçukluların hâkimiyeti altına girmeye başladı. Bu büyük zafer sonunda Tuğrul ve Çağrı Beyler ile birlikte amcaları Musa Yabgu ve akrabalarının diğer büyükleri, ordunun güçlü askerleri bir araya gelerek bir bütün halinde hareket etmeye ve birbirlerine uymaya söz verdiler. Tuğrul Bey eline aldığı bir oku kardeşi Çağrı Bey’e verdi ve onu kırmasını istedi. Çağrı Bey oku hemen kırdı. Tuğrul Bey okların sayısını artırınca kardeşi için okları kırmak imkânsız oldu. Tuğrul Bey bundan sonra *“Bizler de tıpkı bu oklar gibi ayrı olduğumuz zaman kuvvetli olan düşmanlarımız bizleri yenmeğe kasededer ama bir arada olursak hiç kimse bizi yenemez. Eğer aramızda anlaşmazlık çıkar ve dağılırsak dünya ele geçirilemez olur ve düşmanlarımızın galibiyeti ile hükümdarlık elden gider”* dedi.²⁷

Selçuklu Beyleri daha sonra ortak bir toplantı yaparak Selçuklu Türklerinin kazandıkları bu büyük zaferi duyurmak maksadıyla önce Karahanlı hükümdarlarına, sonra Buhara’da Ali Tekinoğullarına, ardından Böri-tegin’e ve bütün Türkistan büyüklerine, İran’daki Kakuya oğullarına fetihnâmeler gönderdiler.²⁸ Çevre komşulara gönderdikleri bu fetihnamelerden sonra Selçuklu Beyleri, temelini attıkları devletlerini yeniden düzenlemek ve tanzim etmek üzere Merv şehrinde bir araya gelerek büyük bir Kurultay tertip ettiler. Bu Kurultayda en büyük rolü

²⁶ Turan, 103-106. Koca, 74-77.

²⁷ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, Cilt 1-2, Ahmed Ateş (çev.), Ankara: TTK Basımevi, 2020, 100-101. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 17.

²⁸ Turan, 106.

hükümdar olarak Tuğrul Bey üstlendi. Tuğrul Bey, Kurultay'ın açılış konuşmasında büyük gayretlerle kurdukları devletin Selçuklu ailesinin ortak sorumluluğu altında bulunduğunu söyleyerek aralarındaki dayanışmanın, birlik ve beraberliğin korunması gerektiği üzerinde durdu.²⁹

Selçukluların topladıkları Merv Kurultayı'nda aldıkları ilk karar, Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah'a bir mektup yazmak oldu. Bundan sonra Selçuklular devlet hanedanının ortak malı anlayışına uygun olarak ellerinde bulunan ve ileride de fethetmeyi planladıkları yerleri kendi aralarında paylaştılar.³⁰ Sultan Tuğrul Bey, devletin hükümdarı olarak Nişabur'da oturacak ve devletin batı yönündeki ülkelerin fetihlerini gerçekleştirecekti. Kardeşi Çağrı Bey, melik ve ordu komutanı olarak yönetim merkezi Merv'de oturacak, Serahs ve Belh şehirleri ile Amuderya-Gazne arasındaki memleketlerin fethinden sorumlu olacaktı. Musa İnanç Yabgu ise başkenti Herat olmak üzere, Bust ve İsfizar ile Sistan'a kadar uzanan memleketlere hâkim olacaktı. Selçuklu şehzadeleri İbrahim Yınal Kuhistan'a, Kutalmış, Cürcan ve Damgan'a, Çağrı Bey'in oğlu Kavurt Bey ise Kirman coğrafyası için görevlendirilmişlerdi. Selçuklu Beyleri hâkimiyet alanlarını ve fethedecekleri toprakları bu şekilde bölüşmüşlerdi. Çağrı Bey ile Musa İnanç Bey hâkimiyet bölgelerinde Sultan Tuğrul Bey'den sonra kendi adlarına hutbe okutarak para bastırabileceklerdi. Bununla birlikte saraylarının önünde üç kez nevbet çaldırabilecekler ve başlıklarında da çetr taşıyabileceklerdir. Bütün bu hükümdarlık simgelerini yerine getirmekle birlikte Çağrı ve Musa İnanç Beyler Tuğrul Bey'e tâbi olacaklardı.³¹

Merv Kurultayı'nda yapılan bu toprak paylaşımları ile ileriye dönük olarak Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olacak şekilde diğer Selçuklu Devletleri'nin temelleri atılacaktı. Çağrı Bey'in oğlu Melik Kavurd'a verilen Kirman coğrafyasında onun başarılı fetihleri ile Selçuklu hâkimiyeti sağlanacaktı. Bölgedeki yerel güçlerle hem siyasi hem de askeri olarak mücadele edecek olan Kavurd kısa süre de o bölgede Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Kirman Selçuklu Devleti'nin temellerini attacaktı. Ardından Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt Zaferi'nden sonra Selçuklu şehzade ve

²⁹ Koca, s.78.

³⁰Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi** s.54-55. Koca, 81.

³¹ Sevim-Merçil, 34-35.

emirlerine Anadolu'nun her yerini fethetme emrini vermesi üzerine Kutalmışoğulları tarafından bölgede Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Anadolu Selçuklu Devleti kurulacaktı. Daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli komutanlarının Kuzey Suriye'ye yaptığı başarılı fetihlerle bölgede önce bir beylik daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Suriye Selçuklu Devleti kurulacaktı. Son olarak Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkan Sultan Sencer yeğeni Mahmud'a kendisine bağlı olması şartıyla Irak Selçuklu Devleti'nin yönetimini verecekti. Bu çalışma Büyük Selçuklu Devleti'nin kendisine bağlı olarak kurulmuş olan Kirman Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti, Suriye Selçuklu Devleti ve Irak Selçuklu Devletleri'nin nasıl kurulduklarını, kurulduktan sonra da bağlı oldukları Büyük Selçuklu Devleti ile nasıl ilişkiler kurduklarını açıklamaya çalışacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KİRMAN SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

1.1. II. Yüzyılda Kirman Coğrafyası ve Kavurd'un İlk Faaliyetleri

Büyük Selçuklu Devleti, hâkimiyet kurduğu alanları vasıtalı ve vasıtasız olarak iki türlü idare etmekteydi. Vasıtasız alanları merkezden gönderilen valiler aracılığı ile yönetiyorlardı. Vasıtalı sahaları ise vassal yani bağlı hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetlerini genişlettikleri bölgelerden biri de Kirman coğrafyasıdır. Selçuklular bu bölgede vasıtalı bir yönetim kurmuşlardı. Çağrı Bey'in oğlu olan Kavurd bu bölgenin fethi için görevlendirilmişti ve oranın hâkimiyetini Büyük Selçuklu Devleti adına sağlayacaktı.³²

Coğrafi olarak Kirman, İran'ın güneyinde bulunan bir eyalettir. Kirman isminin doğru şekli "*Kerman*" olmakla beraber, genellikle bu eyalete Kirman denilmektedir. Kirman bölgesi, doğuda bozkırlardan oluşan ve Mekran bölgesinden onu ayıran dağlar ile sınırlanmıştır. Dağların uzantıları eyaleti kuzey doğudan güney doğuya doğru kesmiştir. Yüksekliği 4.419 metreyi bulan Kuh ve Hezar gibi dağların içinde bulunduğu yüksek dağlar bölgenin kuzeyindedir. Dağlar, Kirman ve Sircan bölgelerini birbirinden ayırmıştır. Kirman coğrafyası içerisinde belli başlı köyler bulunur ve bu köyler ovalar ile ayrılmıştır. Verimli topraklardan meydana gelen Kirman bölgesi 5 kısımdan oluşmaktadır. Bunlar; Kuzeyde Kirman, Batı da Sircan, ortada Ciruft ve Doğu da ise Bâm ve Narmasirdir. Güneyde deniz ile sınırlandırılan bölgenin eyalet için pek bir önemi yoktur. Tek önemli limanı olan Hürmüz Liman'ı ise bazen Kirman'a bazen de Fars'a tâbi olmuştur. Arap coğrafyacılarından Yakubî'ye³³ göre ise Kirman'ın en büyük şehri Sircan'dır. Güçlü ve kuvvetli bir şehir olan Sircan'ın yerleşim yerleri ve kaleleri bulunmaktadır. Geniş ve görkemli

³² Arslan Tekin, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2012, 229.

³³ Ya'kubi, **Ülkeler Kitabı**, Murat Ağarı (çev.), İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002, 67.

olan bölgenin suları azdır fakat Ciruft denilen şehrin hurması çoktur. Ulaşım bakımından ise Kirman coğrafyası, önemli ve büyük yollar ve denizler üzerinden ayrıca daha da ötelere ulaşan ticaret ve hac yolları üzerinde bulunmaktadır. Coğrafi olarak bu niteliklere sahip olan Kirman toprakları saldırılara ve istilalara açık bir hale gelmiştir. Bu durum, sık değişen siyasi rejimlerden dolayı bölgenin gelişmesine ve büyümesine engel teşkil etmiştir.³⁴

İslam dininin kabulünden önce Kirman coğrafyası İran'ın zengin ve bayındır bölgelerinden biriydi. Sasanilerin hâkimiyetinde özellikle Enuşirvan-ı Adil döneminde parlak bir zaman geçirmiştir. Sasaniler buradaki hâkimiyetlerinde Kirman'ı, Şah unvanı taşıyan valiler tarafından yönetmişlerdir. Dünyanın en büyük kerpiç yapılarından olan Bem ve Rayen kaleleri bu bölgede bulunmakla birlikte Selçuklular tarafından kullanılmış ve günümüze kadar gelmiştir. Kirman da bulunan halkın çoğunluğu dini olarak Zerdüştlüğü kabul etmişler ve ulaşımı zor dağlık bölgelerde yaşamlarını sürmüşlerdir. Emeviler döneminde özellikle Hariciler çıkardıkları isyanlarda Kirman bölgesini bir üs olarak kullanarak nüfuzlarını artırmışlardır.³⁵

1040 Dandanakan Savaşı'ndan sonra Büyük Selçuklu beyleri topladıkları Merv Kurultayı'nda ileride fethedecekleri bölgeleri kendi aralarında bölüştürmüşler, Kirman coğrafyasını ise Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a vermişlerdi. Kavurd Bey, Kirman coğrafyasında sağlayacağı Selçuklu hâkimiyetini tâbisi³⁶ olduğu Sultan Tuğrul adına yapacaktı.³⁷ Melik Kavurd, Çağrı Bey'in en büyük oğludur. Kavurd isminin anlamı "Kurt" şeklindedir. Kavurd'un bir diğer adı ise Kara Arslandır. Kavurd'un, bastırdığı paralarda ve bazı kaynaklarda adı bu şekilde geçmektedir. Kavurd' unayrıca "Ahmed" olarak da bir İslami adı daha mevcuttur.³⁸

³⁴JohannesHeindrikKramers, "Kirman", **İA**, Cilt 6, İstanbul: MEB, 1978, 814-815. Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, Ankara: TTK Basımevi, 1989, 1.

³⁵BehnamSaljooghiKhoshkar, **Kirman Selçuklularında Siyasi ve İktisadi Yapı**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) 19-20.

³⁶Bağlı kalan, boğun eğen; birinin emri altında bulunan. (Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2010, 1180).

³⁷İbrahim Kafesoğlu, "Kirman", **İA**, Cilt 6, İstanbul: MEB, 1978, 456.

³⁸Merçil, **Kirman Selçukluları**, 7-8.

Gazneliler Devleti'nin 1040 Dandanakan Savaşı'nda mağlup olup iyice zayıflaması üzerine Horasan'da nüfuzları çökmüştü. Bu durumdan faydalanan Selçuklu akıncıları güneye doğru hareket etmeye başladılar. Bu esnada Anadolu, Mısır, Suriye, Irak ve Batı İran bölgeleri Bizans, Fatımi ve Büveyhilerin egemenliği altındaydı. Fars kökenli bir aileden gelen Büveyhiler, Fars ve Huzistan, Kirman, Cibal ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede hüküm sürüyorlardı. Bu hanedan, koyu bir Şiilik güdüyordu ve İran kültürünü yeniden diriltme çabası içindeydi. Büveyhi hükümdarları Bağdat'taki Sünni Halife'nin sarayında '*Emir el-umera*' unvanıyla oturuyorlardı. Siyasi, askeri ve idari yetkilerini ellerinden aldıkları Abbasi Halifelerini tamamen istedikleri yönde kullanıyorlardı. Büyük Selçuklu Devleti'nin egemenlik sahasını İran ülkesine doğru genişlettiği sıralarda son Büveyhi hükümdarı Melikü'r-Rahim Hüsrev Firuz, Irak, Irak-ı Acem (Batı İran) ve Fars bölgelerine doğrudan, Kirman bölgesine de dolaylı olarak hükmediyordu.³⁹

Selçuklu ordularının Irak ve Anadolu sınırlarına dayanmış olması Şii anlayışı içinde olan Fatımi ve Büveyhilerin bir ittifak yapmalarına neden oldu. Bu ittifak birliğine Bağdat ordusunun Türk kökenli komutanı Arslan Besasiri de dâhil oldu. Büveyhi hükümdarlarının uyguladıkları sert ve bölücü politikalar halkın çoğunluğunun desteğini büyük ölçüde kaybetmelerine neden olmakla birlikte inançlara karşı katı tavırlarından dolayı Müslüman halkın manevi birliğini ve huzurunu da bozmışlardı. Bu duruma Fatımilerin sessiz kalması ve Arslan Besasiri'nin de Halife üzerindeki baskısı giderek artınca Halife bulunduğu durumdaki kurtuluşu İslam dünyasında büyük bir güç haline gelmiş olan Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den beklemekteydi. Halife, Sultan Tuğrul'a bu yardımı karşılığında İslam dünyasının siyasi birliğini vermek niyetindeydi. Böylelikle Selçuklu Sultanları büyük bir Türk-İslam devleti oluşturacaklardı ve İslam dünyasının siyasi sorumluluğunu bütünüyle kendi üzerlerine alacaktı. Halife Kaim Bi-emrillah bu amaçla hemen harekete geçti ve 1055 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi Rey'e bir elçi göndererek Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Sultan Tuğrul Bey'in amacı ve devlet politikası da

³⁹Erdoğan Merçil, "Büveyhiler 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hanedan", **Türkiye Diyanet Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, 497-498.

İslam dünyasını Selçuklu hâkimiyeti altında birleştirmek olduğundan Halife'nin bu yardımına olumlu cevap verecekti.⁴⁰

Sultan Tuğrul Bey Halife'nin daveti ile Bağdat seferine çıkmadan ve İslam dünyasının siyasi sorumluluğunu almadan önce Melik Kavurd, Büveyhilerin bir kolunun hüküm sürdüğü Kirman bölgesine akınlarda bulunarak bu bölgeyi amcası Tuğrul Bey adına Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlayacaktı. Kavurd'un Kirman bölgesinde sağlayacağı hâkimiyet hem Selçuklulara güç ve saygınlık sağlayacaktı hem de Abbasi Halifeliği'ne olumlu etkileri olacaktı. Selçuklu akıncıları Kavurd Bey'in hâkimiyet sahası içinde yer alan Kuhistan, Tabes ve Kâin kasabalarından geçerek Kirman vilayetinde ilerlediler. Bu sıralarda da Kirman, Büveyhiler'den İmadüddin Ebu KalincarMerzban'ın (1024-1048) idaresindeydi. Kirman eyaletine yapılan ilk Selçuklu akınları 1042/1043 yılları arasında başladı.⁴¹ Sultan Tuğrul Bey ise Rey şehrine girdikten (1043) sonra askerlerinden bir kısmını başında Kavurd olduğu halde Kirman'a gönderdi. Bu Selçuklu askerleri, Kirman'a gelerek burasını önce yağmaladılar, sonra da bazı bölgelere sahip oldular. Büveyhi Emiri İmadeddin emrinde bulunan kalabalık bir orduyu Ciruft Kalesi yakınlarında bulunan Selçuklu askerlerinin üzerine gönderdi. İki taraf arasında yapılan şiddetli savaşı Büveyhiler kazandı. Selçuklulara karşı kazanılan bu savaşta Kirman bölgesi birkaç yıl daha Büveyhilerin hâkimiyetinde kaldı. Ancak kısa bir süre sonra Kavurd, maiyetindeki 5-6 bin süvari ile kendisine ayrılmış olan Kirman bölgesine tekrar girdi.⁴²

Kirman Selçukluları hakkında araştırma yapmış olan tarihçilerin her birinin elinde kendi sebepleri ve güvenilir kanıtları olduğu halde, Kavurd'un ne zaman Kirman'a girdiği konusunda büyük bir uyuşmazlık görülmektedir.⁴³ Her ne kadar Kavurd'un Kirman'a ne zaman girdiği tam olarak bilinmese de 1041-1043 yılları arası geldiği

⁴⁰Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Reşat Uzmen (çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980, 180. Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, 105-110.

⁴¹Ali Öngül, **Kirman Selçukluları**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018, 2.

⁴²Arslan Tekin, **Selçuklu Tarihi**, 231-232. Merçil, **Kirman Selçukluları**, 10.

⁴³Kavurd'un Kirman'a ne zaman geldiğine dair Efdal eserinde Şaban ayı 442/Mayıs 1050 tarihini yazmıştır. Ancak bu eserin aslı günümüze kadar gelmemiştir. Daha da önemlisi ondan direkt naklederek kitabını yazmış olan Habisi bu tarihi Şaban ayı 432/Nisan-Mayıs 1040 olarak kaydeder. Nitekim Tarih-i Sistan'ı göz önüne alırsak, Ertaş ve Musa Yabgu'nun h. 432/1040 yılında Kirman'ın komşusu olan Sistan'a geldiğini yazar. İbrahim Kafesoğlu'na göre Kavurd'un gelişi Harezmi bölgesini ele geçirdikten sonra (h. 434/1042) gerçekleşmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: BehnamSaljooghiKhoshkar, **Kirman Selçuklularında Siyasi ve İktisadi Yapı**, 29-30.

tahmin edilmektedir. Maiyetindeki 5-6 bin Türk süvari ile Kirman'a giren Kavurd, Büveyhi Emiri Ebu Kalicar'ın Kirman'daki naibi olan Deylemlî kumandan Behram b. Leşkersitan'da büyük bir korku yarattı. Selçuklu askerlerinin geldiğini haber alan Behram onlara karşı koyamayacağını anladı ve Berdesir'e çekilerek, şehrin dört kapısını kapattı ve şehri savunmaya başladı. Türk askerlerinin okları karşısında güç durumda kalan Behram, Şiraz'da bulunan Ebu Kalicar'dan yardım istemek zorunda kaldı. Fakat Türklerin saldırıları karşısında geciken yardım üzerine daha fazla bekleyecek zamanı kalmayan Behram, kendisinin ve halkın iyiliği için Kavurd ile anlaşmaya varmak zorunda kaldı. Yapılan anlaşmada Behram, Berdesir şehrini teslim edecek ve kızını da Kavurd'a verecekti.⁴⁴

Bu anlaşma Şiraz'da bulunan Ebu Kalincar'ın büyük ve sayısız bir ordu ile Şiraz'dan Kirman'a hareket etmesi ile sarsıldı. Hannab kasabasına vardığı sırada Kalincar zehirlenerek öldürüldü (1048). Ebu Kalincar'ın ölümü üzerine başsız kalan ordusu, Kavurd'un idaresindeki askerler karşısında savaşmayı göze alamadılar ve Fars'a döndüler. Kirman'ın başkenti Berdesir bölgesine kolaylıkla giren Kavurd, kayınpederi Behram'a hürmet göstererek ona çeşitli görevler verdi. Berdesir'de hükümdarlık tahtına oturan Kavurd, bu bölgeyi Büyük Selçuklu Devleti'ne bağladı ve Büveyhilerin gücünü iyice zayıflattı. Kavurd böylece Selçukluların rakibi olan Büveyhilere karşı başarı elde ederek Sultan Tuğrul Bey'in bölgede önemli bir güç haline gelmesini sağladı. Kavurd bundan sonra ilk iş olarak Kirman halkının her kesimindeki halk ile tanışıp görüşmek istedi. Şehrin kadısı olan Ebu Muhammed el-Fezari'yi ve beraberindeki kâtibi ile birlikte Kavurd'un huzuruna çıkardılar. Bu görüşme sonunda Kavurd, vezirlik görevini Kadı Fezari'ye, kadılık görevini ise de Kirman kadılarının ataları kabul edilen DebirEbu'l Hasan'a verdi. Her vilayete kadı, şihne ve amiller atayan Kavurd, onlara doğruluktan ayrılmamalarını emretti. Böylece Kavurd, Kirman'da kendi bürokrasisini oluşturmuş ve yerel adamlarını görevlendirmiş oldu.⁴⁵

Kavurd, Kirman bölgesinin kuzeyini ele geçirdikten sonra büyük sayıda Türkmen grupları gelerek Kavurd'un hâkimiyeti altına girdiler. Kavurd'un hâkim olduğu

⁴⁴Merçil, **Kirman Selçukluları**, 12. Öngül, **Kirman Selçukluları**, 2. Tekin, **Selçuklu Tarihi**, 231-232.

⁴⁵BehnamSaljooghiKhoshkar, 31-32. Merçil, **Kirman Selçukluları**, 13-14.

yüksek Serdsir bölgesi verimli bir alan değildi ve buradaki yaşayan halka yetmemekteydi. Kirman bölgesini esas besleyen bölgenin Germsir olduğunu anlayan Kavurd, bu bölgeyi ele geçirmek için hemen harekete geçti. Germsir bölgesi Bem, Ciruft, Minab, Habis ve Belucistan şehirlerinden meydana geliyordu. Kirman için önemli olan bu bölge, Kufs denilen dağlı kavmin elinde bulunuyordu ve bu Kufs kavmi bütün Germsir bölgesinin neredeyse tamamına hâkimdi. Bu kavim, uzun zamandan beri Büveyhilerin kötü yönetiminden istifade ederek başkaldırmış ve Ciruft'tan başlayıp deniz kenarına kadar uzanan bütün Germsir bölgesini ele geçirmişlerdi. Onlar, Fars ve Horasan dolaylarında yol keserek geçimlerini sağlıyorlardı. Sayıları çoktu ve yaşadıkları arazi dağlık ve engebeliydi. Bu durum Kavurd için biraz zorlaştıracıydı. Bu durum karşısında yılmayan Kavurd, hemen bir hile düşündü. Yakınlarından Hace'yi⁴⁶ cezalandırmış bir şekilde Kufs kavmine gönderdi. Hace, Kufs kavminin reisine Kavurd'u şikâyet ederek ondan aracı olmasını ve aralarının yapılmasını istedi. Bu şekilde Hace, birkaç ay Kufs kavminin yanlarında kaldı ve onlar hakkında bilgi topladı. Hace, belirli bir süre geçtikten sonra Kufs kavminin zayıf bir anını beklemeye başladı. Kufs ileri gelenlerinin bir düğün için köyde toplanacakları Hace için büyük bir fırsattı. Hace, bu durumu derhal Melik Kavurd'a bildirdi. Kavurd, büyük bir ordu ile hemen yola çıktı. İki gün iki gece süren bir yürüyüşten sonra Ciruft'a ulaşan Kavurd, oradan da KuhKufcan'a vardı. Kavurd bölgeye geldiğinde Kufs kavminin ileri gelenleri düğünde eğleniyorlardı. Melik Kavurd, bu düğün gününün sabahında onların kendilerinden geçmiş bir vaziyette bulunmalarını fırsat bilerek ani bir baskın düzenledi. Bu baskında Kufs kavmine ağır bir darbe vuran Kavurd, kavimden herkesin öldürülmesini emretti. Bu durumdan sonra Kavurd, Germsir bölgesine tamamıyla hâkim oldu (1051).⁴⁷

Bu baskın tek bir insanın sağ çıkamadığı bir baskındı. Daha sonra Melik Kavurd ve askerleri Kufs kavminin süs eşyaları ile birlikte binek hayvanları ve sürülerinden ne buldularsa ganimet olarak aldılar. Kufs kavminin Germsir gibi dağlık bir yerde olması ve bu kavminde başıbozuk bir yapıda olması Kavurd'un bölgeyi ele geçirmesine mâni olmamış aksine uyguladığı bu başarılı hile ile bölgeyi kolaylıkla

⁴⁶ "Hace" kelimesi farsça kökenli bir kelime olmakla birlikte müderris, hoca, efendi, muallim anlamlarına gelmektedir. (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2010, 350)

⁴⁷ Tekin, **Selçuklu Tarihi**, 233. Behnam Saljooghi Khoshkar, 33.

ele geçirmiş ve Kufs kavmini ortadan kaldırmıştı. Bölgenin tam anlamıyla hâkimi olabilmek için etkili ve kalıcı adımlar atan Kavurd'un bu kavme yaptığı baskın hareketi öyle kesin ve etkiliydi ki Kirman bölgesinde Selçuklu hâkimiyetinin sonuna kadar o bölgeden bir itaatsizlik veya yağmalama haberi duyulmadı. Ayrıca Germsir bölgesi, yol kesen ve hırsızlık işinde bulunanlardan da temizlendi.⁴⁸

Melik Kavurd'un Kirman bölgesinin fethi için atandığı günden bu yana yaptığı fetihlerin belki de en önemlisi Umman'ın zaptı olmuştur. Çünkü bu bölgenin fethedilmesi devletin gelişmesi ve büyümesi noktasında atılmış büyük bir adımdı. Kavurd, bu bölgeyi fethetmekle Büyük Selçuklu Devleti adına ilk deniz aşırı seferinin başarıyla sonuçlanmasına kaynaklık etmekle birlikte tâbisi olduğu Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanını da bir anlamda denizlere kadar ulaştırmış olacaktı. Arabistan Yarımadası'nın doğu ucu olan Umman bölgesi de Büveyhiler'in idaresi altındaydı. Buranın hâkimi Ebu KalicarMerzuban'ın oğlu Ebu Muzaffer'di.⁴⁹

Devlet işlerine Ebu Muzaffer'in bir hadımı el koymuş ve bütün beldeleri hâkimiyeti altına almıştı. Hadım halka çok kötü davranıyordu ve halkın mallarına da el koyuyordu. Bu yüzden Umman dağlarında oturan Hâriciler İbn Raşit önderliğinde vilayetin merkezini yağmalamaya başladı. Emir Ebu Muzaffer, askerleriyle Hâricilerin karşısına çıkarak onlarla savaşa tutuştu. Yapılan savaş sonunda Hâriciler mağlup olmuş bir şekilde bölgelerine döndüler. İbnRaşid bir süre sonra tekrar askerlerini toplamış bir şekilde ikinci defa Umman'a yürüdü. İbnRaşid, şehri ele geçirdikten sonra Hadım'ı ve Deylemlilerden birçok kişiyi öldürdü. Emir Ebu Muzaffer'i de yakalayarak onu kendi dağlarına gönderdi.⁵⁰

Büveyhiler, Hâriciler karşısındaki bu mağlubiyeti kabul etmeyerek Şehriyar kumandasındaki bir orduyu Umman'a gönderdi. Şehriyar, Hâriciler ile yaptığı savaşta onları mağlup ederek Umman'a tekrar hâkim oldu. Melik Kavurd, Büveyhiler ve Hâriciler arasındaki bu çekişmeyi ve bölgedeki siyasi istikrarsızlığı

⁴⁸ Sevim-Merçil,372.

⁴⁹Merçil, **Kirman Selçukluları**, 17. Sevim-Merçil, 373.

⁵⁰İbnü'lEsir, Cilt 9, 429-430.

fırsat bilerek zengin ve çeşitli hazinelerle dolu olan bu bölgeyi ele geçirmeye ve Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir yer haline getirmeye karar verdi.⁵¹

Kavurd için Umman'ın ele geçirilmesinde karşısına çıkabilecek tek engel daha önce hiç tanık olmadığı denizdi. Aklına koyduğunu ve verdiği kararlarından dönmeyen Melik Kavurd, bu deniz tehlikesini önemsemeyerek Hürmüz Emiri Bedr İsa Caşu'yu huzuruna çağırdı. Bedr İsa Caşu'ya askerlerin Umman'a sevki için her türlü hazırlığı yapmasını, gemiler ve kayıklar toplamasını emretti. Hürmüz Emiri Kavurd'un emirlerini yerine getirerek, gemileri ve mürettebatını hazırladı. Kavurd, belki de hayatında ilk kez gördüğü denizde Umman sahillerine doğru yelken açtı. Böylece o, idaresi altındaki gemiler ile Büyük Selçuklu tarihinde ilk deniz aşırı seferini gerçekleştirmiş oldu.⁵²

Büveyhi hâkimi Şehriyar, Selçuklu askerlerinin Umman sahiline çıktığını görünce ne yapacağını bilemedi. Bu yüzden ordusunu toplayacak zamanı bulamadı. Kavurd'un askerleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan Umman'a kolaylıkla hâkim oldular. Kavurd, bu başarılı Umman zaferi ile tâbisi olduğu Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanını bir yandan denizlere ulaştırmış bir yandan da kendi hâkimiyet alanını besleyecek zengin bir bölgeyi ele geçirmiş oldu. Melik Kavurd, bölgeyi ele geçirdikten sonra halka iyi davrandı ve bölgenin teşkilatlanmasını sağlamak amacıyla kendi adamlarını şihne ve yüksek memur olarak tayin etti. Ardından hutbenin kendi adına okunmasını ve sikkenin de kendi adına kesilmesini istedi. Şehriyar, saklandığı bir fırında bulunarak Kavurd'un huzuruna getirildi. Kavurd, onu bağışlayarak yerinde bıraktıktan sonra Kirman'a döndü.⁵³

Kavurd, daha sonra yönünü zengin komşu eyaleti olan Sistan'a çevirdi. Bu eyaletin merkezi Zerenc idi. Şehir Kirman'dan başlayıp Hindistan'a kadar (Şimdiki Afganistan'ın orta ve doğu kısımlarını içeren) uzanıyordu. Kavurd oğlu Emiraşah'ı bu bölgenin fethi için görevlendirmişti. Emiraşah, Sicistanlılar ile SistanDerbendi'nde altı aya yakın savaşlar yaptı. Hatta devrin şairlerinden Hâkim Ezraki, Emiraşah'ın o savaşlarda gösterdiği kahramanlık nedeniyle onu övmek için

⁵¹ Ali Öngül, **Kirman Selçukluları**,4.

⁵²Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 17.

⁵³ Tekin, 233-234. Sevim-Merçil, 374. Erdoğan Merçil, 20.

bir kaside yazmıştı. Fakat Emiranşah'ın bu savaşlarından bir netice elde edilemediği ve Sistan üzerinde tam bir hâkimiyet kuramadığı anlaşılmaktadır.⁵⁴

Melik Kavurd, yaptığı başarılı fetihlerle bir taraftan Kirman Devleti'ni Büyük Selçuklu Devleti adına genişletmeye çalışırken bir taraftan da Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olmanın gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmekteydi. İleride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın ikinci isyanı sırasında Hemedan'a kapanmak zorunda kalmış ve burada İbrahim Yınal tarafından kuşatılmıştı. Tuğrul Bey yeğenleri Kavurd, Yakûti ve Alp Arslan'dan yardım istedi. Kavurd, Yakuti ve Alp Arslan emirlerindeki askerleri ile amcaları Tuğrul Bey'in yardımına gittiler. İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'e defalarca isyan etmesine rağmen affedilmişti. Bu sefer Rey şehri önünde mağlup edilerek yakalanan İbrahim Yınal yayının kirişi ile boğularak öldürülmüştü.⁵⁵

Selçuklu Devleti'nin sınırlarını genişletme gayesiyle yola çıkan Melik Kavurd, büyük Umman Zaferi'nden sonra bu seferde Kirman'ın batısında bulunan komşu eyalet olan Fars üzerine hareket etti. Fars bölgesine o sırada Şebankare emirlerinden Fazluye hâkimdi. Ancak burada bulunan Deylemli ve Türk askerler, ondan nefret ediyorlardı. Kavurd, Şiraz önlerine gelerek şehri kuşattı. Halk karşı çıkarak üç gün süre ile savaştılsa da neticede şehri teslim etmekten başka çare bulamadılar. Kavurd'un, şehre girdikten sonra herhangi bir cezalandırma hareketine girişmemesi, halka adalet ve iyilikle davranması halk tarafından sevilmesine neden oldu. Fazluye, bir yıl sonra Şiraz'ı tekrar ele geçirmek için harekete geçerek, Deylemli ve diğer güruhlardan meydana gelen 20.000 kişilik bir ordu ile Şiraz'a yürüdü. Fazluye'ye karşı çıkan Kavurd'un emrinde ise 4.000 Selçuklu askeri vardı.⁵⁶

İki tarafın kuvvetleri arasında şiddetli bir savaş oldu. Fazluye, bu kez de yenilerek Fesa'ya kaçtı. Daha önce Kavurd'a itaat için yemin edenler, bu savaşta

⁵⁴Hasan Akyol, **Kirman Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 149. BehnamSaljooghiKhoshkar, 35-36.Erdoğan Merçil,**Kirman Selçukluları**, 18-19.

⁵⁵İbnü'l Esir, Cilt 9, 489. Ali Öngül, 6. Erdoğan Merçil, 19. Hasan Akyol, **Kirman Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 149.

⁵⁶. Mehmet Altay Köymen, *Kirman Selçukluları Tarihi*, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 1943, 128.Öngül, 6.

Fazluye'ninyanında yer almışlardı. Bu sebeple Kavurd, tutsak aldığı 700 kadar Deylemliyi, kadı ve fâkihlerden aldıkları fetva ile Amri Nehri'nin kenarında boyunlarını vurdurdu. Böylece ülke Deylemlilerden temizlendi ve Fars bölgesinde gerçek Selçuklu hâkimiyeti Kavurd tarafından sağlanmış oldu. Kavurd, hâkim olduğu bölgelerde hutbeyi, önce Abbasi Halifesi Kaim Bi-emrillah sonra amcası Sultan Tuğrul Bey ve ardından da kendi adına okutturuyordu. Böylece Fars bölgesinin fethi ve hâkimiyeti ile birlikte Kavurd, kendisine tahsis edilmiş olan Kirman bölgesinin tamamını uyguladığı başarılı politikalar ile ele geçirmiş ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulan ilk tâbi kolu olma başarısını göstermişti. Bu şekilde Kavurd, Kirman Selçuklu Devleti'ni tâbisi olduğu Büyük Selçuklu Devleti adına yönetmeye devam etmiştir. (1063)⁵⁷

1.2. Kirman Selçukluları ve Tuğrul Bey

Kirman Selçuklu Devleti yukarıda ayrıntılı olarak bahsettiğimiz gibi Sultan Tuğrul Bey zamanında Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak kurulmuştu. İlerleyen yıllarda Tuğrul Bey'in merkeziyetçi devlet anlayışına karşı çıkan hanedan üyeleri isyan etmişti. Nitekim Sultan Tuğrul Bey, Musul seferindeyken amcaoğlu olan Kutalmış'ın kardeşi Resultekin, Basra, Ahvaz ve Şiraz dolaylarına istila girişimlerinde bulunarak Tuğrul Bey'e karşı isyan etmişti. Sultan Tuğrul bu durumu haber alınca vali Hezaresb'i, Resultekin ile mücadele etmesi için onun üstüne gönderdi. Yapılan çarpışmada Resultekin'i mağlup eden vali onu tutsak ederek Bağdat'a sevk etti. Bununla birlikte Bağdat'a gelen bir mektup da İbrahim Yınal'ın Musul'dan ayrılarak Cibaltaraflarına doğru hareket ettiğini bildiriyordu. Şehzadelerin bu hareketleri Tuğrul Bey'in merkeziyetçi yönetimine karşı harekete geçtiklerini göstermekteydi. İbrahim Yınal'ın Sultan Tuğrul Bey'e karşı bu isyan hareketin de Tuğrul Bey'in yanında göreceğimiz isimlerden birisi de Kavurd olacaktı.⁵⁸

Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın Cibal bölgesine gitmesini bir isyan olarak kabul etti ve bir elçi göndererek İbrahim Yınal'ı yanına çağırdı. Bunun üzerine İbrahim Yınal Bağdat da bulunan kardeşi Sultan Tuğrul'un yanına gitti. İbrahim Yınal, yanına Halife'nin kendisine hil'at olarak verdiği cübbeyi de aldı. Sultan'ın veziri Kündüri,

⁵⁷Sevim-Merçil, 374. Merçil, 20-21. Hasan Akyol, **Kirman Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 150.

⁵⁸Turan, 136.

İbrahim Yınal'ı karşılamak için yola çıktı.⁵⁹İbrahim Yınal, Sultan Tuğrul Bey'in huzuruna çıktığında onunla savaşmayı göze alamadı ve itaatini arz ederek Sultan Tuğrul Bey'in hükümdarlığını tasdik ve teyid etmek mecburiyetinde kaldı.⁶⁰Öte taraftan, İbrahim Yınal'ın yerine Musul'a atanan Selçuklu komutanları Aytekin, Erdem, HacıpBöritekin ve YarukTekin'in emirleri altında çok az bir kuvvetin kalmasını fırsat bilen Arslan Besasiri ve Kureyş, Musul'u işgal ettiler. Selçuklu komutanları ise güçlüklerle Bağdat'a kaçtılar.⁶¹

Sultan Tuğrul, Nevruz sebebiyle askerini dağıtmış olduğundan Besasiri'nin işgal haberini aldığı zaman emrinde sadece 2 bin süvari bulunmaktaydı. Bu şekilde hemen Musul'a hareket eden Sultan, Musul'a geldiğinde Besasiri'nin buradan ayrıldığını öğrendi. Onların izini takip etmek amacıyla bölgeden uzaklaşması üzerine İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'den ayrılarak Hemedan bölgesine gitti. Bu sefer Selçuklu Devletini temelinden sarsan bir isyana kalkışan İbrahim Yınal, Mısır Fatımi Halifesi Mustansır ve Besasiri ile bir ittifak kurdu. Bu tehlikeli durum karşısında Sultan Tuğrul, emrindeki kuvvetlerle Nusaybin'den ayrılarak derhal İbrahim Yınal'ı takip etmeye başladı. Veziri Kündüri, karısı Altuncan Hatun'u ve oğlu Enuşirvan'ı belirli bir kuvvetle Arslan Besasiri'ye karşı gönderen Tuğrul Bey'in kuvvetleri azaldığı halde İbrahim Yınal'dan önce Hemedan dolaylarına vardı. (1058)⁶²

Sultan Tuğrul, Hemedan'a geldiğinde İbrahim Yınal'ın, kardeşi Ertaş'ın oğulları Ahmed ve Mehmed ile birlikte gelen 30.000 Türkmen ile kuvvetlendiğini gördü. Tuğrul Bey yanındaki az bir kuvvet ile İbrahim Yınal'a yenilince, Hemedan Kalesi'ne sığındı. Sultan Tuğrul sığındığı kale de çok zor bir durumdaydı ve İbrahim Yınal mücadelesinin kesin sonucuna ulaşmakta ısrarlıydı. Tuğrul Bey bulunduğu zor şarttan kurtulmak için Çağrı Bey aracılığı ile yeğenlerine ve veziri Kündüri'ye mektuplar yazarak acil yardım istedi. Çağrı Bey, oğulları Alp Arslan, Yakuti ve o sırada Kirman coğrafyasında Büyük Selçuklu Devleti adına büyük fetihler gerçekleştiren Kavurd ile birlikte kardeşi Sultan Tuğrul Bey'in yardımına koştu. Bu Selçuklu komutanları ve beraberinde getirdikleri önemli kuvvetlerle İbrahim

⁵⁹İbnü'l Esir, Cilt 9, 484.

⁶⁰ Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, 112.

⁶¹ Sevim-Merçil, 55.

⁶²İbnü'l Esir, 484. Sevim- Merçil, 56.

Yınal'ıbozguna uğratarak Sultan Tuğrul Bey'i kurtardılar (1059). Sultan Tuğrul Bey'in emri üzerine İbrahim Yınal yayının kirişiyle boğularak öldürülmüş, yeğenleri Muhammed ve Ahmed'in hayatlarına da son verilmişti. Melik Kavurd amcasını bulunduğu bu zor durumdan kurtardıktan sonra hâkimiyet bölgesi olan Kirman'a dönerek fetih hareketlerine kaldığı yerden devam etmiştir.⁶³

Dandanakan Zaferi sonrasında tayin edildiği Kirman bölgesinde yarı müstakil bir yönetim kuran Melik Kavurd 1052-1053 yıllarından itibaren ele geçirdiği yerler olan Berdesîr, Cîruft ve Bâm şehirlerinde kendi adına sikke bastırdığı görülmektedir. Bununla birlikte bu sikkelerde kendi adının yanı sıra babası Çağrı Bey'in adını metbû⁶⁴ hükümdar olarak zikretmiş olması dikkate değerdir. Kavurd Bey babası Çağrı Bey'in ölümünden sonra (1059) daha serbest hareket ederek bastırdığı paraların üzerinde sadece kendi ad ve unvanlarını zikretmiştir. 1059 yılından itibaren Kavurd Bey'in bastırdığı sikkelerde dikkat çeken bir diğer husus da onun '*el-Meliku'l-âdil*' unvanından başka '*İmâdu'd-devle*' lakabını da kullanmasıdır. 1062 yılında Şîraz'ı ele geçirdikten sonra bastırdığı sikkelerde de bu durum teyit edilmektedir. Kavurd'un bastırdığı bu sikkelerde Sultan Tuğrul Bey'in adını zikretmiyor olması dikkat çeken bir husustur. Yine Şîraz'da 1063 yılında bu sefer sikkeler üzerinde kendi adından sonra Tuğrul Bey'in adı zikredilmiştir. Bu durum 1062 yılında bastırılan sikkelerde Tuğrul Bey'in adının geçmemesi üzerine Tuğrul Bey'in duruma tepki göstermiş olabileceğini göstermektedir. Bütün bunlarla birlikte genel olarak Kavurd Bey'in Sultan Tuğrul Bey ile olan ilişkilerinde 1040 yılındaki Merv Kurultayı kararlarına sadık olduğu görülmektedir.⁶⁵

1.3. Kirman Selçukluları ve Alp Arslan

Sultan Tuğrul Bey'in 1063 yılında Rey şehrinde vefat etmesi üzerine onun yerine tahta geçecek bir oğlu yoktu. Sultan Tuğrul, ölmeden önce Ebul-Kasım Süleyman'ı kendisine veliyaht yaparak kendisinden sonra onun Selçuklu tahtına oturmasını vasiyet etmişti.⁶⁶ Tuğrul Bey'in önemli kumandanlarından Hâcib Erdem, Selçuklu

⁶³İbnü'l Esir, 489. Turan, 137. Koca, 112-115.

⁶⁴Metbû kelimesi anlam itibarıyla kendisine bağlı olunan, kendisine uyulan anlamlarına gelmektedir. (FeritDevellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2010, 735.)

⁶⁵ Osman G. Özgüdenli, **Tuğrul Bey ve Dönemi (1040-1063)**, Selçuklu Tarihi El Kitabı, 75-76.

⁶⁶Sevim-Merçil, 61.

tahtına Süleyman yerine Alp Arslan'ın oturmasının daha uygun olduğunu söyledi. Fakat Tuğrul Bey, Süleyman da karar kılınca Erdem, Horasan'a Alp Arslan'ın yanına gitti.⁶⁷

Sultan Tuğrul Bey'in ölümünden sonra onun vasiyetini yerine getirmek üzerine Vezir Amidül-mülk Kündüri, hemen başkent Rey'e gelerek Süleyman'ın tahta çıkması için hazırlıklara başladı. Özellikle ordu mensuplarının Süleyman'ın iktidarını sorunsuz bir şekilde tanımalarını sağlamak amacıyla onlara devlet hazinesinde bulunan çok miktarda altın ile değerli kumaşları dağıttı. Bu şekilde bütün ordu mensuplarının onayını almayı başaran Kündüri, Süleyman'ın sultanlığını ilan ederek onun adına hutbeler okuttu. Bu sırada vezir Kündüri Horasan'da bulunan Alp Arslan'a tehdit dolu bir mektup göndermeyi de ihmal etmedi.⁶⁸

Kündüri, Alp Arslan'a gönderdiği mektup ve elçi ile Sultan Tuğrul'un vasiyetinin açık olduğunu, taht için harekete geçtiğinde kendisine ait olan Harezm ve Nişapur gibi memleketlerin sahipsiz kalacağını, istediği zaman ona para gönderileceğini ve Süleyman'dan sonra adına hutbe okutabileceğini söyledi aksi halde onunla savaşmaktan çekinilmeyeceğini de bildirdi. Vezir Kündüri'nin bu mektubu Alp Arslan üzerinde hiçbir tesir göstermedi. Alp Arslan, Horasan'dan Büyük Selçuklu Devleti'nin tahtı için Rey şehri üzerine doğru harekete geçmişti.⁶⁹

Sultan Tuğrul ölmeden önce vezir Kündüri, yine Sultan Tuğrul'a karşı isyan halinde olan Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ı Girdküh Kalesi'nde kuşatmıştı. Tuğrul Bey'in ölüm haberi üzerine vezir Kündüri kuşatmayı kaldırarak başkent Rey'e döndü. Bunun üzerine Kutalmış, kaleden kaçarak Türkmen obalarına giderek kendisine katılmalarını sağlamıştı. Türkmen gruplarının kendisine katılması ile Kutalmış 50 bin kişilik bir kuvvet oluşturdu.⁷⁰

Vezir Kündüri, emir İnanç Bey'i Kutalmış'a karşı gönderdi ise de İnanç Bey, yenilgiye uğradı. Bu durum üzerine Kündüri, büyük bir güç haline gelmeye başlayan

⁶⁷ Mehmet Altay Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara: DTCF Basımevi, 1983, 14.

⁶⁸ Sevim- Merçil, 61.

⁶⁹ Mehmet Altay Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı**, 15-16.

⁷⁰ Sibtü'nü'l- Cevzi, **Miratü'z- Zaman Fi Tarihi'l- Ayan**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, 127-128.

Kutalmış ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayarak Kutalmış'ın şehirde olmadığı bir sırada ona karşı kalede savunma tedbirleri aldı ve gönderdiği özel bir ulakla durumdan Alp Arslan'ı haberdar etti. Alp Arslan Rey şehrini Kutalmış'ın muhasarasından kurtarmak için hemen harekete geçti. Alp Arslan'ın üzerine geldiğini haber alan Kutalmış kuşatmayı kaldırdı ve Alp Arslan ile Damgan yakınlarındaki Milh Vadisi'nde yaptığı çarpışmada kaçarken atından düştü ve kan kaybından öldü. Kutalmış ile olan mücadelesini kazanan Alp Arslan'ın adına hutbe okutmaya başlayan Kündüri, Süleyman'ı tahttan indirerek Alp Arslan'ı Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkardı (Kasım 1063). Vezir Kündüri, Alp Arslan'ın huzuruna elçiler göndererek ona itaatini arz etti.⁷¹

Alp Arslan, kendisine rakip olan taht iddiacılarını böylece bertaraf ettikten sonra başkent Rey'e gelerek büyük bir törenle hükümdarlık sarayına çıktı ve Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturarak adına hutbe okuttu ve para bastırdı.⁷² Bütün bu gelişmelerden sonra Kirman Meliki olan ve Sultan Alp Arslan'ın kardeşi Melik Kavurd'da Büyük Selçuklu Devleti tahtı için hak iddia etmişti. Kavurd bu iddiasını hâkimiyet alanından çıkarak Isfahan'a kadar ilerlemesiyle ortaya koymuştu. Fakat Kavurd, kardeşi Alp Arslan'ın ülkenin başına geçerek hazinenin ve malların sahibi olduğunu öğrenince Kirman bölgesine geri döndü. Selçuklu tahtına geçme isteğine rağmen Kavurd, Şiraz'da önce kardeşi Sultan Alp Arslan adına sonra da kendi adına hutbe okutmaya başladı. Alp Arslan'ın hükümrانlığını kabul eden Kavurd, kardeşine bir mektup yazarak Selçuklu Devleti'nde ve hazine de hakkı olduğunu, kendisinin paraya ihtiyacının olduğunu ve maiyetindeki insanların ihtiyaçlarını karşılama konusunda sıkıntılar çektiğini dile getirerek ondan kendisine yardım da bulunmasını istedi. Bu yardımın gerçekleşmemesi durumunda da takdiri Tanrı'ya bırakıp duruma razı olacağını söyledi. Kavurd, her ne kadar Sultan Alp Arslan'ın hâkimiyetini kabul edip durumu benimsediğini gösteren bir mektup yazsa da Selçuklu tahtına oturma iddiasından kolay bir şekilde vazgeçmediğini ileride ki faaliyetleri gösterecekti.⁷³

⁷¹Refik Turan, **Sultan Alp Arslan (1063-1072), Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 80-81. Mehmet Altay Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı**, 16-17. Arslan Tekin, **Selçuklu Tarihi**, 125-126.

⁷²Sevim- Merçil, 62.

⁷³Merçil, **Kirman Selçukluları**, 21. Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 85-86. Merçil, 22.

Tuğrul Bey'in ölüm haberi üzerine Kavurd'un Fars bölgesinden ayrılmasını fırsat bilen Fars bölgesinin eski hâkimi Şebankare emiri Fazluye, Şiraz'ı tekrar ele geçirmek için harekete geçti. Fazluye, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'a bir mektup yazarak adına hutbe okuttuğunu, ona tâbi olduğunu ve Kavurd'un yönetimindeki Şiraz bölgesini ele geçirmek istediğini söyleyerek yardım istedi. Sultan Alp Arslan'dan aldığı olumlu cevap üzerine Fazluye, Basra, Huzistan ve Ahvaz Valisi olan Hezaresb'den Kavurd yönetimindeki Şiraz'ı ele geçirmek için kuvvet istedi. Fazluye, Hezaresb'in gönderdiği Deylemlî ve Türklerden oluşan askeri birlik ile Şiraz bölgesindeki yerleri yağmaladı.⁷⁴

Kavurd, Sultan Alp Arslan'ın gaza için Anadolu'ya yöneldiğini ve Fazluye'nin de Şiraz'a girerek bölgeyi yağmaladığı haberi verilince derhal harekete geçti. Kavurd ve Fazluye arasındaki savaşta Fazluye ağır bir yenilgiye uğradı. Askerlerinin büyük bir bölümü öldürülen Fazluye, bozguna uğramış bir şekilde geri çekilerek Fesa'ya geri dönmek zorunda kaldı. Sultan Alp Arslan'ın Fazluye'ye verdiği askeri destek kardeşi Kavurd'u zor durumda bırakmıştı. Her ne kadar Kavurd, Fazluye ile yaptığı savaşta zaferle ayrılmış olsa da bu durum Sultan Alp Arslan'ın Kavurd'un başarılarından rahatsız olduğunu ve onun ülkesinin sınırlarını daha da genişletmesinden korktuğunu göstermektedir. Nitekim Kavurd, Sultan Alp Arslan'ın saltanatına birinci dereceden bir rakip olarak gözükmekteydi.⁷⁵

Sultan Alp Arslan Anadolu gazasından sonra Hemedan'a geldi. Kavurd karşısında devamlı başarısızlığa uğrayan Fazluye, çeşitli hediyelerle Sultan'ın huzuruna çıkarak Melik Kavurd'un kendisine yaptıklarını anlatarak onu şikâyet etti. Sultan Alp Arslan, Fazluye'ye izzet ve ikramda bulunduktan sonra ona ve beraberindekilere hil'atler, otağlar, altın işlemeli eyerli atlar, gümüş ve altın kaplarla birlikte daha pek çok armağanlar verdi. Yine Fazluye'ye çadırının önünde namaz vakitlerinde nevbet çalınmasını da emretti.⁷⁶

⁷⁴Nurullah Yazar, *Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri*, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.10, S.19, 2011, 223.

⁷⁵Sıbtübnü'l-Cevzi, 136-137. Merçil, 22-23.

⁷⁶Sıbtübnü'l-Cevzi, 139. Nurullah Yazar, 224. Merçil, **Kirman Selçukluları**, 23.

Fazluye'nin çadırının önünde nevbet çalınmasına müsaade edilmesi Sultan Alp Arslan'ın ona vassal bir devlet hükümdarından fazla itibarda bulunduğunu göstermektedir. Sultan Alp Arslan bütün bunların yanında Kavurd ve adamlarını Fars'dan uzaklaştırmak için askerlerinden bir bölümünü hazırlatarak Fazluye'nin emrine verdi ve Şiraz'a gönderdi. Sultan Alp Arslan'ın kardeşi Kavurd'a karşı Fazluye ile yaptığı bu iş birliğinin nedeni Kavurd'un kendisini yeterince güçlü hissetmesi halinde tekrar taht iddiasında bulunabileceğinden çekiniyor olmasıydı. Büyük bir güç haline gelen Kavurd'un durdurulması gerekiyordu ve bunu Alp Arslan yapamazdı çünkü Kavurd, Alp Arslan'a itaatini bildirmişti. Bu durumda Alp Arslan'ın Kavurd'a yapacağı açık bir müdahale halk ve diğer hanedan üyeleri üzerinde olumsuz etki yapacaktı. Bu şekilde Sultan Alp Arslan'da haksız duruma düşecekti. Bu yüzden Sultan Alp Arslan, Fazluye'ye destek vererek vassal bir emir üzerinden Kavurd'u kontrol altında tutmanın daha kolay olacağını düşündü.⁷⁷

Sultan Alp Arslan,1064'te Hemedan'dan hareket ederek Isfahan'a gitti ve bu şehirde 40 gün kaldı. Hezaresb ile Hacib Porsuk kumandasında bulunan bir Selçuklu kuvveti de 1064'de Fars bölgesine gitmek üzere Isfahan'dan harekete geçti. Sultan Alp Arslan, Kavurd'a karşı Fazluye'nin emrine verdiği kuvvetleri yeterli bulmamakla birlikte Kavurd'un tehdidine maruz kalan Hezaresb'i diğer bir birliğin kumandanı yapmasına rağmen kendisi de Şiraz'a doğru yola çıktı.⁷⁸

Şiraz'da bulunan Kavurd, Alp Arslan'ın geldiğini haber alınca ağırlıklarını, haremینی ve hazinesini Kirman'a gönderdi. Kendisi de deniz kenarında olan "Bîr" denilen bir kaleye sığındı. Alp Arslan'ın ordusuna mensup askerler, Kavurd'un askerlerine hücum edince, onlar hemen Alp Arslan'dan aman dilediler. Kavurd'un kaçmasını önlemek için Kirman yoluna gönderdiği askerler 5.000 deve ve katır ganimet ele geçirerek Sultan Alp Arslan'a götürdüler. Bu ganimete son derece sevinen Sultan, Kavurd'u daha fazla sıkıştırmak istemeyerek Fars bölgesini 27 milyon dirheme mukataa suretiyle tekrar Fazluye'ye iade ettikten sonra Isfahan'a döndü.

⁷⁷Merçil, **Kirman Selçukluları**, DGBİT, Cilt 7, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, 236-237. Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 66.

⁷⁸Sıbtübnü'l-Cevzi, 139. Merçil, **Kirman Selçukluları**, 23. Nurullah Yazar, 224.

Fazluyetekar Fars bölgesinin hâkimi olunca Kavurd, Sultan Alp Arslan'ın kararına uyarak Fars'ı terk ederek Kirman'a döndü.⁷⁹

Sultan Alp Arslan, Fars eyaletini Kavurd'un elinden alıp mukataa olarak Fazluye'ye vermesine rağmen onu yine Kirman hâkimi olarak yerinde bıraktı. Bundan sonra Sultan Alp Arslan oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etmiş ve onun adının hâkim olunan bütün ülkelerdeki okunan hutbelerde zikredilmesini istemişti. Bu durum Kavurd'un çok ağrına gitti. Çünkü bu durum Türk geleneğine göre aykırıydı ve Selçuklu ailesinin diğer üyelerinin özellikle en büyüğü olan Kavurd'un hakkı unutulmuştu. Kavurd, bu duruma ikinci defa düşmekteydi.⁸⁰

Nitekim o amcası Tuğrul Bey'in vefatında sonra da kendisini Büyük Selçuklu Devleti'nin tahtına oturabilecek seviyede görerek hak iddia etmiş ve harekete geçmişti. Fakat kendisinden önce davranan kardeşi Alp Arslan'ın sultanlığını kabul ederek geri çekilmişti. Şimdi ise yeğeni Melikşah taht için vasiyet edilmişti. Fars'ı kaybettiği için de iyice gücenmiş olan Kavurd'un bilgisiz ve cahil olan veziri onu tahrik ederek Sultan'a karşı isyanın kolay olacağını söyleyip Melik Kavurd'u kandırdı. Efendisi Kavurd'un isyan ederek ülkeyi Alp Arslan'a bağlı olmadan kendi başına idare edebilirse Sultan'ın kendisine bağlanmak zorunda kalacağına ikna etti. Bu sebeple Sultan'a olan bağlılığından vazgeçen Kavurd, Sultan adına okunmakta olan hutbeyi kaldırarak, Kirman'da sadece kendi adına hutbe okutup, sikke bastırdı. Bu durum Kavurd'un Sultan'ın itaatinden çıktığına ve ona karşı isyan ettiğine açık bir işaretti.⁸¹

Kavurd'un kendi adına bastırmış olduğu sikkelerden yüz kadarı bir tüccar eliyle Sultan Alp Arslan'ın bulunduğu ülkeye ulaşması ile Sultan durumu anladı ve hemen Kirman üzerine yürüdü. Sultan Alp Arslan ve Kavurd arasında yapılan savaşta iki taraftan da çok sayıda asker öldü ve Kavurd'un öncü kuvvetleri mağlup olup kaçtılar. Bu durumda mücadeleyi gereksiz gören Kavurd, kaçarak Ciruft Kalesi'ne sığındı ve kardeşi Alp Arslan'a haber göndererek kendisini affetmesini istedi. Alp Arslan, ağlayarak huzuruna çıkan kardeşi Kavurd'u affedip ikramda bulundu. Kirman

⁷⁹Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı**, 86. Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 23-24.

⁸⁰Behnam Saljooghi Khoshkar, 40.

⁸¹İbnü'l Esir, Cilt 10, 62. Köymen **Alp Arslan ve Zamanı**, 87.

yönetimini itaat etmesi şartıyla tekrar onun idaresine bıraktı. Akıllı olan ve parayı da çok seven Kavurd, bir fırsatını bularak çok sayıda kızının bulunduğunu, bunlara çeyiz temin edilmesi gerektiğini bildirdi. Sultan Alp Arslan, Kavurd'un bu isteğini kabul ederek kızlarından her birine elbiseler ve ikta'lardan başka 100'er bin para ve sikke verdi.⁸²

Büyük Selçuklu tahtı için mücadele etmekten vazgeçmeyen Kavurd, affedilmesinin üzerinden henüz iki yıl geçmeden Alp Arslan'a tekrar isyan etti. Kavud bu sefer isyanında eski düşmanı olan Fars hâkimi Fazluye ile bir ittifak kurdu. Bu durumu öğrenen Sultan Alp Arslan, 1068'de Fazluye'nin üzerine yürümek için Isfahan'dan ayrıldı. Sultan Şiraz'a vardığında Fazluye, Hurşeh Kalesi'ne sığınmıştı. Bunun üzerine Alp Arslan, Fazluye ile uğraşmayı vezir Nizamü'l-Mülk'e bırakıp Kavurd ile savaşmak üzere Kirman'a gitti. Bu sırada KavurdBerdesir'de bulunuyordu.⁸³

Kirman'a gelen Sultan bu şehri muhasara etti. Nizamü'l-Mülk de bu sırada Fazluye'yi esir aldı. Alp Arslan'ın huzuruna getirilen Fazluye affedildi. Bunu haber alan Kavurd, Sultan'a karşı koyamayacağını anladı veBerdesir'in sağlam hisarına çekilip daha sonrasında Alp Arslan'a bir mektup göndererek affedilmesini istedi. Ancak Kavurd'un bu hareketi bir oyalama taktiği idi. Kavurd, Alp Arslan'ın ordusundaki Türkmenlerin hoşnutsuzluklarından istifade ederek bir grupla anlaştı. Fakat Sultan Alp Arslan, Kavurd'un, ordusundaki bazı kumandanlarla gizlice yazıştığını ve askerleri arasında da Kavurd'un taraftarlarının bulunduğunu öğrendiği zaman onunla işbirliği yapanların bazılarını öldürttü. Ancak Alp Arslan için henüz tehlike geçmiş değildi. Çünkü hala Sultan'ın ordusunun büyük bir kısmı Kavurd'un tarafındaydı ve onu destekliyorlardı.⁸⁴

Sultan Alp Arslan bu durum karşısında zor durumda kalmış bir şekilde Şiraz'a çekildi ve Kavurd'a karşı oğlu Melikşah'ı bırakarak Isfahan'a döndü (Ekim 1069). Kavurd'un Alp Arslan'ın ordusundaki askerleri kendi tarafına çekecek kadar kuvvetlenmesi gerçekten büyük başarıydı. Kavurd'un saltanat için verdiği

⁸²Merçil, **Kirman Selçukluları**, 25. Öngül, **Kirman Selçukluları**, 8. Hasan Akyol, **Kirman Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 150-151.

⁸³Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 26-27.

⁸⁴BehnamSaljooghiKhoshkar, 42. Nurullah Yazar, 227.

mücadeleye Selçuklu ordusunun da destek vermesi Sultan Alp Arslan'ı güç bir durumda bırakmıştı. Sultan her ne kadar Kavurd'un güçlenmesine Fazluya üzerinden mâni olmaya çalışsa da başarılı olamamıştı. Ancak Kavurd'un bu başarısı da sadece ordunun desteğini almakla sınırlı kaldı ve daha ileri gidemedi.⁸⁵

Sultan Alp Arslan, Kavurd'un bu isyanlarına oğlu Sultanşah'ın (Kavurd'un büyük ve değerli oğlu) sebep olduğu gerekçesiyle Kavurd'a bir mektup yazarak Sultanşah'ın kendisine teslim edilmesini istedi ve bu şekilde aradaki sorunun çözüleceğini bildirdi. Ancak Kavurd cevabında oğlu Sultanşah'ı teslim etmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Alp Arslan kardeşine çok kızdı ve onun yönetiminde bulunan Fars bölgesini ve Kirman'ın bir kısmını Kavurd'un elinden aldı.⁸⁶

Kavurd, uğruna ülkesinden bir kısmını kaybettiği oğlu ile bir süre sonra anlaşmazlığa düştü. Sultanşah, babası Kavurd'dan ayrılarak Alp Arslan'a bir mektup gönderdi ve ona itaat etmek istediğini bildirdi. Daha sonra da Sultan'ın huzuruna geldi. Sultan Alp Arslan ona çok iyi davranarak at, elbise ve 10.000 dinar değerinde hediyeler verdi. Sultanşah, Alp Arslan'a babası ile savaşarak Kirman'ı geri almak istediğini bildirdi ve bu husus da kendisine yardımcı olmasını istedi. Sultan Alp Arslan bu teklifi kabul ederek Sultanşah'ın emrine binlerce asker verdi. Sultanşah babası ile yaptığı mücadelede mağlup oldu. Alp Arslan'ın Kavurd ile oğlu arasındaki bu anlaşmazlıktan yararlanarak Kavurd'u itaat altına alma girişimi böylece başarısızlıkla sonuçlanmış oldu (1069-1070).⁸⁷ Sultan Alp Arslan ölmeden önce yaptığı vasiyet ile kardeşi Kavurd'u düşünmüş ve ona Kirman ile Fars bölgesini tekrar vermişti. Ayrıca Kavurd'a belirli miktarda mal da bırakmıştı.⁸⁸

1.4. Kirman Selçukluları ve Melikşah

Sultan Alp Arslan 1072 yılında Berzem Kalesi'nde uğradığı bir suikast ile 4 gün sonra vefat etti. Yaralandığı sırada Selçuklu tahtına oğlu Melikşah'ın geçmesini vasiyet ederek asker ve devletin ileri gelenlerinden onu destekleyeceklerine dair

⁸⁵Öngül, **Kirman Selçukluları**, 9-10.

⁸⁶BehnamSaljooghiKhoshkar, 42. Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 27.

⁸⁷Merçil, **Kirman Selçukluları**, 27-28. Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı I**, 88-89. Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 68.

⁸⁸Merçil, **Kirman Selçukluları**, 28.

yemin etmelerini istedi ve bunun üzerine hepsi de yemin etti. Melikşah, Bağdat'a haber gönderip adına hutbe okunmasını istedi, bunun üzerine Bağdat camilerinde Melikşah adına hutbe okundu.⁸⁹ Yine vasiyetinde kardeşi Melik Kavurd'un isyan etmesini engellemek amacıyla Kirman ve Fars bölgesini geri Kavurd'a vermekle birlikte kendisinin dul kalan eşi Seferiyye Hatun ile evlenerek Şiraz'da oturmasını ve emrindeki ülkelerinde Sultan Melikşah'ın hâkimiyetinde olmasını istedi. Ayrıca Kavurd'a belli bir miktarda da mal verildi. Alp Arslan'ın karısının Kavurd ile evlenmesi siyasi bir hata olacaktı çünkü Kavurd, Melikşah'ın karşısında daha üstün bir duruma gelecek ve onun üvey babası sayılacaktı. Sultan Alp Arslan oğlu Melikşah'ın saltanatını sağlamlaştırmak için başka bir vasiyette daha bulundu. Buna göre; her kim Sultan Alp Arslan'ın vasiyetine riayet etmezse ve Melikşah'a karşı ayaklanırsa, ona bıraktığı para kendi isyanını bastırmak için harcanacak ve isyancı da öldürülecekti.⁹⁰

Sultan Alp Arslan oğlu Melikşah'ın saltanatını sağlamlaştırmak için her ne kadar Kavurd'dan emin olmaya çalışsa da Kavurd'un gücünden çekinmeye devam ettiği çok açıktır. Kavurd'un, Alp Arslan'a yaptığı her isyanda Sultan onu tam olarak etkisiz hale getirememişti. Zira Kavurd'un son isyanında Selçuklu askerlerinin bir kısmı Kavurd'un yanında yer almıştı. Kavurd, geldiği nokta itibariyle Selçuklu tahtı için mücadele etmekten vazgeçmeyecekti. Kardeşi Alp Arslan'ın vefat haberini alınca Büyük Selçuklu Devleti tahtını ele geçirmek için tekrar harekete geçerek yarıda kalan arzusunu yerine getirmek istiyordu. Melik Kavurd bu hususta 18 yaşında olan yeğeni Melikşah'ı genç ve tecrübesiz buluyor kendisinin de tecrübelerine güveniyordu.⁹¹

Kavurd'un taht için mücadeleye girmesindeki asıl sebep Selçuklu ordusundaki askerlerin kendisini davet etmesiydi. Ayrıca Kavurd, Türkmenlere de güveniyordu. Türkmenlere göre Kavurd, taht iddiasında haklıydı. Kavurd, Alp Arslan'ın öldüğü sıralarda Kirman'da bulunuyordu. Kirman'a kış mevsiminde her türlü tehlikeyi göze alarak gemilerle Umman'dan gelmişti. Kavurd'un bu gelişi sırasında birçok gemi

⁸⁹İbnü'l Esir, Cilt 10, 80.BehnamSaljooghıKhoshkar, 42.

⁹⁰İbnü'l Esir, Cilt 10, 80. Merçil, **Kirman Selçukluları**, 28. Behnam Saljooghı Khoshkar, 43.Ali Öngül, **Kirman Selçukluları**, 10. Hasan Akyol, **Kirman Selçukluları**, **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 152.

⁹¹Öngül, 10. Nurullah Yazar, 228. Merçil, 28.

parçalandı, askerlerinin yarısı boğularak, diğer yarısı da soğuktan donarak öldü. Bütün bu zorluklara rağmen Ap Arslan'ın ölümü Selçuklu tahtını ele geçirmek isteyen Kavurd için büyük bir fırsattı. Sultan Alp Arslan'ın, Maverâünnehir seferinde yaralanarak öldüğünde (1072) Melikşah daha 18 yaşında idi. Melikşah'ın tahta çıkmasında en önemli görevi vezir Nizamü'l-Mülk oynamıştır. Melikşahı tahta çıkaran Nizamü'l-Mülk kendisi de vezirlik görevini devam ettirmiştir.⁹² Melikşah, babasının ölümünden hemen sonra amcası Kavurd'a bir mektup yazdı. Kavurd, Melikşah'ın bu mektubuna karşılık olarak en büyük kardeş olarak kendisi dururken onun tahta çıkmasının kabul edilemeyeceğini bildirdi. Melikşah ise açık ve net konuşarak Kavurd'un bu düşüncesine katılmadığını söyledi. Sultan Melikşah ve Kavurd arasında belli bir süre mektuplaşma olsa da Kavurd, Selçuklu tahtı için kararlıydı. Melikşah'ın ve vezir Nizamü'l-Mülk'ün çabalarına rağmen Kavurd hemen harekete geçti.⁹³

Melikşah Selçuklu tahtına çıktıktan hemen sonra Karahanlılar ve Gazneliler saldırılarına karşı sınırlarını koruma mücadelesine girmişti. Melikşah, bu mücadeleler esnasında amcası Kavurd'un saltanat iddiası ile ayaklandığını ve emrindeki askerleri ile birlikte Rey üzerine doğru hareket etmeye başladığı haberini aldı. Melik Kavurd, öncelikle Rey ve Hemedan dolaylarında bulunan Türkmenler'in yanına giderek onların desteğini almak istiyordu. Çünkü Kavurd, onlara güveniyor ve onları kolayca kendi tarafına çekeceğine inanıyordu. Bu amaçla emri altındaki iki bin atlı ve dört bin yaya ile birlikte Rey şehrine hâkim olabilmek için harekete geçti.⁹⁴

Vezir Nizamü'l-Mülk ve Melikşah ise Kavurd'un bu hareketini duyunca Kavurd'dan önce Rey şehrine vardılar. Onlarda hazineden aldıkları bol miktardaki para, elbise ve silah ile birlikte Kavurd'dan önce Türkmenlerin yanına giderek onları kendi yanlarına çektiler. Sultan Melikşah'tan iki gün sonra Rey şehrine gelen Kavurd, Türkmenlerin çoktan Melikşah'ın safına geçtiğini gördü. Türkmenlerin desteğinden mahrum kalan Kavurd'un ordusu kalabalık değildi. İki taraf arasında başlayan

⁹² İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: MEB, 1978, 666.

⁹³ İbnü'l-Cevzi, 188. Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.69. Behnam Saljooghi Khoshkar, 44. Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 28-29. Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018, 121. Nurullah Yazar, s.229-230.

⁹⁴ Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, s.29-30. Kafesoğlu, "Melikşah", **İslam Ansiklopedisi**, 666.

savaşta ilk önce tarafların öncü kuvvetleri karşılaştı. Melikşah'ın öncü kuvvetlerinin idaresi Emir Savtegin idaresindeydi ve Emir Savtegin, Kavurd'un öncü kuvvetlerine hücum ederek onları dağıtmıştı. Bu dağılmadan sonra asıl ordular Hemedan civarındaki Kerec sınırında karşılaşacaklardı.⁹⁵

Kerec sınırında gerçekleşen savaşta Kirman ordusu büyük bir taarruz yaparak Emir Savtekin idaresindeki kanadı bozguna uğrattı. Fakat Melikşah'ın ordusunda sol cenah da bulunan Emir Temrek komutasındaki Müslim b. Kurayş ve Baha'-üd-Devle'nin yanındaki Arap ve Kürt askerlerinin birlikte yaptıkları hücum sonucunda Kirman ordusu tam bir bozguna uğradı. Kavurd, Melikşah'ın askerlerinin kendine taraf olduklarını, Melikşah'ın ordusunu terk edip kendi ordusuna katılacaklarını hiç değilse de kendisine bu kadar mukavemet edilmeyeceğini zannediyordu. Ordunun bozulduğunu ve askerlerinin dağıldığını gören Kavurd, Hemedan dağlarına doğru kaçarak saklanmaya başladı. Kavurd'un saklandığı yer bir köylü tarafından ihbar edilince onun hemen tutuklanarak huzura getirilmesi için Emir Temrek görevlendirildi.⁹⁶

Kavurd, yakalandıktan sonra bir çadırda hapsedildi ise de daha sonra Emir Savtegin'e teslim edilerek Hemedan'a gönderildi. Melikşah'a haber göndererek affını isteyen Kavurd, hâkim olduğu bölgelerden vazgeçerek Hicaz veya Umman taraflarına gideceğini söyledi. Nihayet Melik Kavurd, Hemedan'a götürülerek Ebu Haşim Caferi adındaki bir şahsın evinde hapsedildi.⁹⁷ Ancak askerler arasında Kavurd üzerinden karışıklıklar çıkmasından korkuluyordu. Çünkü Selçuklu ordusunda birçok emir, hala Melik Kavurd'un tarafını tutuyordu. Ordu içerisindeki Kavurd taraftarları Melikşah'ın saltanatı için ciddi bir tehlikeydi. Kavurd en az Melikşah kadar tahtta hak sahibiydi. Alp Arslan'a ettiği isyanlar ile bu istediğini yerine getirememiş olabilirdi ama kardeşi Alp Arslan'dan sonra oğlu Melikşah'ın tahta geçmesine Kavurd kadar Selçuklu ordusundaki bazı askerler de razı olmamıştı. Kavurd hem birinci dereceden bir taht iddiacısı hem de başarılı bir komutandı. Bu

⁹⁵ Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, DGBİT, Cilt 7, 239.

⁹⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, 52-53.

⁹⁷ İbnü'l-Cevzi, 188. Sevim-Merçil, 377-378. Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 31-32. Öngül, 11.

durum isteklerini yerine getirtmek isteyen Selçuklu askerleri için Melikşah'a karşı Kavurd'u destekleme tehditlerine zemin hazırlayacaktı.⁹⁸

Sultan Melikşah'ın askerleri Nizamü'l-Mülk'e başvurarak savaşlarda gösterdikleri yararlılıklarından dolayı maaşlarının ve iktalarının artırılmasını istediler. Bu istekleri yerine getirilmeyen askerler Melik Kavurd'u tahta çıkaracaklarını söyleyerek 'Yaşasın Kavurd' diye bağırmaya başladılar. Nizamü'l-Mülk meseleyi Melikşah'a ileteceğini söyleyerek askerleri yatıştırmıştı. Askerlerin bu şekilde isyan etmeleri ve Kavurd'u tahta geçirme tehdidinde bulunmaları Melikşah'ın hükümdarlığı için bir tehlike arz etmeye başlayınca Kavurd'un bir an önce yok edilmesine karar verildi. Melik Kavurd'un hangi tarihte ve ne şekilde öldürüldüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bir rivayete göre Melikşah, Hemedan'a geldikten sonra Sa'ded-Devle Gevherayin'i çağırarak Kavurd'un öldürülmesini emretti. Yayının kirişiyle boğularak öldürülen Kavurd, şehzade İbrahim Yınal'ın Hemedan da bulunan mezarının yanına gömülmüştür. Sultan Melikşah, amcası Kavurd ile yapılan savaşta büyük yararlılıklar gösteren Emir Savtegin'i onun idaresi altındaki vilayetlere tayin etmiş ve amcasının mancınık ve davullarını da ona vermiştir.⁹⁹

Selçuklu askerlerinin bir kısmı Kavurd üzerinden kendi isteklerine ulaşacaklarını düşündükleri için Kavurd'un öldürülmesine tepki göstermişlerdi. Bu tepki üzerine Kavurd'un öldürülmediğini ve yüzüğündeki zehri içerek intihar ettiğini açıkladılar. Bu açıklama ile askerlerin bir kısmı sakinleştiyse de bir diğer kısmı Melikşah'dan ayrılarak yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Sultan Melikşah, yaşanan olayları kontrol altına alması için idareyi Nizam'ül-Mülk'e bırakarak, iktalarını ve yetkilerini arttırmış ve ona atabeg unvanı vermiştir. Selçuklu tahtı için önünde büyük engel teşkil eden Kavurd'un ortadan kaldırılmasıyla Melikşah, Büyük Selçuklu Devleti'nin üçüncü hükümdarı olarak tahta çıkmıştır.¹⁰⁰

Âdil bir şahsiyete sahip olan Melik Kavud, iyi bir kumandan ve devlet adamı idi. Cömertliği ve iyi idaresi ile halkı memnun bırakan Kavurd, Kirman halkını bolluk ve

⁹⁸Behnam Saljooghi Khoshkar, 49.

⁹⁹Ahmed b. Mahmud, 122-123. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, 193-194.

¹⁰⁰Erdoğan Merçil, **Selçuklular-Makaleler**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın, 2018, 79. Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 35-38. Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi** 69-70.

refaha kavuşturmuştu. Fethettiği yerlerdeki bayındırlık hizmetlerine büyük önem veren Kavurd, ülkenin her tarafına kervansaraylar, camiler ve hamamlar inşa ettirerek, kuyular açtırmıştı. Büveyhilerin zayıf idaresinden fırsat bularak yol kesen ve haydutluk yapanKufs kavmini yaptığı stratejik planlarla ortadan kaldırmış ve bölgede güvenliğin sağlanmasında önemli ve büyük bir çaba göstermişti. Çöle giden yollar üzerine işaretler yerleştirerek önemli yerlere karakol kuleleri inşa ettirmişti. Kavurd, Kirman Selçuklu Devleti'ne gerçek bir devlet statüsü kazandırmış ve devletin gelişip teşkilatlanması adına her türlü fedakârlığı göstermişti. Onun tek hatası Selçuklu tahtı için hak iddia ederek mevcut sultanlara isyan olmuştu. Sultan Tuğrul Bey'in ölümünden hemen sonra tahtı ele geçirmek istemesi, kardeşi Sultan Alp Arslan'ın ondan çekinmesini ve daima kontrol altında tutmasına yol açmıştı. Sultan Melikşah'ın hükümdarlığını tanımayarak isyan etmesi ise ölümüne sebep olmuştu.¹⁰¹

Kavurd, Rey üzerine hareket etmeden önce yerine oğlu Kirmanşah'ı bırakmıştı. Savaşta bulunmayan diğer çocukları da bazı kalelerde idi. Babası Kavurd'un vefatından sonra oğlu Kirmanşah tahta oturdu ve bir seneye yakın hüküm sürdü. Onun ölümü üzerine kardeşi Hüseyin tahta çıktı. Fakat Hüseyin henüz çocuk olduğundan dolayı Sultanşah, Kirman Selçuklu Devleti tahtına çıktı.¹⁰²

Kavurd Bey'in oğullarının gözlerine mil çeken kişi onların gözlerinin nurunu gidermemeye özen göstererek mil çekmeyi savsaklamıştı. Sultanşah ile birlikte sağ kalan iki kardeşinin gözlerinin nuru duruyordu ve eskisi gibi görüyorlardı ancak bir evde tutsak ediliyorlardı. Onların başında güvenilir askerler koyduklarından dolayı kurtulma ümitlerinden vazgeçmişlerdi. Bir süre sonra bir hile düşünerek sultandan hizmetleri için iki cariye istediler ve kardeşlere iki cariye verildi. Bu iki cariye Kavurd'un oğullarının hizmetlerini görüyordu. Bu cariyelerden biri nöbetçi muhafızlardan biri ile arkadaş oldu. Yapılan bu arkadaşlık ile Sultanşah ve kardeşlerinin kurtulmaları için yollar arandı. Kirman'a gönderdikleri bir askerle kendilerine at gönderilmesini istediler. Bunlara dost olan muhafız kendilerine gönderilen atları şehrin تنها bir yerine bıraktı. Sultanşah ve kardeşleri cariyelerin

¹⁰¹ Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 39-40.

¹⁰² İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, 54.

ellerini arkalarından bağladıktan sonra bulundukları yerin damını delerek kaçmaya başladılar. Atların durduğu yere ulaşan kardeşler atlara binerek süratle oradan uzaklaştılar.¹⁰³

Sultan Melikşah, Sultanşah ve kardeşlerinin kaçtığını duyduğunda Horasan'da idi. Kardeşler birkaç gün içerisinde Kirman'a ulaştılar ve babaları Kavurd'un kalesine girdiler. Sultan Melikşah'ın hapsinden kurtulan Kavurd'un oğullarının gelişine halk da çok memnun olmuştu. Sultan Melikşah amcaoğullarının kaçtıklarını ve Kirman'a gittiklerini duyduğunda kızmadı aksine Kirman ve Umman'ın yönetimini onlara verdi.¹⁰⁴

Sultanşah, Kirman Selçuklu Devleti tahtına oturduktan bir süre sonra Sultan Melikşah, büyük bir ordu ile Kirman'a gitti. Sebep olarak da bazı kimselerin Sultan Melikşah'a, Sultanşahaleyhinde konuşmalarıydı. Sultanşah, Sultan Melikşah'ın harekete geçerek Kirman'a doğru geldiğini haber aldığı anda Ali-âbad denilen yerde düzenlenen bir eğlence meclisinde bulunuyordu.¹⁰⁵ Bulunduğu eğlence ortamını hemen terk eden Sultanşah şehre hareket etti. Sultan Melikşah, kalabalık ordusu ile Kirman'ın merkezi Berdesir şehri önüne gelerek ordugâh kurdu. Sultan Melikşah'ın ordusu ile Berdesir'e geldiğini gören Sultanşah, Melikşah'ın huzuruna çıkarak ona çeşitli hediyeler takdim etti. Daha sonra elçilerin gelip gitmesi ve emirlerin aracılığı ile Sultan Melikşah, Sultanşah'ı yerinde bıraktı. Ayrıca itaat etmesi konusunda verdiği sözde durması için ona yemin de ettirdi. Aksi durumda Sultan Melikşah da Kirman şehrine girip şehri bu sefer harap edeceğine dair yemin etmişti. Sultan Melikşah, Berdesir önünde on yedi gün oturduktan ve kızlarından birini de Sultanşah ile evlendirdikten sonra tekrar İsfahan'a döndü. Sultan Melikşah her ne kadar Sultanşah'ın kaçarak Kirman Devleti'nin başına geçmesine bir şey demese de Berdesir'e kadar gelip Sultanşah'ın kendisine olan tabiliğinden emin olmak istemiştir. Sultan Melikşah, Sultanşah'dan aldığı yemin üzerine vassallık ilişkilerini yeniden düzene koymuştu.¹⁰⁶

¹⁰³Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 44

¹⁰⁴Ahmed bin Mahmud, **Selçukname**, 126-127.

¹⁰⁵Sevim-Merçil, 110.

¹⁰⁶Merçil, 45.

Sultanşah, içkiyi çok seven bir hükümdardı. Ömrünün son yıllarında Kirman'da Turanşah'dan başka bir kardeşi de hayatta kalmamıştı. Onu da kendisine rakip olarak gören Sultanşah bu yüzden onun gözlerine mil çekmek hatta öldürmek istemişti. Fakat Sultanşah onu öldürmek yerine Berdesir'den uzaklaştırarak niyâbet görevi ile Bem şehrine gönderdi. Bir süre sonra Sultanşah da hastalanarak öldü.¹⁰⁷ Sultanşah'ın ölümü üzerine yerine Bem şehrine gönderilen Turanşah, Kirman Selçukluları tahtına geçti. Melik Turanşah, çocukluğunda kadınlar arasında büyüdüğünden dolayı herhangi bir devlet deneyimi kazanmamıştı. Bu yüzden devlet büyükleri Turanşah'ın hükümdarlık yapabileceğini beklemiyordu. Ancak Melik Sultanşah'ın geride erkek çocuk bırakmadan ölmesi ve Kavurd'un da oğullarından hayatta başka kimsenin de kalmaması nedeniyle, Kirman Selçukluları yönetimi mecburi olarak Turanşah'ın idi. Bu sebeple devlet emirleri Turanşah'ın bulunduğu Bem şehrine giderek onu (Ocak 1085) tahta oturtular. Daha sonra Turanşah'ın annesi oğlunun melikliğini onaylatmak ve kabul ettirmek için kıymetli hediyelerle birlikte Sultan Melikşah'ın huzuruna çıktı. Sultan Melikşah, ona ikramda bulundu ve oğlu Turanşah'ı Kirman meliki olarak tayin etti.¹⁰⁸

Kirman Selçuklu Devleti tahtına çıkan Turanşah, kısa sürede devlet işlerini topladıktan sonra Kavurd'un ölümünden sonra kaybedilen Fars bölgesini yeniden almak için harekete geçti. Sultan Melikşah, Fars bölgesinin yönetimini Emir Humar Tekin'e vermişti (1073). Ancak Humar Tekin'den sonra Fars eyaletinde karışıklıkların başlaması ile Turanşah bu durumu bir fırsat bildi ve Fars eyaleti üzerine harekete geçerek iki sefer düzenledi. Birinci seferde başarısız olduğsa da ikinci seferinde Fars'ı almayı başardı. Turanşah'ın Fars'ı ele geçirmesine ses çıkarmayan Sultan Melikşah, Turanşah'ın Fars üzerindeki hâkimiyetini tanıdı (1086).¹⁰⁹

Sultan Melikşah, Fars'ın yönetimini Emir Humar Tekin'e vermesine rağmen Turanşah'ın bölgeyi yeniden ele geçirmesi bir sorun oluşturmamıştı ve Sultan tarafından da onaylanmıştı fakat bu durum ilerleyen yıllarda Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçuklu Devleti arasında tâbilik-metbuluk statüsünü zedeleyecek

¹⁰⁷Merçil, 46.

¹⁰⁸Öngül, 17.

¹⁰⁹Öngül, 17.

sorunlara neden olmuştu. Sultan Melikşah'ın vefatından (1092) sonra sultan'ın eşi olan Terken Hatun, oğlu Mahmud'u Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkarmak amacıyla girdiği mücadelede Fars bölgesini Turanşah'tan almak istedi. Terken Hatun bu amaç ile Sultan Melikşah'ın meşhur emirlerinden Üner'i buraya büyük bir ordu ile gönderdi. Turanşah, Şebankare emirlerinden aldığı yardımlar ile Emir Üner'i mağlup etti. Turanşah dönemin de Umman halkı da isyanı etmişti. Umman'da isyan eden halk, Kirman Selçukluşihnesini şehirden göndermesi üzerine Turanşah'ın Umman'a gönderdiği ordusu isyanı çıkaran Harici ve Rafizileri etkisiz hale getirerek Umman'da tekrar Kirman Selçuklu hâkimiyetini sağladı. Kirman devlet adamlarının görüşlerinin aksine hükümdarlık döneminde son derece başarılı işler yapmış olan Turanşah, 13 yıllık hükümdarlık süresinden sonra 1097 yılında öldü.¹¹⁰

1.5. Sultan Melikşah Sonrası Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçukluları

1.5.1. İranşah ve Büyük Selçuklu Devleti

Melik Turanşah'ın vefatında sonra tek oğlu olan İranşah, 1097 da Kirman Selçukluları tahtına geçti.¹¹¹ İranşah tahta oturduktan sonra ilk iş olarak Kavurd Bey zamanından beri büyük vezirlik görevinde olan Sahib Nasir ed-Din Mükerrerem b. Ala'ya vezirlik görevini yeniden verdi. İranşah'ın hükümdarlığı kısa sürdü. Bu hükümdarlığın ilk yıllarında vezir SahibMükerrerem'in tecrübeleri ve doğru politikası sayesinde İranşah, Turanşah dönemi gibi altın bir dönemgeçirerek Fars bölgesinin hâkimiyetine devam etti.¹¹²

Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçuklu Devleti arasında Fars eyaleti hep önemli bir rol oynamıştır. Kirman Selçukluları Fars bölgesini kendi topraklarından sayıyor ve o bölgeyi kaybettiklerinde bölgeyi ele geçirmek için mücadele ediyorlardı. Kısaca Fars bölgesinin hâkimiyeti Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçukluları arasında bir sorun olup çıkan çatışmaların temelini oluşturmaktaydı. Bölge Büyük Selçuklu Devleti tarafından atanan bir vali ile yönetilmesi istenirken Kirman Selçuklu hükümdarları kendi valilerini atamak istiyorlardı. Kısacası Fars bölgesi adeta Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçuklu Devleti arasındaki metbû-tâbi ilişkisinin şekillenmesinde kritik rol oynayan bir bölge haline gelmişti. Nitekim 1098 yılında

¹¹⁰Merçil, 49-51.

¹¹¹Öngül, 18.

¹¹²BehnamSaljooghiKhoshkar, 70.

Büyük Selçuklu tahtında bulunan Sultan Berkyaruk, daha önce Terken Hatun'un yaptığı gibi Fars bölgesine ünlü Selçuklu komutalarından Üner'i vali olarak atadı. O esnada bölge Turanşah'ın ölümü ile Şebankare emirleri tarafından idare edilmekle birlikte İranşah'a itaat etmekteydiler. Emir Üner'in büyük bir Selçuklu ordusu ile Fars'a doğru yola çıktığını duyan Şebakareliler İranşah'dan hemen yardım istedi. Melik İranşah, Şebankareliler tarafından Emir Üner'in Fars'a doğru hareket ettiğini haber alınca kendisi de ordusu ile Fars'a doğru yola çıktı. Yapılan çarpışmada Melik İranşah, Emir Üner'i mağlup etti. Yenilgiden sonra Emir Üner Isfahan'a kaçtı ve böylece Fars bölgesi kesin olarak İranşah'ın hâkimiyetinde kaldı.¹¹³

Emir Üner, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı olan Sultan Berkyaruk'tan Horasan'a gitmek için izin istedi. Fakat Sultan Berkyaruk, Üner'i Irak ve Cibal valisi olarak atadı ve ona İranşah ile tekrar savaşması için hazırlanmasını emretti. Bu sırada Nizamü'l-Mülk'ün oğullarında biri Emir Üner'i kandırdı ve Sultan Berkyaruk'a karşı isyan etmesine neden oldu. Bu isyandan sonra Emir Üner, 3 gulam askeri tarafından öldürüldü. Emir Üner'in ölümü ile İranşah büyük ve inatçı bir rakibinden kurtulmuş oldu.¹¹⁴

Melik İranşah, Bâtınilere dâhil olmayıp Sünni olan "İsmailiyye" adındaki Türklerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. İsmaili Türkleri Bâtınilere dâhil olmayıp ehl-i sünnet olan bir gruptu. Bu grubu ortadan kaldırmak için harekete geçen İranşah, onlarla barış halinde olmasına rağmen yaptığı saldırıda onlardan 2 bin kişiyi öldürmüş ve geri kalanlarının da ellerini kestirdi. İranşah daha sonraki günlerinde kendisini içkiye vermiş ve tecrübeli devlet adamlarından yüz çevirerek kendisine birkaç faydasız arkadaş edinmişti.¹¹⁵

Bu arkadaşları arasında Kaka Beliman veya Kaka Beniman denilen ya da Kadı Ahmed Gaffari'nin kaydına göre; Kaka Yetiman olan bir kişi vardı. Bu kişinin Bâtınilik örgütü içerisindeki takma adı Belimn veya Beniman idi. Daha önce Huzistan bölgesinde kâtiplik yapan Beniman, İranşah'ın yanına gelerek Bâtınilikten övgü dolu sözlerle bahsetmiş ve İranşah'ın bu mezhebe girmesine neden olmuştu. Bâtınilerin Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli rakiplerinden olması ve

¹¹³Merçil, 52.

¹¹⁴Behnam Saljooghi Khoshkar, 71.

¹¹⁵Öngül, 19. Merçil, 52.

İranşah'ında onlarla yakınlık kurması Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçuklu Devleti arasında tabilik-metbuluk ilişkisini zedeleyecekti. Zira Efdal'ın kaydına göre Beniman çirkin bir ahlaka sahipti ve İranşah'a o kadar yakınlaşmıştı ki onun baş danışmanı bile olmuştu. İranşah zamanla bu adamın etkisinde kalarak halkına kötü davranmaya başlamakla birlikte etrafındaki tecrübeli kadı ve devlet adamlarını da öldürmüştü. İranşah'ın bu davranışlarından rahatsız olan diğer devlet erkânı onu uyarmaya çalıştı.¹¹⁶

Dindar bir kişiliğe sahip olan Atabeg Nasired-Devle, İranşah'ın bu hareketlerinin önüne geçmeye çalışmış ve ona nasihatlerde bulunarak zararlarının dokunduğunu anladığı Bâtıniler ile ilişki kumalarını engellemeye çalışmıştır. Fakat küçük yaşlardan itibaren Bâtınilerle sıkı bir ilişki kuran Melik İranşah'ın onlardan uzaklaşması zordu onlar İranşah'ı uyuşturucu bağımlılığına da sürüklemişlerdi. Hâkimiyeti altındaki halka gün geçtikçe daha da kötü davranmaya başlayan İranşah, yine birkaç kadı ve âlim öldürmekten geri kalmamıştı. Öldürdüğü kadı ve âlimler arasında halkın çok sevdiği Ahmed b. El-Huseyn el-Belhi adında bir fakih bulunuyordu. Bu fakihin öldürülmesi halk için bardağı taşıran son damla olmuştu. Atabeg Nasir ed-Devle, beraberindeki halk ile İranşah'ın huzuruna çıkıp fakih kimin öldürdüğünü sordu. Daha sonra fakih Melik İranşah'ın öldürdüğünü öğrenen Atabeg, 300 atlısı ile birlikte Isfahan'a doğru hareket etti. İranşah bunu duyduğunda onların peşinden iki bin süvarilik bir birlik gönderdi. Atabeg, İranşah'ın gönderdiği bu birliği yenilgiye uğrattıktan sonra Isfahan'da bulunan Muhammed Tapar'ın veziri Müeyyed el-Mülk'ün yanına gitti.¹¹⁷

İranşah, Atabeg'in Isfahan'a gitmesinden sonra olumsuz tavırlarını devam ettirmeyi sürdürdü. İranşah, bir Cuma günü namaz sırasında camide bilginlerin ileri gelenlerini öldürmeyi planlamıştı. Böylece dini bakımdan zayıflayacak olan halkın, Bâtini mezhebine kolayca gireceğini düşünmüştü. Şeyhülislam ve devrin kadıları, İranşah'ın bu planını öğrendiklerinde önlemek için onun tahttan indirilmesine karar verdiler ve dinden saptığı içinde öldürülmesi konusunda anlaştılar. Bu konu da Şeyhülislam'ın verdiği fetva ile halk bilgilendirilerek ayaklandırıldı. İranşah, bu

¹¹⁶Behnam Saljooghi Khoshkar, 72.

¹¹⁷Merçil, 52-53.

durumu haber aldığında askerlerinden bir grup ile emirlik sarayına sığındı. Af dileyerek bağışlanma isteğinin kabul edilmemesi üzerine Berdesir'den ayrılarak Gernsir bölgesine doğru hareket etti. İranşah, önce Ciruft'a geldi sonra da Bem tarafına geçti. Ancak Bem halkı, onun yaptıklarını iyi bildiklerinden İranşah ve yanındaki askerlere saldırarak birçoğunu öldürdüler. Bu saldırıdan sonra İranşah, Sumeyremdenilen kaleye kaçmayı başardı. Berdesir de bulunan halk kısa sürede İranşah'ın Sumeyrem kalesine sığındığını haber aldılar ve derhal onun peşine düştüler. Askerler, Sumeyrem'e vardıklarında kaleyi hemen kuşattılar. Sumeyrem Kalesi komutanı olan Emir Muhammed, İranşah'a Bâtını olduğu gerekçesiyle kaleden ayrılmasını söyledi. İranşah kaleden ayrılıp şehrin dışına çıktığı zaman, Türk ordusu komutanı Ferah Kıpçak, KöşkiŞiruye denilen bir bölgede İranşahı yakalayarak öldürdü ve kestiği başını Berdesir'e getirdi. (Ekim 1101)¹¹⁸

1.5.2. Arslanşah ve Büyük Selçuklu Devleti

İranşah, Kirman Devletinin başında bulunduğu dönemlerde akrabalarını hep kontrol altında tutmuştur. Onların bir kısmını öldürmüş bir kısmının da gözlerini kör etmişti. Böylece Kavurd'un soyundan Kirman Selçukluları tahtına geçebilecek kimse kalmamıştı. Ancak İranşah'ın bu kötülüklerinden Kirmanşah'ın oğlu Arslanşah bir şekilde kurtulmuştu. Rivayete göre o, bir ayakkabıcı esnafının yanında ayakkabıcılık işi ile uğraşarak kendisini gizlemeyi başarmıştı. İranşah'ın öldürülmesinden sonra Kirman Devleti'nin emir ve kadıları onun varlığından haberdar olduktan sonra Kuy-ı Gebran mahallesine gidip onu yaşadığı yerden Kirman'a getirdiler. Emir ve kadılar sayesinde Arslanşah 1101 de Kirman Selçuklu Devleti'nin tahtına oturdu.¹¹⁹

İranşah'ın Bâtınilik mezhebine girmekle akıbetinin kadı ve din adamlarının verdiği fetva ile acı bir şekilde son bulması üzerine İranşah'dan sonra gelen Kirman Devleti'nin diğer sultanlarının gözü korkmuştu. Bunun üzerine Arslanşah din adamları ile yaptığı iş birliği ile Bâtınilik anlayışı ülkeden kaldırıldı. Arslanşah, kendi döneminde Hanefi mezhebini tekrar canlandırarak bu mezhebin koruyucusu oldu. Arslanşah bu politikası ile Kirman'da din bilimlerinin gelişmesini ve teşvik

¹¹⁸Sevim-Merçil, 382-383.

¹¹⁹Öngül, 20.

edilmesini sağlamakla birlikte birçok din bilimleri öğrencilerinin Kirman'a gelmesini sağladı.¹²⁰

Büyük Bahreyn ve Umman bölgesi Kavurdşah döneminde ele geçirilmişti. Buradaki halk İsmaili mezhebine bağlı olduğundan ve Berdesir'den uzakta yer almasından dolayı Kirman Selçukluları'nın hâkimiyetinden kurtulmak istemişlerdi. İranşah'ın kötü yönetim tarzından ve sonrasında gelişen taht değişikliğinden istifade eden Umman halkı Arslanşah'ın yönetiminin ilk yıllarında isyan çıkardılar. Emir Ebu Sa'd Muhammed, Umman'ın yarısı ile birlikte Cennabe ve Siraf şehirlerine hâkim olduktan sonra Basra Emiri İsmail'e tabi oldu. Bunun üzerine Arslanşah hemen harekete geçerek bölgeyi Emir Muhammed'den geri aldı ve kendisine bağladı. Fakat bir süre sonra Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar Fars bölgesine yine kendi adamlarından bir atama yaptı. Emir Çavlı, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından Fars valiliğine tayin edildikten sonra (1108/1109) o bölgede yaşayan ve Kirman Selçuklularına bağlı olan Şebankarelileri itaat altına almak için amansız mücadeleye girişti. Sultan Muhammed Tapar'ın yaptığı bu tayin ile Fars bölgesi yine Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçuklu Devleti arasında bir sorun oldu.¹²¹

Bölgedeki Kirman Selçukluları hâkimiyeti tekrar tehlikeye girdi. Atabek Çavlı'nın yaptığı saldırılardan kaçan Şebankareliler, Kirman'a sığındılar. Emirleri yakalamak için hareket eden Atabek Çavlı, onların peşinden Kirman'a gitti. Çavlı, Arslanşah'a gönderdiği elçi de Şebankare emirlerinin Sultan Muhammed Tapar'ın tebaası olduğu gerekçesiyle kendisine iade edilmesini istedi. Bu durum üzerine Atabek Çavlı, Kirman ve Fars sınırındaki Furg kalesini kuşatınca Melik Arslanşah 6 bin kişilik bir askeri kuvvetini Atabek Çavlı'nın üzerine yolladı. Kirman ordusu Atabek Çavlı'ya yaptığı bir baskınla askerlerinin çoğunu öldürdü. Bu durumda tutsak alınan Atabek Çavlı kaçmak zorunda kaldı. Bu olaydan sonra barışseverliğini gösteren Arslanşah, tutsak aldıkları esirleri serbest bıraktı. Onun bu cömert davranışına rağmen Atabek Çavlı, Arslanşah karşısındaki bu yenilginin intikamını almak için Kirman üzerine

¹²⁰Behnam Saljooghi Khoshkar, 78.

¹²¹Öngül, 21-22.

ikinci defa bir saldırı yapmayı düşünüyordu. Fakat ölümü üzerine bu saldırıyı gerçekleştiremedi.¹²²

Melik Arslanşah, sultanlığı döneminde Kirman topraklarında göstermiş olduğu barış ve güven ortamı sayesinde bölge siyasi mültecilerin ve askeri yardım arayanların bir sığınağı oldu. Kirman Selçuklu Devleti'nden siyasi yardım ve asker isteyenlerden birisi de Gazneli Devleti tahtını ele geçirmek isteyen Behramşah idi. Gazneliler hanedanında III. Mesut 1115 yılında vefat etmiş onu yerine Şirzad adındaki oğlu tahta geçmişti fakat Şirzad'ın hükümranlığı kısa sürünce diğer oğlu olan Arslanşah, Gazneli Devleti'nin sultanı olmuştu (Şubat 1116). Behramşah da yine III. Mesud'un diğer oğluydu ve o da Gazneli Devleti'nin sultanı olmak istiyordu. Kardeşi Arslanşah ile taht için yaptıkları savaşta yenilen Behramşah önce Sistan'a gitmiş ardından da yardım istemek üzere Kirman topraklarına gelmişti. Kirman Selçuklu Devleti hükümdarı Melik Arslanşah, Behramşah'ı çok iyi karşıladı ve ona birçok altın ve hediyeler verdi. Melik Arslanşah, Behramşah'a iyi davranıp ona çeşitli hediyeler verse de yardım konusunda onun Büyük Selçuklu Sultanı olan Sencer'e gitmesini ve ondan yardım dilemesi gerektiğini söyledi. Ardından Arslanşah, bir emiri ile birlikte Behramşah'ı yardım istemek üzere Sultan Sencer'in huzuruna gönderdi.

123

Sultan Sencer ise Behramşah'a yardım ederek kardeşi Arslanşah'ı mağlup ettikten sonra Gazneliler tahtına oturmasını sağlamıştır. Behramşah, Gazne de sultanlığını ilan ettikten sonra Melik Arslanşah'ın kendisine yaptığı bu iyiliği unutmadı ve onu müjdelemek için emirlerinden birini Kirman'a gönderdi. Melik Arslanşah, Behramşahdan aldığı bu haber üzerine çok sevinerek ve başta Kirman olmak üzere bütün şehirlerin süslenmesini emretti. Melik Arslanşah'ın Behramşah için Sultan Sencer üzerinden tâbisi olduğu Büyük Selçuklu Devleti'nden yardım istemesi onun tâbi-metbû ilişkisini devam ettirdiğinin güzel bir örneğidir. Bu durum Arslanşah'ın Sultan Sencer'e bağlı olduğunu göstermektedir. Fakat bu sırada Sencer sultan değil melik idi. O sırada Büyük Selçuklu Devleti'nin başında Muhammed Tapar bulunmaktaydı. Arslanşah'ın Muhammed Tapar yerine Sencer'den yardım istemesi onun Sencer'e tâbi olduğunu göstermektedir. Sencer'de yardım istenilmesinin bir

¹²² Sevim-Merçil, 384.

¹²³ Öngül, 22.

diğer nedeni de Gazneli Devleti'nin bulunduğu bölgenin Sultan Muhammed Tapar'dan ziyade Horasan'da hüküm süren Sencer'in hâkimiyeti altındaki bölgelere yakın olmasından kaynaklanıyor olması idi. Sencer, Büyük Selçuklu tahtına çıktıktan sonra da Arslanşah'ın ona bağlılığı devam etmiştir.¹²⁴

Melik Arslanşah, doğuda Sultan Sencer'e tabi olmakla birlikte batıdaki Irak Selçukluları ile de iyi ilişkiler kurmuştu. Irak Selçuklularından olan Sultan Mesud, Bağdat'ta Kirman Selçuklularından bir kız ile evlendi. Kirman meliki Arslanşah da Sultan Muhammed Tapar'ın kızı ile evlenmiştir (1138).¹²⁵

Melik Arslanşah'ın birçok çocuğu olmasına rağmen onların birçoğu daha kendi sağlığındaiken ölmüştü. Kirmanşah, hayatta kalanların arasında en büyüğü idi. Arslanşah, ölmeden önce Kirmanşah'ı veliaht olarak tayin etti. Fakat Kirmanşah'ın akıl zayıflığı vardı ve meliklik görevini yürütebilecek durumda değildi. Arslanşah'ın diğer bir oğlu olan Muhammed, iyi ahlaklı ve dürüst bir kişilikti. Muhammed, babasının yaşlanması ve devlet işlerini yürütemez duruma geldiğini görmesi üzerine taht için hazırlıklara başladı. Babasının hastalığını bahane eden Muhammed, onu Kale-i Kuh'a göndererek hapsedirdi ve kendisi de Kirman Selçukluları tahtına çıktı. Arslanşah hapsedildiği bu kalede tam üç yıl tutuklu olarak yaşadktan sonra 1145 yılında öldü. Arslanşah'ın lakabı Muhyi'l-İslam ve'l-Müslimindi ve o tam 42 yıl gibi uzun bir süre Kirman'da hükümdarlık yapmıştı. Bu uzun süre zarfında, Kirman halkını çok memnun eden Arslanşah, hükümdarlığı döneminde Kirman'da imar faaliyetlerine büyük bir önem vermişti. İmar faaliyetlerinden başka ticaret, sanat ve ilim de gelişmeye başlamış, komşu ülkelerden ilim adamları da Kirman'a gelmişti.¹²⁶

1.5.3. Muhammed b. Arslanşah ve Büyük Selçuklu Devleti

Melik Muhammed Kirman tahtına geçtiği zaman, kardeşi Kirmanşah durumu öğrendiğinde Ribat-ı Aliabad'a sığınmıştı. Fakat Melik Muhammed'in askerleri onu bulunduğu yerden çıkararak öldürdüler. Melik Muhammed'in diğer kardeşi olan Selçukşah, Kirmanşah gibi değildi o, akıllı, yiğit ve daha ileri görüşlü bir kimse idi. O kardeşi tahta çıktıktan sonra kendisini öldüreceğini anlamış ve derhal

¹²⁴Merçil, 59.

¹²⁵ Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, DGBİT, Cilt 7, 245.

¹²⁶ Erdoğan Merçil, DGBİT, Cilt 7, 245-246

Berdesir'den çıkarak Gernsirr bölgesine kaçmış ve hayatını kurtarmıştır. Kardeşlerinden diğeri olan Kara Arslan Bey ise Melik Muhammed'in yanına sığınmıştı. Ancak Muhammed ona küçük düşürücü davranışlarda bulunuyordu. Kara Arslan Bey de bu duruma daha fazla dayanamadı ve intihar etti. Ayrıca Melik Muhammed sayıları yirmiye yakın olan yeğenlerine de acımasızca davranmış ve onları şehir ve çöldeki kalelere göndererek hepsinin gözlerine mil çektirmişti. Böylece Melik Muhammed tahtını rakipsiz ve düşmansız bir şekilde sağlamlaştırmış oldu.¹²⁷

Melik Muhammed her ne kadar kardeş ve yeğenlerini ortadan kaldırarak tahtını sağlamlaştırdığına inansa da Gernsirr bölgesine kaçarak hayatını kurtaran Selçukşah ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Selçukşah, kardeşi Melik Muhammed'in tahta çıktığı ilk yıl harekete geçmiş ve etrafına her kesim ve tabakadan oluşan bir ordu toplamıştı. Selçukşah topladığı ordu ile Melik Muhammed'in bulunduğu Ciroft şehrine geldi. İki ordu arasında yapılan şiddetli savaşta Selçukşah, mağlup olacağını anlayınca önce Katif'e daha sonra da Umman'a doğru kaçtı. Selçukşah Umman'a geldiğinde çok iyi karşılandığı ve zamanla buranın kontrolünü ele geçirdi. Melik Muhammed, Umman'ı ele geçiren kardeşi Selçukşah'dan hayatı boyunca çekinmiş ve onun varlığından rahatsız olmuştur. Bu nedenle Melik Muhammed, Selçukşah'ın herhangi bir saldırısına karşı daima tedbirler aldı.¹²⁸

Melik Muhammed, hükümdarlığının ilk yıllarında tıpkı babası gibi Sultan Sencer'e bağlı oldu. Ancak Sultan Sencer Oğuzlar'a esir düştükten sonra (1153) Irak Selçuklularından Sultan II. Muhammed'e tâbi olmuş ve onunla dostça ilişkiler kurmuştu. 14 yıl Kirman tahtında oturan Melik Muhammed 1156'da öldü. Lakabı Mugisüd-Dünya ved-Din idi. Melik Muhammed, adil, işbilir, bilge ileri görüşlü bir hükümdardı.¹²⁹

¹²⁷ Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, 64.

¹²⁸ Öngül, 24.

¹²⁹ Sevim-Merçil, 386-387.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

2.1. Tuğrul ve Alp Arslan'ın Anadolu Üzerine Yaptıkları İlk Askeri Faaliyetler

Selçuklu Türkleri, kendi adlarını taşıyan devletlerini kurmadan önce üzerinde bağımsız bir şekilde yaşayabilecekleri bir yurt edinme mücadelesine girmişlerdi. Gazneli Devleti ile 1040 yılında yapılacak olan ve Selçukluların kesin bir zaferi ile sonuçlanan Dandanakan Savaşı'ndan önce Tuğrul ve Çağrı Beyler Anadolu'ya keşif seferleri yapacaklardı. Bu seferlerin asıl amacı Selçuklular'ın başında bulunan amcaları Arslan Yabgu'nun izlediği yanlış devlet politikalarına dâhil olmak istemediklerinden ve kendilerinin ayrı bir bölge de hâkimiyetlerini kurmak istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Karahanlılar'ın düşmanca tavırları, Gaznelilerin ise amcaları Arslan Yabgu'yu hapsedip öldürülmesine neden olduklarından dolayı Selçuklu Beyleri Maverâünnehir de tutunamayacaklarını anladılar. Bu sebeple Tuğrul ve Çağrı Beyler maiyetindeki ileri gelenlerle toplanarak bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmada Selçukluların daha önceki soydaşlarının Bizans ile mücadele ettikleri Anadolu topraklarına yurt edinme amacıyla bir keşif seferi yapılmasına karar verildi. Bu keşif seferinin liderliğini Tuğrul Bey'in kardeşi ve Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey üstlenecekti.¹³⁰

Yapılan anlaşmada Tuğrul Bey, Türkmenler ve Selçuklu aileleri ile birlikte savunması daha kolay olan çöllerle çekildi. Çağrı Bey ise 3000 kişilik süvari kuvveti ile batı istikametinden Anadolu'ya doğru harekete geçti. Çağrı Bey, 1015 yılında Gazneliler Devleti yönetiminde bulunan Horasan üzerinden buranın valisi olan Arslan Cazib'inonu takip etmesine rağmen emrindeki Türkmenler ile bu bölgeyi hızla

¹³⁰ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 30. İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar**, 20-21. Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 22-23. Salim Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, 41.

geçerek Irak-ı Acem'e girmeyi başardı. Çağrı Bey'in bu hızlı Anadolu harekâtını haber alan GazneliMahmud o esnada Hindistan'da fetihler yapmaktaydı. Arslan Cazib'in, Çağrı Bey'in geçişlerine engel olmamasına son derece kızarak onu azarladı. Çağrı Bey daha sonra Irak-ı Acem de çok durmadı ve Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu bölgesine girdi.¹³¹

Bu bölgede bulunan küçük Ermeni ve Gürcü birlikleri önceki yıllara dayanan bir çatışma halindeydiler. Bölgedeki Bizans hâkimiyeti bu prenslikler içerisindeki çatışmayı fırsat bilerek onları yönetim bakımından kendisine bağladı. Bu yüzden Azerbaycan ve Doğu Anadolu da ki bu Ermeni ve Gürcü prensliklerinin yöneticiliğini ve kumandanlığını Bizans İmparatorluğu yapmaktaydı. Çağrı Bey, emrindeki askerlerle birlikte Doğu Anadolu üzerinden Van Gölü havzasına girdi. Bizans komutanı Senekerim'in gönderdiği orduyu bozguna uğratan Çağrı Bey, Van Gölü çevresinin büyük bir kısmını ele geçirerek kontrol altına aldı. Bizans'a karşı bu bölgeyi sağlamlaştıran Çağrı Bey yönünü kuzey de Gürcülerin oturduğu Nahçıvan bölgesine çevirdi. Bizans'ın Gürcü asıllı kumandanı, Çağrı Bey karşısında savaşacak cesareti bulamadığından Çağrı Bey bölgeye kolayca hâkim oldu. Çağrı Bey bu sefer güneye yönelerek Beçni Kalesi'nin Bizans kumandanı VasakPahlavuni'nin kuvvetlerini bozguna uğratarak kumandanı öldürdü.¹³²

Çağrı Bey'in Anadolu'ya yaptığı bu keşif seferleri başarı ile sonuçlanmıştı. Güneydeki Van Gölü bölgesinden Nahçıvan ve Nik bölgelerine yaptığı akınlarla ileride yurt edinmek istedikleri yerleri yakından görmüş ve Bizans'ın Doğu Anadolu'da çok da etkili bir güç olmadıklarını anlamıştı. Anadolu'ya giderken yol üzerinde kendilerine katılanlarla birlikte sayıları 5 veya 6 bin olan atlıya rağmen- ki o zaman da böyle bir sefer için çok az bir sayı- bölgedeki durumun kendileri açısından uygun olduğuna karar vermişti. Dönüş yolunda ise Çağrı Bey'i Gaznelilerden, Arslan Cazip bekliyordu. Arslan Cazip yol üstünde Çağrı Bey'i pusuya düşürecek şekilde beklemekteydi. Fakat Çağrı Bey durumdan haberdardı ve onun takibinden büyük bir başarı ile kurtularak geldiği yönden yani Azerbaycan ve Horasan üzerinden tekrar

¹³¹İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 20-21. Salim Koca, *Dandanakandan Malazgirt'e*, s.42-43.

¹³² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Hrant D. Andreasyan (çev.), Ankara: TTK, 2019, 48-49. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: TTK, 2020, 33.

kardeşi Tuğrul Bey'in yanına vardı. Çağrı Bey Anadolu keşfindeki durumu Tuğrul Bey'e anlatarak burada Gazneli ve Karahanlılarla uğraşmaktansa kendilerine hiçbir kuvvetin mâni olamayacağı Anadolu topraklarına giderek orada hükümdar olabileceklerini söylemişti.¹³³

Selçukluların, Gazneliler Devleti ile yaptıkları 1040 yılındaki Dandanakan Savaşı'na kadar Anadolu üzerine sadece keşif ve istila hareketleri yapılmıştı. Dandanakan Zaferi ile Büyük Selçuklu Devleti resmen kuruldu. Sonraki süreçte Türkistan'dan gelen büyük Oğuz Türkmen kitleleri¹³⁴ İslam ülkelerine dağılmaya başladı. Bu Türkmen kitleleri özellikle Hemedan, Azerbaycan ve Kuzey Irak gibi uçlara yakın yerleri kendilerine yurt seçtiler. Türkmenlerin başında Göktaş ve Boğa gibi beyler bulunmaktaydı. Bu beyler, mahalli meliklerin çıkarları doğrultusunda kullanılmış ardından da onların ihanetleri ile karşılaşmışlardı. Belirli bir yaşam tarzları ve yerleri de belli olmayan bu Türkmenler bazen bulundukları yerlerdeki yerel halka karşı taşkın hareketlerde bulunuyorlardı. Halkın ekili alanlarına zarar vermekte bir sorun görmeyerek bulundukları yerleri kendi malları gibi kullanıyorlardı. Bu durumdan rahatsızlık duyan yerel halk durumu Sultan Tuğrul Bey'e götürerek onları şikâyet etti. Bu durum karşısında Tuğrul Bey çözüm olarak onların boy beylerini devlet hizmetine almak istedi ise de onlar bu teklifi kabul etmediler. Tuğrul Bey'in onların üzerine yürüyerek ortadan kaldırmak yerine yeni bir çözüm arayışına girdi. Onlardan kendisini mesul tutan Tuğrul Bey bu Oğuz Türkmenlerine yer edinmeleri amacıyla Bizans'ın hâkim olduğu Anadolu coğrafyasını hedef gösterdi.¹³⁵

Sultan Tuğrul Bey, Oğuz Türkmenlerini 10.000 atlı ile birlikte Anadolu'ya yani Diyarbekir bölgesine gönderdikten sonra kendisi 1043 yılında Rey şehrinde karargâhını kurdu. Ardından Selçuklu Beylerinin her birini fetih hareketlerinde bulunmaları için farklı bölgelere tayin etmeye başladı; İbrahim Yınal'ı Hemedan ve Isfahan bölgesine, Kutalmış ve Resul Tekin'i Hazar Denizi sahillerindeki ülkelere, amcası Musa Yabgu'nun oğlu Melik Hasan ile Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'yi Azerbaycan bölgesini itaat altına almaları için gönderdi. Sultan Tuğrul ayrıca bu

¹³³ Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 34-35.

¹³⁴ Bu konu da ayrıntılı bilgi için bkz. Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklar Devri**, Cilt 1, haz. Refet Yinanç, Ankara: TTK, 2020, 35-38.

¹³⁵ Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, 18-19. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, s.43-45.

şehzadelerin emrine de Türkmen boy ve oymaklarını vererek başarılı bir fetih yapmalarını sağladı. İbrahim Yınal Dicle Nehri'ne kadar ilerlerken Kutalmış da Aras Nehri'ni geçerek Gürcistan ve Ermenistan bölgelerine girmişti. Gürcü prensi Liparit'in emrinde olan Bizans, Ermeni ve Gürcü müttefik ordusu ile karşılaşan Kutalmış ve İbrahim Yınal onlarla yaptıkları çatışmada başarı kazandılar. Fakat bir başka kuvvetin başında bulunan Melik Hasan Pasinler ovasında geniş akınlarda bulunduktan sonra Van Gölü etrafından geri dönerken Liparit tarafından pusuya düşürülerek şehit oldu.¹³⁶

Sultan Tuğrul Bey, Melik Hasan'ın şehit düşmesinden sonra onun intikamını almak için İbrahim Yınal'ı Anadolu üzerine bir sefer yapması için memur ettiği gibi Kutalmış'ı da onunla beraber görevlendirdi. İbrahim Yınal ve Kutalmış birleşerek Bizans ülkesine doğru hareket ettiler. Gürcü prensi Liparit, Ermeni ve Gürcülerden oluşan 26.000 kişilik ordusu ile Gürcistan'dan Pasin Ovası'na gelmiş olmakla birlikte Bizans ordusu da onun kuvvetlerine katılmıştı. İki ordu Pasin Ovası'nda ilk büyük savaşını gerçekleştirdi. Savaş, Bizans ordusunun yenilgisi ve Liparit'in esir düşmesi ile sona erdi. İbrahim Yınal esir düşen Liparit'i elde ettiği diğer ganimetler ile birlikte Rey'de bulunan Sultan Tuğrul Bey'e götürdü (1048)¹³⁷.

Bizans İmparatoru, ordusunun Selçuklu ordusu karşısında yaşadığı bu yenilgi ile birlikte Liparit'in de esir düştüğünü öğrenince Sultan Tuğrul Bey'e bir elçi göndererek barış teklifinde bulundu. İmparator'un teklifini kabul eden Sultan Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi Kaim Bi-emrillah'ın akrabası Şerif Ebulfazl Nâsır başkanlığında bir heyeti İstanbul'a gönderdi. Yapılan görüşmelerde Emevi Halifesi Abdülmelik döneminde İstanbul'da inşa edilen cami tamir edilecek, Tuğrul Bey'in ok ve yay işaretinden oluşan tuğrası caminin mihrabına konulacak ve Şif Fatımî Halifeliği adına okutulan hutbe de Abbasi Halifesi ve Selçuklu sultanı adına değiştirilecekti. Fakat Bizans'ın daha önce Abbasi Halifeliği'ne ödediği verginin Selçuklu Devleti'ne ödenmesini kabul etmeyen İmparator, bu durum karşısında Selçukluların tekrar Anadolu'ya akınlarda bulunacağını düşünerek Doğu

¹³⁶ Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklar Devri**, 39-40. Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 19-20

¹³⁷ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, s.121-122. Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklar Devri**, 41-42

Anadolu'daki kale ve müstahkem yerlerin kuvvetlendirilmesini ve askeri birliklerin artırılması emrini verdi.¹³⁸

Sultan Tuğrul, İbrahim Yinal'ın başarılı Anadolu keşif seferlerini gerçekleştirmesi üzerine kendisi de batıya doğru genişlemeye başladı. Ordusu ile birlikte Azerbaycan bölgesine gelen Sultan Tuğrul, bölgede bulunan bazı yerel güçlere son vererek kendisine bağladıktan sonra Van Gölü civarından Anadolu'ya girdi. Muradiye ve Erciş'i ele geçirdikten sonra Malazgirt'i kuşattı (1054). Malazgirt Kalesi'ni düşürebilmek için Bitlis'ten getirttiği mancınıklar ile saldırıya geçti ise de faydalı olmadı. Bu durum karşısında Sultan Tuğrul ordusunu üç kısma ayırdı. Birinci kısmı Kars bölgesine, ikinci kısmı Çoruh-Kelkit vadisi bölgesine gönderdi. Kendisinin başında bulunduğu üçüncü kısım ise Erzurum yaylasına ilerledi. Ordusu ile Kuzey-Doğu Anadolu bölgesinde geniş bir akın harekâtinde bulunan Sultan Tuğrul, yeteri kadar ilerlediğini ve çok sayıda ganimet elde ettiğine inanarak ordusuna geri dönme emri verdi. Dönüş yolunda Malazgirt Kalesi'ni âni bir hücum ile tekrar kuşatan Sultan Tuğrul kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle kuşatmayı kaldırıp Rey şehrine doğru hareket etti.¹³⁹

Sultan Tuğrul'un Anadolu üzerine yaptığı akınları Selçuklu Devleti'nin vassalı olan Dovin (Dvin) ve Gence Hâkimi Ebu'l-Esvar, Selçuklular adına devam ettirdiler. Ebu'l-Esvar, Ani önlerine geldiğinde büyük ganimetler ele geçirmiş şekilde Gence'ye kadar ilerledi. Nikefor'un komutasında olan Bizans ordusu karşı hücumla geçince bir anlaşma yapıldı. Her ne kadar Bizans ile bir anlaşma yapılsa da Bizans'ın bu saldırısı İmparator Romanos Diogenes'in büyük taarruzuna kadar yapılan son karşı hücumu olacaktı. Çünkü Selçuklu akınları hız kesmeden Anadolu üzerine yapılmaya devam etti. Sultan Tuğrul Bey Somuk adlı Selçuklu komutanını 3.000 kişilik bir kuvvetle Doğu Anadolu üzerine göndermişti. Bizans'ta yaşanan iç savaşlar nedeniyle Doğu Anadolu kendi kaderine terk edildi (1057-1058). Bu durum hem Somuk'un başarılı akınlar yapmasına hem de Liparit'in oğlu Gürcistan Prensi İvane'nin bölgeye

¹³⁸ Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 46.

¹³⁹ Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 22.

saldırmasına neden oldu. Türk kuvvetleri İvane'nin bölgeye yaptığı saldırıları fırsat bilerek bölgeden büyük ganimetler elde ettiler.¹⁴⁰

1059 yılına gelindiğinde Sultan Tuğrul Bey'in emriyle büyük bir Selçuklu ordusu oluşturuldu. Bu ordu Sâlâr-ı Horasan, Samuk (Sabuk), Emir Kapar (Emir-i Kebir) ve Kicaciç adlı komutanların idaresinde Anadolu'ya girdi. Yakûfî Bey'in de içinde bulunduğu bu büyük Selçuklu ordusu Bizans Komutanı NikephorasBryennios emrindeki Bizans ordusuna rağmen Azerbaycan'da başarılı akınlarda bulundu. Yakûfî Bey, 1060 yılında yine büyük bir kuvvet ile birlikte Bizans ülkesine hareket etti. Samuk Bey'in idaresinde kuvvetler kuzeyden Kızılırmak havalisine kadar uzanarak Sivas'ı şiddetli bir saldırı sonucunda almayı başardı. Başta Sultan Tuğrul olmakla birlikte Selçuklu beylerinin Anadolu'ya yaptıkları bu akınlar kendilerine yurt, sürülerine de otlak bulma amacından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte akınların asıl amacı Anadolu coğrafyasında Bizans'tan başka kendilerine o bölgeye hâkim olmaları için bir engelin olmaması idi.¹⁴¹

Bizans İmparatorluğu dışında var olan belli başlı yerel güçler Sultan Tuğrul ve Selçuklu Beyleri tarafından etkisiz hale getirilmiş ve Anadolu'nun önemli yerleri ele geçirilmişti. Akınlar sonucu ele geçirilen yerler ile asıl amaç bölgede kadim bir yer tutmuş olan Bizans kuvvetlerinin durumunu yoklamak idi. Selçuklu Beyleri ele geçirdikleri yerler ile hem Bizans'ın gücünü kırıp onları yıpratmış hem de askeri güçlerini öğrenmiş oldu. Bizans İmparatoru II. Basil'inölümünden sonra İmparatorluk içerisinde saltanat mücadeleleri başladı. Bununla birlikte Normanların Güney İtalya'ya saldırıları, Peçenek Türkleri ile Avrupa'daki Oğuzların Balkanlara inmeleri ile ortaya çıkan Macarların akınları ile Anadolu Türkmenlerin fethine açık bir hale geldi. Sultan Tuğrul Bey, İbrahim Yınal, Kutalmış ve Resul Tekin'in çıkardıkları isyanlar ile meşgul olmasından dolayı Anadolu'yu tam anlamıyla fethedememiş kendi döneminde Anadolu'ya sadece akınlar yapılmıştı. Fakat kendi sultanlığı döneminde gerek kendisinin gerek de Selçuklu Beylerinin yapmış oldukları

¹⁴⁰ Refik Turan, **Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 247.

¹⁴¹ Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 23-24.

başarılı akınlar, kendisinden sonra gelecek olan sultanlar için yabancı olunan bir yer olmaktan çıkmıştı.¹⁴²

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey 1063 yılında vefat etti. Sultan Tuğrul vefat etmeden önce oğlu Süleyman'ı veliht ilan etmişti. Sultan, taht için daha uygun ve tecrübeli isimler olan Kutalmış, Alparslan ve Kavurd'un yerine yaşının küçüklüğü nedeniyle tecrübesiz olan Süleyman'ı seçmişti. Nitekim Bu Selçuklu Beyleri Selçuklu hâkimiyetinin geniş coğrafyalara yayılmasında etkili rol oynamışlardı. Selçuklu ordusundaki önemli komutanlardan Erdem ve Erbasgan Tuğrul Bey'in bu kararına itiraz ederek Horasan Meliki olan Melik Alp Arslan'ın yanına gittiler. Sultan Tuğrul'un veziri olan Amidü'l-Mülk Kündüri, Sultan'ın bu kararını destekliyordu. Çünkü Sultan'dan sonra gelen zayıf karakterli bir hükümdar ile Kündüri, Selçuklu iktidarında hâkimiyet kurmayı düşünüyordu. Bu sebeple Kündüri, Süleyman'ı tahta çıkarabilmek için hemen harekete geldi. Süleyman'ı Selçuklu tahtına çıkarmak için ordunun desteğine ihtiyaç duyan Kündüri devlet hazinesini Selçuklu askerlerine dağıttı. Ardından Süleyman'ı tahta çıkartıp adına hutbe okuttu.¹⁴³

Alp Arslan, Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkmış olmasına itiraz ederek hazırlıklara başladı. Selçuklu iktidarı için gerekli bütün yeteneklere sahip olduğunu düşünen Alp Arslan gerek babası Çağrı Bey'in sağlığında gerekse onun vefatından sonra Melik olarak Horasan'da idari ve askeri alanda başarılı faaliyetler bulunmuştu. Bu sebeple Alp Arslan kendisini Selçuklu tahtı için daha uygun buluyordu. Daha önce Sultan Tuğrul'a isyan etmiş olan Kutalmış için de amcası Tuğrul Bey'in vefat etmesi büyük bir fırsattı. Kutalmış da kendisini Selçuklu tahtı için uygun buluyordu. Sultan Tuğrul vefat etmeden önce vezir Kündüri onu bir kalede hapsedmişti. Tuğrul Bey'in vefatı üzerine Kündüri'nin kuşatmayı kaldırması ile serbest kalan Kutalmış Türkmen obalarına giderek oradan kendisine Türkmenlerden oluşan 50 bin kişilik bir ordu oluşturdu. Kutalmış oluşturduğu ordusu ile Rey şehir yakınların da vezir Kündüri'nin ordusunu mağlup etti. Kutalmış bu zaferinden sonra amacına kesin olarak ulaşabilmek için Rey şehrine yürüdü ve şehri

¹⁴² Refik Turan, **Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 247-249.

¹⁴³ İbnü'l Esir, Cilt 10, 43-44. Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 24-26.

kuşattı. Vezir Kündüri içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtulmak için Horasan Meliki olan Alp Arslan'ın yardımına başvurdu. Kutalmış ile tekrar bir mücadeleyi göze alamayan Kündüri, kendisinin tahta çıkardığı Süleyman'ı indirerek Alp Arslan'ı tahta çıkarttı ve adına hutbe okuttu. Alp Arslan 20 bin kişilik ordusu ile Horasan'dan ayrılıp Rey'e geldi. Bundan sonra Kutalmış Selçuklu tahtı için mücadelesini Alp Arslan'a karşı verecekti. Alp Arslan ve Kutalmış Damgan yakınlarındaki Milh Vadisinde karşı karşıya geldiler. Alp Arslan Kutalmış'a gönderdiği mektupta davasından vazgeçmesini söyledi. Kutalmış Alp Arslan'nın mektubuna olumsuz yanıt verince savaşa başladılar. İki taraf arasında yapılan savaşı Alp Arslan kazanarak Rey şehrinde Selçuklu tahtına oturdu.¹⁴⁴

Sultan Alp Arslan, Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht mücadelesine son verdikten sonra amcası Tuğrul Bey zamanından beri süren ve onun ölümü ile yarıda kalan Anadolu'ya yapılan Türk akınlarını devlet politikası haline getirdi. Şubat 1064 yılında Rey'den hareket eden Sultan Alp Arslan Azerbaycan'a geldi. Türkmen Beyi olan Tuğ-tigin ile birlikte Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giren Alp Arslan Nahçıvan'a geldiğinde ordusunu ikiye ayırdı. Bunlardan bir kısmını oğlu Melikşah ve Nizamü'l-Mülk'ün idaresinde Doğu Anadolu'daki sınır kalelerine gönderirken kendisi de Gürcü topraklarına akınlar düzenleyerek bölgedeki Gürcü ve Ermeni kuvvetlerin gücünü kırmayı amaçladı. Gürcistan topraklarına giren Sultan Alp Arslan Tiflis-Çoruh ırmağı arasındaki bölgeleri istila ederek Gürcistan'ın kuzey uçlarına kadar ilerledi. Şavşat üzerinden geniş bir yay çizen Sultan, Kartlı-Kars arasındaki Akşehir bölgelerini ele geçirdi. Sultan Alp Arslan ele geçirdiği bölgelerdeki yerel kuvvetleri yıllık vergi vermek şartı ile Selçuklu Devleti'ne bağladı. Bununla birlikte Sultan, fetih hareketlerinde bulunduğu yerlerde ele geçirdiği büyük miktardaki ganimetleri başkent Rey'e gönderdi. Öte yandan Melikşah, Nizamü'l-Mülk ile birlikte Anadolu topraklarında bulunan Sürmeli ve Meryem-nişin gibi yerleri fethederek başarısını gösterdi.¹⁴⁵

¹⁴⁴İbnü'l Esir, 48-49. Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 61-62. Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 27-29

¹⁴⁵Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 29-31. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 57-59.

Sultan Alp Arslan daha sonra Melikşah ile birleşerek Anadolu'da stratejik bir konuma sahip olan Ani şehri ve kalesi üzerine yürümeye başladı. Kısa sürede Ani bölgesine gelen Alp Arslan şehir ve kaleyi kuşattı. Ani Kalesi bulunduğu konum itibarıyla Bizans birlikleri için büyük bir öneme sahipti. Bizans birliklerinin kendilerinden başka hazineleri, silahları ve yiyecekleri bu kale içerisinde toplanıyordu. Yüksek kayalıklar üzerinde bulunan kalenin üç tarafı nehirle (Arpaçay) dördüncü tarafı ise içi su dolu hendeklerle çevrili idi. Bu sebeple kalenin silah gücü ile düşürülmesi son derece zordu. Sultan Alp Arslan, mancınık ve okçu birlikleri ile kaleyi savunan Bizans askerlerini baskı altına aldıktan sonra Ani şehrini ve kalesini düşürebilmek için şiddetli hücumlar düzenlemeye başladı. Bizans birlikleri ile beraber Ani halkı da Selçuklu kuvvetlerine karşı büyük bir direniş gösteriyordu. İki taraf arasında yılgınlık ve yorgunluk oluşmasına rağmen devam eden mücadele de Sultan Alp Arslan'ın son bir hücum harekâtında bulunması Selçuklu birliklerinin surları aşarak şehre girmesine zemin hazırladı. Selçuklu birliklerinin kısa sürede Ani şehrine girmesi ile birlikte Bizans hazinelerinin bulunduğu iç kaleyi ele geçirdiler. Bu şekilde Ani şehri ve kalesinin fethi Selçuklu birlikleri tarafından tamamlandı. Kale içerisinde bulunan Hristiyan din adamları ve halk vergi ödemek şartı ile canlarını kurtardılar. Hristiyan dünyasının önemli merkez noktalarından birinin Müslüman Türklerin eline geçmiş olması İslam dünyasında büyük bir sevinç Hristiyan dünyasında ise derin bir üzüntü ile karşılandı.¹⁴⁶

Ani şehri ve kalesinin Sultan Alp Arslan komutasında ele geçirilmiş olması Anadolu'ya yapılan Türk akınlarının fetih politikasına dönüşmesi açısından son derece önemlidir. Bu fetih ile birlikte Bizans'ın askeri gücü zayıflamaya başlayacaktı. Anadolu'nun içlerine doğru yapılacak akınlarda artık Selçuklu birliklerinin geri emniyeti büyük ölçüde sağlanmış oldu. Selçuklu ve Türkmen beyleri, Anadolu'nun içlerine doğru yapılacak olan fetih girişimlerinde geri emniyetinin sağlanması üzerine hemen harekete geçtiler.¹⁴⁷

1065 yılında Sâlâr-ı Horasan Urfa üzerine yürüyerek burayı kuşattı. Bizans kontrolünde olan bölgede 4.000 kişilik Bizans ordusunu mağlup etti. Yine aynı

¹⁴⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 77-79. İbnü'l Esir, s. 49-52.

¹⁴⁷ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 31-32.

yıllarda Karahanlı Devleti'nin batı kolunun hükümdarı olan Tamgaç Han'ın oğullarından Hanoğlu Harun, Selçuklu emiri olarak Diyarbakır bölgesinde akınlarda bulunarak RomanosDiogenes'e karşı başarılı savaşlar yaptı. 1066 yılında ise Hacıp Gümüştekin, Afşin, Ahmet Şah ve diğer Selçuklu emir ve Türkmen beyleri Murat ve Dicle havzalarında ilerleyerek önemli kaleleri ele geçirdiler. Afşin Bey daha sonra Malatya'ya yönelerek buradaki Bizans kuvvetlerini bozguna uğrattı. Sultan Alp Arslan 1068 yılında yapmış olduğu Gürcistan seferinden sonra Kutalmışoğlu Mansur, Süleymanşah, kardeşi Yakûti eniştesi Erbasan ve Emir Sanduk'u Anadolu'ya yapılan bu geniş fetih hareketlerine hız kesmeden devam etmeleri için görevlendirdi.¹⁴⁸

Selçuklu Beylerinin Anadolu içlerine kadar yaptıkları bu akınlar sırasında Bizans içerisinde taht sorunu yaşanmaktaydı. İmparator Konstantin X. Dukas'ın ölümünden sonrakısı Eudokia kocasının ve üç oğlunun yerine Bizans tahtına çıkmıştı. Fakat kısa bir süre sonra özellikle Selçuklu akınları ile birlikte İmparatorluk içerisindeki tehlikelerin önlenememesi üzerine imparatoriçe Kayserili General RomanosDiogenes ile evlenmek zorunda kalmıştı. RomanosDiogenes Bizans İmparatorluğunun içine düştüğü bu tehlikeli durum karşısında hemen harekete geçti. Anadolu'dan özellikle Kayseri'den çok sayıda asker toplayan İmparator, Rumeli'deki Uz (Hristiyan Oğuzlar) ve Peçenek Türklerinden birlikler oluşturdu. Bununla birlikte Frank, Alman, İskandinav ve İtalya Normanlarından ücretli askerler tuttu. Grek memleketlerinden ve Şark eyaletlerinden oluşturulan bu ordu düzenli bir ordu şeklinde değildi.¹⁴⁹

İmparator RomanosDiogenes, çeşitli milletlerden oluşturduğu ordusu ile 1068 yılında Suriye'ye doğru hareket etti. Kayseri'ye gelmeden Selçuklu Türkleri'nin Niksar'ı yağma ettikleri haberini alınca yönünü değiştirip Sivas'a oradan da Divriği'ye doğru yöneldi. Bu bölgelerde kendisine saldırı halinde olan Selçuklu birliklerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Ardından Maraş bölgesine gelen İmparator burada Selçuklu emiri Has İnal'ın kuvvetli mukavemeti ile karşılaştı. Vakit kaybetmeden Kuzey-Suriye'ye gelen Diogenes, Halep bölgesine akınlarda bulunarak bölgeyi ağır

¹⁴⁸ Refik Turan, **Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 252-253.

¹⁴⁹ Urfalı Mateos, 136-137. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 63.

tahrip ederek yağmalayıp Kuzey-Suriye'nin en önemli kalelerinden birine sahip olan Menbic'i de ele geçirdi. Daha sonra imparator, Hanoğlu Harun ve Selçuklu vassalı Halep Mirdasoğulları emiri Mahmud'un Arap ve Türkmen kuvvetleri ile Halep bölgesinde şiddetli bir savaşa girişti. Bu savaştan sonra imparator Hanoğlu Harun tarafından fethedilen Artah ve İmm kalelerini tekrar ele geçirdi ve ardından Çukurova'ya indi. Bu sırada emir Afşin, Ahmetşah ile birlikte İstanbul-Çukurova yolu üzerinde önemli bir yere sahip olan Emirdağ bölgesindeki Amuriyye kentini ele geçirerek yerle bir etti. İmparator, Afşin'in bu harekâtına engel olmak istediye de başarılı olamayıp İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.¹⁵⁰

1069 yılında İmparator RomanosDiogenes'in İstanbul'a dönmesinden bir süre sonra Afşin, Sanduk Bey, Ahmetşah, Türkmen, Dilmaçoğlu Mehmet, Duduoğlu, Serhenkoğlu ve Arslantaş komutasındaki Selçuklu kuvvetleri Anadolu üzerine akınlar yapmaya başladılar. İmparator bu akınları durdurmak amacıyla kuvvetli bir ordu gönderdiyse de ordu kısa süre de bozuldu. Bu durum karşısında İmparator bizzat kendisinin başında bulunduğu bir ordu ile harekete geçerek Kayseri 'ye kadar geldi ve oradaki Selçuklu birliklerini geri çekilmeye mecbur etti. İmparator'un asıl amacı Selçuklular'ın hareket üssü yaptıkları Ahlât'ı ele geçirerek Selçuklu birliklerini Anadolu'dan atmaktı. Bu sebeple Fırat'ı geçerek Harput'a gelen İmparator, Afşin Bey tarafından Ermeni Flaretos'un mağlup edildiğini haber alınca doğuya doğru ilerledi. Bu esnada Afşin Bey, hızla Anadolu içlerinde ilerledi ve Konya bölgesine geldi. Afşin Bey'in bu harekâtını öğrenen İmparator hemen yönünü değiştirerek Afşin Bey'in dönüş yolunu kesmek amacıyla Kayseri'ye geldi. İmparator'un bu girişimini tahmin eden Afşin Bey süratli bir şekilde Kuzey-Suriye'deki harekât üsleri olan Halep'e ulaştı. İmparator bu başarısız girişimi ile tekrar İstanbul'a döndü.¹⁵¹

Selçuklu Beylerinden Afşin, Sultan Alp Arslan'ın emri ile tekrar Anadolu üzerine geniş bir akın hareketinde bulunduktan sonra Marmara sahillerine kadar ulaştı. Afşin Bey bu akın harekâtı ile denize ulaşan ilk Türk komutanı olma şerefini elde etti.

¹⁵⁰Sibtü'nü'l- Cevzi, *Miratü'z- Zaman Fi Tarihi'l- Ayan*, 156-157. Urfalı Mateos, 137. Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, 32-33; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, 63-64.

¹⁵¹Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, 98. Refik Turan, *Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı*, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 253-254. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* s.59-60.

Ardından kışın yaklaşması üzerine Rey'e dönen Afşin Bey, bölgedeki durumu Sultan Alp Arslan'a anlattı. Sultan Alp Arslan bu esnada Horasan'da bulunmaktaydı ve Fatımi halifelerine merkez olan Mısır karışıklık içindeydi. Sultan, Mısır üzerine bir sefere çıkması için bazı Fatımî devlet adamlarından davet almıştı. 1070 yılının ortalarına doğru Azerbaycan yöresine gelen Alp Arslan, Van Gölü'nün kuzeyinden geçerek Malazgirt önlerine geldi ve Malazgirt Kalesi'ni zaptetti. Alp Arslan burada bir askeri birlik bıraktıktan sonra buradan Diyarbakır'a yöneldi ve Siverek ve Tulhum kalelerini ele geçirdi. 1071 yılında Selçuklu kuvvetlerinin fethedemediği Urfa'yı sıkıştırmaya başladı. 50 gün kadar süren kuşatmadan sonrakuşatmayı kaldırarak Halep üzerine hareket eden sultan Halep'i kuşattı.¹⁵²

Mirdasoğulları hükümdarı Mahmut'a bir elçi gönderen Sultan Alp Arslan gönderdiği elçi ile Mahmud'un kendisine itaatini sağladı ve Mısır'a gitmek üzere Şam'a hareket etti. Bu esnada Bizans İmparatoru Romanos Diogenes Alp Arslan'a gönderdiği elçi ile Menbiç, Ahlât ve Malazgirt'in kendisine verilmesini istedi. Ayrıca İmparator'un Erzurum yönünde ilerlemekte olduğu haberini de aldı. Bunu üzerine Sultan Alp Arslan Mısır'ın fethi için Emir Aytekin ve Mirdasoğlu Mahmut'u görevlendirdi. Kendisi de 4 bin kişilik hassa birliği ile hızla Azerbaycan'daki Hoy şehrine gelerek burada hazırlanmaya başladı ve Bizans İmparatorunu karşılamak üzere büyük bir ordu ile Doğu Anadolu üzerine hareket etti.¹⁵³

Sultan Alp Arslan'ın Bizans ordusu için bu hazırlıklarına Akıncı beyleri de destek verdi ve birlikleri ile birlikte sultana katıldılar. Bunların başında Gevherâyin, Savtigin, Ay-tigin, Sunduk ve Afşin gibi Selçuklu komutanları ile birlikte Artuk, Tutak, Dimlacoğlu Muhammed, Arslan-taş, Duduoğlu, Saltuk, Çavlı, Çavuldur, Çağa, Mengücük ve Gümüş-tigin Danişmend Ahmed Gazi gibi Selçuklu ve Türkmen beyleridir.¹⁵⁴

¹⁵²Urfalı Mateos, 140-141. Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, 99-101. Sevim-Merçil, 74-76.

¹⁵³Refik Turan, *Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı*, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 254-255. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 61-62.

¹⁵⁴Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 179-180. Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, 35-36.

Selçuklu Türklerinin 1016 yılından 1071 yılına kadar yaptıkları keşif hareketlerinin en önemli olanı Anadolu üzerine yaptıkları bu akınlardı. Kendilerine yeni yerleşim yerleri bulma yolunda giriştikleri bu akınlar hep başarılı sonuçlar verdi. Anadolu'nun geneline hâkimiyetinden dolayı büyük bir güç olan Bizans, Selçuklu Türkmenlerinin düzenli akınları ile siyasi ve askeri yönden güç kaybetti. 1071 yılı içerisinde gerçekleştirilecek olan Malazgirt Zaferi'nden önce Türkmenler başlarında Selçuklu melikleri, emirler ve sultanlar tarafından tayin edilen komutanlar ile birlikte Anadolu sınırlarını geçerek ülkenin hemen her yerine yayılmışlardı.¹⁵⁵

Türkmenler kendileri için sadece kılık ve yaylık Anadolu topraklarını değil aynı zamanda Selçuklu melik ve emirleri ile birlikte 1048'de Erzurum, 1054'te Kars, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1067'de Kayseri, 1068'de Niksar, Konya ve Amuriyye, 1069'da Horasan şehirlerini ele geçirmişlerdi. Anadolu içlerinde hala önemli kale ve geçitler Bizans'ın kontrolü altındaydı. Bu yüzden Selçuklu Türkleri her ne kadar ülkenin geniş bir coğrafyasına yayılmış olsalar da henüz kendileri için güvenli bir yurt değildi. Bu durum karşısında İmparator Romanos Diogenes Türkleri Anadolu'dan atmak, Sultan Alp Arslan ise Anadolu'yu Türklere bir yurt etmek amacıyla mücadele edecektir.¹⁵⁶

2.2. Anadolu'nun Kaderini Değiştiren Savaş: Malazgirt

İmparator Romanos Diogenes, Balkanlar'daki Peçenek, Uz (Hristiyan Oğuzlar), Kıpçak ve Hazar Türkleri ile Slav (Rus), Alman (Gotlar), Bulgar, Frank, Ermeni ve Gürcülerden oluşan büyük bir ordu hazırlamıştı. Yerli ve yabancı kaynaklarda bu ordunun 600 bine kadar ulaştığı ifade edilse de büyük ve küçük rütbeli 30 bin kumandanın yönettiği atlı ve yaya birliklerden olmak üzere 200 bin civarı olması muhtemeldir. İmparator'un bu ordusunda kale delicileri, lağımclar, çarkclar, arabacılar, mancınıklar ile birlikte çok sayıda ustalar, nal ve çivileri taşıyan 400 araba ile içlerinde diğer savaş aletlerinin bulunduğu 1000 araba bulunmaktaydı. Bütün bunlarla birlikte imparator'un hazinesinde bir milyon altın, 100 bin ipekli giysi, altın eğerler, kemerler ile altın ve gümüş eşyalar bulunuyordu. Tam donanımlı

¹⁵⁵Refik Turan, *Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı, Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 254-255.

¹⁵⁶Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 61-62. Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 33-34.

bir ordu ile Selçuklular üzerine sefere çıkan imparator onları Anadolu'dan atmakla birlikte bütün İslam ülkelerine de sahip olacağını ümit ediyordu.¹⁵⁷ 1071 yılının bahar aylarına doğru İstanbul'dan Doğu Anadolu'ya hareket eden imparator'un niyeti ve amacı 30 yıldır Anadolu üzerine kesintisiz devam eden Selçuklu ordusunu yenerek Anadolu'dan atmak ve hatta İslam memleketlerine el koymaktı.¹⁵⁸

Sultan Alp Arslan, büyük çapta bir Bizans ordusunun Erzuruma doğru yola çıktığı haberini alınca İmparator'u karşılamak üzere vakit kaybetmeden Doğu Anadolu üzerine hareket etti (27 Nisan 1071). Fırat ırmağı üzerinden geçerken ordusunda bulunan at, deve, mal ve yiyeceklerin telef olmasına aldırmadan ileri yürüyüşüne devam etti. Ancak kısa süre sonra ordusunda yaşanan yiyecek sıkıntısından dolayı Irak askerlerini terhis etti. Ordusunda kalan Horasan, Erran ve Azerbaycan kuvvetleri ile Urfa üzerinden Diyarbakır bölgesine ulaştı. Urfa'dan Musul'a geldiği zaman Silvan'dan Malazgirt'e kadar ilerleyip Malazgirt'i işgal eden Bizans ordusunun önünden kaçan Müslümanlar, başta Malazgirt kadısı olmak üzere kendisinden yardım istediler. Bu durum karşısında Bizans ordusunun nerede olduğunu öğrenen sultan hızla Erzen ve Bitlis boğazından geçerek Selçuklu hareket üssü olan Ahlât'a geldi.¹⁵⁹

Sultan Alp Arslan, Ahlât üzerinden Muş'un Rahva Ovasına geldi. Rahva Ovası, içinde birçok tepenin bulunmasından dolayı Selçuklu atlı birliklerinin rahatça manevra yapmalarına ve pusu kurmalarına çok uygun bir yerdi. Sultan, Malazgirt'in ilerisindeki yüksekliklere yerleşip Murat Irmağı'nın kenarındaki stratejik yerleride tuttu. Bizans İmparatoru ise ordusunun karargâhını hiçbir stratejik avantajı olmayan bir yere kurmuştu.¹⁶⁰

Sultan Alp Arslan savaşa başlamadan önce kan dökülmesine engel olmak amacı ile Halife'nin elçisini ve Emir Savtekin'i elçi olarak imparator'a göndererek barış teklifinde bulundu. Fakat imparator ordusunun çokluğuna güvenerek bu barış

¹⁵⁷İbnü'l Esir, Cilt 10, 71. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 76-77.

¹⁵⁸ Refik Turan, **Malazgirt'te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu**, Selçuklu Tarihi El Kitabı, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 259.

¹⁵⁹ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt 3, Ankara: TTK Basımevi, 2001, 26. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 76. İbnü'l Esir, X, 71-72.

¹⁶⁰ Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 37.

teklifini reddetti. İmparator ertesi gün bütün askerlerine ve özellikle de Rumeli'den getirdiği Türklere canlarını feda edeceklerine dair yemin aldı. Bağdat halifesi el-Kaim biEmrillah ise bütün Müslüman ülkelerindeki camilerde okunmak üzere Sultan Alp Arslan'a Tanrı'dan zafer isteyen dualar hazırlamıştı.¹⁶¹

26 Ağustos Cuma sabahından itibaren taraflar ordularını savaş düzenine soktular. Bizans İmparatoru ordusunu sağ kol, sol kol, merkez ve ihtiyat kuvvetleri olarak dörde ayırdı. Sultan Alp Arslan da ordusunu dörde ayırarak ikisini savaş meydanındaki tepelerin arkasında pusuya yatırdı diğer grubu Bizans ordusunu arkadan çevirmek üzere başka bir tepenin arkasına gönderdi son grubun başına da kendisi geçti. Sultan Alp Arslan ordusuna kısa ama etkili bir konuşma yaptıktan sonra sultanın işareti savaş başladı. 70 ilâ 200 kişilik gruplardan oluşan Selçuklu birlikleri Alp Arslan'ın emri ile Bizans ordusunun üzerine oklarının boşaltarak geri çekiliyordu. Birlikler bir süre bu şekilde Bizans ordusuna saldırarak onların yıpranmasını sağladı. Bizans ordusunun sağ kolu belli bir süre sonra düşmüş ve ordu içindeki Türklerde saf değiştirerek Selçuklu taraflarına geçmişti. Savaşın son safhasına gelindiğinde ise Alp Arslan'ın emri ile pusudaki birlikler harekete geçerek Bizans ordusunu çembere aldı. Akşama doğru ise Selçuklu Türklerinin çemberi iyice daraldı ve çemberin içindeki Bizans ordusu tamamen imha edildi. Savaş sonunda Bizans İmparatoru RomanosDiogenesesir alındı. İmparator ile birlikte birçok Romalı kumandan da zincirle bağlı bir şekilde ele geçirildi.¹⁶²

Bizans İmparatoru RomanosDiogenes Sultan Alp Arslan'nın huzuruna çıktığında sultan ona bir esir gibi değil bir misafir gibi muamele etti. İmparator ve Sultan Alp Arslan arasında yapılan anlaşmada Bizans İmparatorluğu, Abbasi Halifeleri zamanından beri Müslümanlara verilen vergileri verecek ve Anadolu'daki Müslümanların elinden aldıkları şehirleri ve bölgeleri Türk Sultan'ına bırakacaklardı. İmparator bundan başka kurtuluşu içinde ağır bir fidye verecek ve kızlarından birini Sultan'ın oğullarından birine nikâhlayacaktı. Yapılan bu anlaşmadan sonra İmparator serbest bırakıldı. Serbest kalan İmparator, Sivas'a geldiğinde oğlu Mihail'in Bizans İmparatorluğu tahtına çıktığını öğrendi. Bu haber üzerine Romanos Diogenes'in

¹⁶¹Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi**, 66.

¹⁶²Urfalı Mateos, 142-143. İbnü'l Esir, s.73. Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi** s.39-42; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti** s.181-184.

yanında bulunan askerler onu terk edip kaçtılar. RomanosDiogenes da Adana şehrine gitti. Fakat bir süre sonra İmparator Mihail'in askerleri onun peşine düştü. Diogenes başına gelecek olan tehlikeden kurtulmak için papaz elbisesi giyip manastıra çekilse de İmparator'un askerleri tarafından yakalanarak çarmıha gerildi ve gözleri çıkartıldı. Yapılan işkencenin acısına dayanamayan RomanosDiogenes kısa sürede öldü. Sultan Alp Arslan RomanosDiogenes'in öldürüldüğünü duyduğunda çok üzüldü. Bu olay üzerine sultan, İmparator ile yapılmış olan antlaşmanın bozulduğunu bundan sonra haça tapınan milletlerin kılıçtan geçirilip Hristiyan milletlerin esaret altına alınmasını söyledi.¹⁶³ Sultan Alp Arslan Horasanlılara hitaben yaptığı konuşmada: ‘’ *Bundan sonra arslan yavruları gibi olun, bütün memleketleri kartal yavruları gibi süratle kat'edin, hristiyanları gece gündüz durmadan kılıçtan geçirin ve Romalıları karşı asla merhamet duymayın*’’ dedi.¹⁶⁴

Bütün İslam dünyasının çok yakından takip ettiği Malazgirt Savaşı'nın zaferle sonuçlanması büyük bir sevinç ve coşku ile karşılandı. Sultan Alp Arslan, başta Bağdat Halifesi olmak üzere bütün İslam memleketlerinin hükümdarlarına Fetihnâmeler göndererek zaferi müjdeledi. Sultan Alp Arslan'ın zafer mektubu Bağdat da halifelik ileri gelenlerine ve saray önünde toplanan halka okundu. Büyük şenlik ve gösteriler düzenlenen Bağdat da davullar çalındı, borular öttürüldü ve zafer takları kuruldu. Bütün bunlarla birlikte Halife, Sultan Alp Arslan'a yazdığı mektup da kazandığı bu eşsiz zaferden dolayı onu tebrik etti. Halife ile birlikte diğer Müslüman memleketlerindeki hükümdarlarda Sultan'a özel heyetlerle değerli hediyeler ve tebriknâmeler göndererek kendisini kutladı. Türk ve dünya tarihini derinden etkileyen ve büyük bir dönüm noktası olan Malazgirt Zaferi ile Bizans İmparatorluğu'nun ordusu ve teşkilatı tamamen dağıldı. Bizans'ın bütün maddi imkânlarını ortaya koyarak hazırlamış olduğu ordusu darmadağın edildi. Zaferi izleyen yıllarda Türk akınları artık Anadolu üzerine rahatlıkla yapılmaya başlandı. Türk kuvvetleri kendilerine karşı hiçbir direnişle karşılaşmadan Anadolu içlerine kadar ilerleyerek kısa zamanda, Adalar Denizi ve Marmara kıyılarına kadar rahat bir şekilde ilerlediler. 1040 Dandanakan Zaferi'nden sonraki süreçlerde Anadolu üzerine

¹⁶³ Urfalı Mateos, 143-144. Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi**, 68.

¹⁶⁴ Urfalı Mateos, 144.

yapılan Türk akınları sadece istilâ ve yağma amaçlı olurken Malazgirt Zaferi'nden sonra fethettikleri bölgelerde yurt edinme ve yerleşmeye başlamışlardı.¹⁶⁵

Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da bu toprakların bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli rol oynayan devletler kuruldu. Bu devletler; Erzurum merkez olmak üzere, Saltuklular (1072-1202), Erzincan-Şebinkarahisar şehirleri arasında Mengücekliler (1080-1228). Sivas başkent olmak üzere Orta Anadolu'da Danişmendliler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de Demleçoğulları (1084-1393). Van gölü havzasında Sökmenliler (Ahlatşahlar) (1110-1207), Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113), ve Hasankeyf, Mardin ve Harput merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da Artuklular (1102-1409).¹⁶⁶

Sultan Alp Arslan, Malazgirt Zaferi'nden sonra ülkenin doğu bölgesinde bir süreden beri huzursuzluk çıkaran Karahanlı hükümdarı Şemsülmülûk Nasr'a karşı Maverâünnehr'e bir sefer düzenledi. 200 bin kişilik büyük bir Selçuklu ordusu ile Nasr Han'a karşı harekete de geçen Sultan Alp Arslan Ceyhun Irmağı'nı 24 günde geçerek Maverâünnehr'e girdi ve hiçbir direniş ile karşılaşmadan ilerlemeye başladı. Ordusunun başında ilerleyen Sultan Alp Arslan önemli ve meşhur bir kale olan Berzem Kalesi'ni kuşattı. Berzem Kalesi kumandanı Harezmlî Yusuf cesur ama aynı zamanda merhametsiz bir adamdı. Sultan, Berzem Kalesi'ni günlerce muhasara altında tuttu. Alp Arslan aynı zamanda kale kumandanı olan Harezmlî Yusuf'u itaate davet ediyordu. Harezmlî Yusuf belli bir süre direndikten sonra büyük Selçuklu ordusu karşısında direnmenin faydasız olduğunu anladı ve Sultan Alp Arslan'ı öldürmeyi planlayarak teslim oldu. Kısa sürede sultan'ın huzuruna çıkarılan Yusuf, elini öpmek için sultanın önünde eğildiği esnada çizmesinden çıkardığı bıçağı ile sultanı ağır bir biçimde yaraladı. Sultan Alp Arslan'ın yanında bulunan adamları hemen ileri atılıp Harezmlî Yusuf'u olduğu yerde öldürdüler. Sultan üç yerinden yaralanmış bir şekilde şiddetli acılarla kıvranıyordu. Durumunun iyice kötüleştiğini anlayan Sultan Alp Arslan ordu erkânına birkaç vasiyet de bulundu. Bu vasiyetlerin içerisinde en önemli olanı kendisinden sonra tahta oğlu Melikşah'ın çıkarılmasını

¹⁶⁵ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 186. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 84-85. Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 45-46.

¹⁶⁶ Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 85.

istemesiydi. 24 Kasım 1072’de hayatını kaybeden Sultan Alp Arslan meliklik yaptığı Merv kentine götürülerek toprağa verildi.¹⁶⁷

2.3. Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu ve Sultan Melikşah

Sultan Alp Arslan’ın 1072 yılındaki ölümü üzerine oğlu Melikşah, Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıktı. Malazgirt Zaferi’nden sonra yapılan Selçuklu-Bizans barış antlaşması İmparator RomanosDiogenes’in öldürülmesi üzerine bozulmuştu. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan, Selçuklu şehzade ve emirlerine Anadolu’nun her yerini fethetme ve orada yerleşme emrini vermişti. Bu emir üzerine başta KutalmışoğullarındanSüleymanşah, Mansur, Alp İlig ve Devlet olmak üzere, Artuk, Tutak ve diğer Selçuklu emirleri, Kızılırmak’ı geçerek Orta Anadolu yönünden fetihlere devam ettiler. Bu Selçuklu şehzadelerinden Kutalmışoğulları’nın Anadolu’nun fethine nasıl katıldıklarına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bilindiği üzereSüleymanşah’ın babası Kutalmış, Alp Arslan ile girdiği taht mücadelesini canı ile ödemişti. Kutalmış’ın ölümünden sonra geride Mansur, Süleymanşah, Alp İlig ve Devlet adlarında dört oğlu kalmıştı. Sultan Alp Arslan, Kutalmış’ın geride kalan bu oğullarını öldürmek istedi ise de Nizâmü’l-Mülk buna engel olmuştu. Bundan sonraKutalmışoğullarının adlarına kaynaklarda rastlanmamaktadır. Malazgirt Savaşı’nın zafer ile sonuçlanmasından sonra Kutalmışoğulları Güneydoğu bölgesinde faaliyete geçmişlerdi. Kutalmışoğulları’nın bu bölgeye gelip faaliyete geçmeden önce onların bu bölgeye nasıl geldiğine dair çeşitli görüşlerden birincisi Kutalmışoğulları’nın Sultan Alp Arslan’ın ölümünden sonra yerini alan oğlu Melikşah’ın amcası Kavurd ile arasındaki taht mücadelesi sırasındaki karışıklıktan faydalanarak kaçarak bu bölgeye gelmeleridir. Diğer bir görüş Kutalmışoğulları’nınNizâmü’l-Mülk’ün aracılığı ile Melikşah tarafından Anadolu’ya gönderilmiş olmasıdır. Bir diğer görüş ise Sultan Alp Arslan’ın Bizans İmparator’u RomanosDiogenes ile yaptığı anlaşmanın İmparator’un ölümü ile geçersiz olmasından sonra Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu’nun fethi emri vermesi üzerine Kutalmışoğulları’nın da bu emre dâhil edilerek Güneydoğu bölgesine gönderilmesidir. Bu üç farklı görüşten en tutarlı olanı Kutalmışoğulları’nın Malazgirt Zaferi’nden sonra Sultan Alp Arslan’ın emri ile Anadolu’ya gönderilmiş

¹⁶⁷ Urfalı Mateos, 144-146. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devleti Tarihi**, 93-94.

olmasıdır.¹⁶⁸ Çünkü bu durum Türk fetih anlayışına uygunluk göstermekle birlikte Türk hükümdarları bir bölgenin fethini kararlaştırdıklarında bu işi ya kendileri yapıyorlardı ya da hanedan üyelerine ve beylerine bu iş için görev veriyorlardı. Sultan Alp Arslan da Kutalmışoğulları'nın tutuklu kaldıkları süre içerisinde iyi hallerini görmüş olacakları onları hanedan üyesi olmaları nedeni ile Anadolu'nun fethi için görevlendirdi.¹⁶⁹

1072 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesine gelen Mansur, Süleymanşah, Alp İlig ve Devlet kardeşler Birecik üs olmak üzere Diyarbakır-Urfa arasındaki yörelere yerleştiler. Bu sıralarda Türkmen beyi Atsız, Sultan Alp Arslan tarafından Mısır ve Filistin'in fethi için görevlendirilmişti. Atsız'ın yanında bulunan emir Şöklü, Fatımiler'den Akka'yı alarak bir beylik kurmak istiyordu. Şöklü, Kutalmışoğulları'ndan bir kardeşe (Alp İlig veya Devlet) mektup yazarak onu Suriye'ye davet etti. Şöklü mektubunda: “ *Sen Selçuklu hanedanındansın. Atsız, hükümdar soyundan değildir. Atsız yerine sana itaat etmekten ve tabii olmaktan şeref duyarız. Onu bertaraf ederek Suriye'ye hâkim olmak zor bir iş değil.*” diyordu. Emir Şöklü'nün bu önerisi üzerine Kutalmışoğlu, kardeşi ve amcası Resultekin'in bir oğlu ile birlikte Taberiyye'ye gelip Emir Şöklü'ye katılıp Mısır Fatımî Devleti'ne tabî olduklarını ilan ettiler. Böylece Suriye ve Filistin'de Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı, içinde Selçuklu hanedanına mensup şehzadelerin olduğu ve Mısır Şîî Fatımî Halifeliği'ni tanıyan bir ittifak kuruldu. Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Emir Atsız bütün bu gelişmeleri yakından takip ediyordu. Atsız, 1074/75 yıllarında bütün kuvvetleriyle Kudüs'ten hareket etti. Emir Atsız Taberiyye'de yapılan savaşta Şöklü ve müttefiklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Şöklü, oğlunun biri, babası ve Kutalmışoğullarını esir alan Atsız, Şöklü ve oğlunu hemen orada öldürdü. Kutalmışoğullarını ise korumaya alıp bir elçi ile durumu Sultan Melikşah'a bildirdi.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020, 75-76. Ali Öngül, **Anadolu Selçukluları**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018, 1-2. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 89. Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 57-60.

¹⁶⁹ Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 60.

¹⁷⁰ Sibtü'n-nü'l-Cevzi, s.201; Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi** s.61; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 103. Ali Öngül, **Anadolu Selçukluları**, 3.

Süleymanşah kardeşlerinin Atsız tarafından esir edildiğini öğrendiğinde vakit kaybetmeden Suriye'ye indi ve Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Mirdasoğlu Nasr'ın yönetimindeki Halep'i kuşattı. Halep kuşatmasını aldığı bir miktar haraç ile kaldıran Süleymanşah buradan daha güneye inerek Atsız'a bir ulak gönderdi. Süleymanşah gönderdiği ulakta kardeşlerinin kendisine teslim edilmesini istedi. Emir Atsız ise durumu Sultan Melikşah'a ilettiğini ve o ne derse ona göre hareket edeceğini söyledi. Bir süre sonra Atsız, Sultan Melikşah'tan aldığı buyruk üzerine Kutalmışoğullarını bir ulağın muhafazası altında Bağdat şihnesi bulunan Aytekin es-Süleymaî'ye gönderdi. O da Kutalmışoğullarını İsfahana gönderip Sultan Melikşah'a teslim etti.¹⁷¹

Emir Atsız'ın kardeşlerini kendisine teslim etmemesi üzerine Süleymanşah, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın vassalı olan Emir Atsız ile mücadele etmeyi göze alamadı ve kardeşleri Alp İlek ve Devleti kurtarmak için ciddi bir adım atmadan onlar hakkındaki kararı Sultan Melikşah'ın vermesine razı oldu. Suriye'den ayrılarak Bizans yönetimindeki Antakya'ya doğru hareket ederek orayı kuşattı. Şehrin valisi Isaakios Komnenos, Süleymanşah ile yaptığı savaşta yenildi ve 20 bin altın karşılığında barış yapılması sonucunda kuşatma kaldırıldı. Süleymanşah buradan da yeniden Halep önlerine gelerek Sultan Melikşah'ın Emir Atsız'a yardım amaçlı gönderdiği 3 bin Türkmen atlısı ile savaştıktan sonra tekrar Antakya'ya döndü.¹⁷²

Kutalmışoğlu Süleymanşah ve Mansur kardeşler kendi devletlerini kurmak ve hâkimiyet sınırlarını genişletmek amacıyla giriştikleri mücadelelerde Kuzey Suriye'deki durum ve şartların kendileri açısından uygun olmadıklarını görmüşlerdi. Bununla birlikte Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah ve vassalları ile yaşanabilecek bir çatışma daha işin başında bertaraf olmalarına neden olacaktı. Bu sebeple Süleymanşah ve Mansur aldıkları isabetli bir kararla himayelerindeki Türkmen kütleleriyle birlikte kendilerine yeni hâkimiyet bölgesi bulabilmek üzere Toros Dağlarını üzerinden İç Anadolu'ya girdiler. Konya civarından hareketle 1075 yılında bu şehrin yakınlarındaki Gavele Kalesi'ni alarak Marmara Denizi'ne kadar

¹⁷¹ Sibtü'n-nâsır, s.202; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi**, 80.

¹⁷² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 78. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 104; Nilay Ağırnaslı, "Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın Diğer Selçuklu Devletlerini Kontrol Altında Tutma Gayreti Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, III/II Aralık 2020, s.220.

geldiler. Bu esnada Sultan Melikşah'ın amcası Kirman Meliki Kavurd'un Selçuklu tahtı için isyan etmesinden dolayı Artuk Bey'in Anadolu'dan çağırılmış olması Kutalmışoğulları'nın Anadolu'da bulunan Türkmen grupları üzerinde hâkimiyet kurma fırsatı verdi.¹⁷³

Bu sıralarda Bizans'ta yaşanan taht kavgaları da Süleymanşah ve Mansur'un ciddi bir sorunla karşılaşmadan bölgede önemli bir yer tutmalarına neden oldu. Ağır iç meselelerle uğraşan Bizans'ın direnişi bölgede çok zayıftı. Bu sebeple Süleymanşah ve Mansur kardeşler Anadolu'yu boşaltılmış bir vaziyette bulduklarından Anadolu topraklarında siyasi ve askeri rol oynayabilecekleri son derece uygun bir ortamı yakalamış oluyorlardı. Kendilerine yeni bir hâkimiyet alanı bulan Süleymanşah ve Mansur kardeşler İç Anadolu'nun fethini gerçekleştirdikten sonra ileri hareketlerine devam ederek Bizans'ın en önemli bölgelerinden biri olan Sakarya havzasına kadar geldiler. Bizans devlet adamlarının ve komutanlarının içlerinde bulundukları iktidar mücadelesini çok iyi bir şekilde fırsata çeviren Süleymanşah ve Mansur bölgenin önemli kilit noktalarından biri olan İznik şehrini ve kalesini ele geçirdiler (1075) ve bu bölgeyi faaliyetlerinin ve hareketlerinin üssü yaparak Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelini attılar. Bu şekilde Türkmen kütlelerinin Anadolu'ya yerleşme hareketi başlamış oldu.¹⁷⁴

Bizans İmparatorluğu içerisinde bir taraftan Anadolu orduları komutanı olan Nikephoros Botaniates ve Rumeli orduları komutanı olan Nikephoros Bryennios, Romanos Diogenes'in yerine geçen imparator Mihael Dukas'a karşı isyan ederek İmparatorluklarını ilan etmişlerdi. Marmara bölgesinin kontrolünü sağlayan Süleymanşah ve Mansur kardeşler Anadolu orduları komutanı olan Botaniates'in harekâtına engel olmaya çalıştılar. Amacına ulaşabilecek bir güçte olmayan Botaniates'in Süleymanşah ve Mansur'un yardımına ihtiyacı vardı. Botaniates'in Süleymanşah ve Mansur ile bir anlaşmaya varması zor olmadı. Çünkü Botaniates'in yanında daha önceleri Anadolu'ya keşif seferleri düzenlendiği esnada

¹⁷³ Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihi* s.61-62; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 84. Ali Öngül, *Anadolu Selçukluları*, 4. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, 104.

¹⁷⁴ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 62.

Sultan Alp Arslan ile araları bozulduktan sonra Bizans'a sığınmış olan Selçuklu komutanı Erbasgan bulunuyordu.¹⁷⁵

Botaniates, Erbasgan'ı İznik'te bulunan Süleymanşah ve Mansur'un yanına göndererek ittifak önerisinde bulundu. Kendi devletini kurmak ve hâkimiyet alanını genişletmek isteyen Süleymanşah ve Mansur kardeşler, Botaniates'in önerisini kabul ederek ona iki bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu ittifak ile Süleymanşah ve Mansur'un bölgedeki siyasi varlıkları Bizans devlet adamları tarafından tanınmış oluyordu. Süleymanşah ve Mansur'un gönderdiği kuvvetler ile gücünü iyice artıran Botaniates, 1078 yılında Bizans İmparatorluğu tahtını ele geçirmekle birlikte rakibi Rumeli orduları komutanı olan NikephorosBryennios'u da etkisiz hale getirdi.¹⁷⁶

Bizans İmparatorluğu'nun içinde yaşanan bu karışıklıktan faydalanan Süleymanşah ve Mansur kardeşler kurdukları devletlerinin sınırlarını Marmara, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerine kadar genişlettiler ve kısa zamanda Bursa yöresi ile birlikte Kocaeli Yarımadası'nı da ele geçirerek Üsküdar ve Kadıköy'e doğru ilerlediler. Anadolu kıyılarında gümrük daireleri kurarak boğazdan geçen gemilerden vergi dahi almaya başladılar. Süleymanşah ve Mansur kardeşlerin yaptıkları başarılı fetihlerden sonraBüyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak kurdukları Anadolu Selçuklu Devleti'ne özellikle 1080 yılından itibaren Azerbaycan bölgesinden kalabalık Türk kitlelerinin Anadolu'ya gelmeye başlamasına neden oldular. Ayrıca Bizans içerisinde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve iç buhranların yarattığı huzursuzluklar sebebi ile çeşitli ırklardan oluşan yerli halklar (Ermeni, Süryani, Gürcü vb.) Süleymanşah ve Mansur kardeşlerin yönetimi altına girdiler.¹⁷⁷

Süleymanşah devletin kuruluşunun ilk yıllarında kardeşi Mansur ile iyi ilişkiler kurmuştu. Fakat bir süre sonra devlete tek başına hâkim olmak isteyen Mansur, Bizans İmparatoru NikephorosBotaniates ile Süleymanşah aleyhine bir işbirliği ve ittifak yapmaya başladı. Bu durumu öğrenen Süleymanşah tâbisi olduğu Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'a bildirdi. Sultan Melikşah, bunun üzerine

¹⁷⁵Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi I**, 81-82

¹⁷⁶Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 104-105

¹⁷⁷ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 84-86. Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 63-64.

Selçuklu emirlerinden Porsuk'u¹⁷⁸ bir kuvvet ile İznik'e sevk ederek duruma derhal müdahale etti. Süleymanşah'ın kuvvetleri ile Sultan Melikşah'ın ordusu ile birleşerek Mansur'u mağlup etti ve Mansur bu mağlubiyeti canı ile ödedi. Kardeşi Mansur'un ölümünden sonra Süleymanşah Anadolu Selçuklu Devleti'nin tek başına hükümdarı oldu.¹⁷⁹

Mansur'un ölümünden sonra onun maiyetinde bulunan ve Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesine yardım eden emirlerin ve beylerin bir kısmı Süleymanşah'ın maiyetine girerek ona tâbi oldular. Süleymanşah'a tâbi olmak istemeyen emir ve beyler ise emir Atsız'ın Suriye'de Fâtımîlere karşı mağlubiyetinden sonra onun yerine Suriye hükümdarlığına tayin edilen Şehzade Tutuş'un maiyetine girmek üzere Suriye'ye gittiler. Bu emir ve beylerin en meşhurları; Afşin, Sanduk, Dimlaçoğlu, Muhammed, Davdavoğlu ve Tarankoğlu'dur.¹⁸⁰

Süleymanşah kardeşi Mansur'un bertaraf edilmesinden sonra gücünü iyice artırdı. Bizans içerisindeki taht kavgaları onun her zaman devletinin sınırlarını genişletmesinde büyük fırsat oldu. Süleymanşah, kardeşi Mansur ile birlikte Bizans tahtına çıkardıkları Botaniates ülkesi içerisinde siyasi bir istikrar yakalayamamıştı. Devlet adamlarından Melissenos, İmparator Botaniates'e karşı Süleymanşah ile anlaşarak Denizli ve Ankara bölgelerindeki kale ve kentleri Anadolu Selçuklu Devleti'ne verdi.¹⁸¹

İmparator Botaniates, müttefiki olan Süleymanşah'ın bu tutum ve davranışından dolayı gönderdiği kuvvetlerle Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik'i kuşattı. Melissenos ile Süleymanşah Eskişehir taraflarından birlikte hareket etmeleri sonucunda İmparator kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Çok geçmeden Melissenos, Selçuklu kuvvetleri ile birlikte Kadıköy'e kadar ilerlese de kendisinden daha önce harekete geçmiş olan Aleksios Komnenos, Bizans tahtını ele geçirerek

¹⁷⁸ Selçuklu emiri Porsuk'un Anadolu'ya gelişi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Nilay Ağırnaslı, 'Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın Diğer Selçuklu Devletlerini Kontrol Altında Tutma Gayreti Üzerine Genel Bir Değerlendirme', *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II Aralık 2020, s.220.

¹⁷⁹ Ali Öngül, *Anadolu Selçukluları*, 7. Salim Koca, s.64

¹⁸⁰ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi I*, 85-86.

¹⁸¹ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, 91-92.

İmparatorluğunu ilan etti. Bizans tahtına çıkan yeni çıkan İmparator, Süleymanşah'ınyaptığı fetihlerle başarılar kazanmasından ve devletin sınırlarını genişletmesi sonucunda çaresiz kalarak çok miktarda vergi vermek suretiyle Süleymanşah ile bir antlaşma yaptı. İmparator, bu antlaşma ile Selçukluların İstanbul Boğazını terk ederek İzmit Körfezine dökülen Dragosçayı'na (Kırkgeçit çayı) kadar çekilmelerini sağladı (1081). Süleymanşah ise bu antlaşma ile Marmara Denizi kıyılarına kadar hemen hemen bütün Anadolu'ya fiilen hâkim olduğunu Bizanslılara kabul ettirdi.¹⁸²

Bizans İmparatoru Aleksios, Süleymanşah ile imzaladığı bu antlaşma ile hem Anadolu'nun tamamını Selçukluların idaresine bıraktı hem de yeni kurulmuş olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi varlığını resmen tanıyarak kabul etti. Böylece elde ettiği başarılar ile İznik merkez olmak üzere 1078 yılında Marmara sahilleri ile Toros Dağları arasındaki Anadolu toprakları arasında Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından kurulmuş olan Anadolu Selçuklu Devleti, 1081 Dragos çayı antlaşması ile Bizans İmparatorluğu tarafından hukuken tanındı.¹⁸³

Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleymanşah, Bizans ile yaptığı bu anlaşmadan sonra Güneydoğu Anadolu bölgesine bir sefer düzenledi (1083/84). Eski Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in komutanlarından biri olan Ermeni kökenli Philaretos, Harput ile Çukurova arasındaki önemli şehirlerde hâkimiyet kurarak bir prenslik meydana getirmişti. Philaretos, bir yandan Bizans'a tâbi görünüyordu diğer yandan da Büyük Selçuklu Devleti'ne yıllık vergi ödeyerek prensliğinin devamını sağlıyordu. Bu şekilde geniş bir bölgeye yayılmış olan Philaretos'un prensliği Anadolu Selçuklu Devleti'nin doğu ve güneydoğu bölgelerindeki diğer Türk birlikleri ile ilişkilerini kesmiş oluyordu. Bu Ermeni prensliğinin geniş bir alanda hâkimiyet kurması ve Sultan Melikşah'ın da desteğini sağlamış olması zamanla endişeli bir durum oluşturdu. Bu sebeple Süleymanşah, Bizans İmparatorluğu ile yapmış olduğu Dragos antlaşması ile devletin batı sınırını güvence aldıktan sonra yönünü doğuya dönerek ilerlemeye başladı. Süleymanşah, 1082 yılında ordusu ile birlikte Toros Dağlarını aşarak Çukurova'ya indi. Akdeniz sahillerinde ilerleyen

¹⁸² Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 106.

¹⁸³ Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi** s.67

Süleymanşah, Tarsus, Adana, Misis, Anazarba ve yörelerini arka arkaya fethederek Çukurova üzerinde hâkimiyet kurarak Ermeni prensliğini kontrol altına aldı (1083). Süleymanşah bu fetih hareketi ile ele geçirdiği yerler ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırlarını Kuzey Suriye'ye kadar ulaştırmış oldu.¹⁸⁴

Çukurova'nın hâkimiyetinden sonra Süleymanşah, yönünü Antakya'ya çevirdi. Antakya şehri, Anadolu'yu dış istilalardan koruyan Ani, Malazgirt, Menbic ve Urfa gibi Bizans'ın önemli şehirlerinden biri idi. Bu şehir Malazgirt Savaşı'ndan sonra Ermeni Philaretos tarafından ele geçirilmişti. Kötü bir ahlaka sahip olan ve mal sahiplerinden büyük bir çoğunluğunu öldürmüş olan Philaretos'ın idaresi son derece sert ve acımasızdı ki hatta oğlu Barsama'yı bile hapse attırmıştı. Philaretos'un Urfa'ya gitmesini fırsat bilen Antakya askeri valisi hemen harekete geçerek Barsama'yı hapisten çıkarmıştı. Barsama babasının bu zulmünden kurtulmak ve şehri Süleymanşah'a teslim etmek üzere bir mektup yazarak Süleymanşah'ı Antakya'ya davet etti. Bu davet üzerine 300 atlı ile derhal harekete geçen Süleymanşah, bu seferden dönünceye kadar devletin güvenliğini sağlaması amacıyla yerine Ebu'l Kasım'ı bıraktı.¹⁸⁵

Süleymanşah kuvvetleri ile birlikte Antakya şehrine girdiğinde kentteki mal ve paralara el koydu. Kent içerisindeki kale ve içinde mücevher ve para ile birlikte çok sayıda mallar bulunan kent kilisesini de ele geçirdi. Tarihi yapılara dokunmayan Süleymanşah askerlerine Hristiyanlardan hiç kimseye saldırıda bulunulmamasını ve hiç kimsenin evine girilmemesini emretti. Süleymanşah'ın verdiği bu emir ile hiç kimsenin ne canına ne de malına bir zarar geldi. Bu sebeple Hristiyanlar Süleymanşah'ı çok sevip saydılar, onun âdil tutum ve davranışları ile birlikte uyguladığı siyaset halk arasında kısa sürede yayılıp takdir topladı.¹⁸⁶ Şehri hâkimiyeti altına alan Süleymanşah, şehir içinde bir takım imar faaliyetlerinde bulundu ve şehri bütün kentlerden daha iyi bir duruma getirdi. Bundan sonra Süleymanşah, Ortaçağ Hristiyan dünyasının en kutsal yerlerinden biri olan Antakya'nın fethini özel bir elçi heyeti oluşturarak tabisi olduğu Büyük Selçuklu

¹⁸⁴ Ali Öngül, **Anadolu Selçukları**, 10-11. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 106. Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 68-69.

¹⁸⁵ AnnaKomnena, **Alexiad** (Malazgirt'in Sonrası), Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996, 194. Sıbtİbnü'l-Cevzi, 259. Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi** s.69-70.

¹⁸⁶ Sıbtİbnü'l-Cevzi, 261-262. İbnü'l Esir, Cilt 10, 128.

Devleti Sultanı Melikşah'a arzetti. Bu fetih haberine Sultan Melikşah son derece sevinerek başkent Isfahan'da fethi kutlamak için törenler düzenleyerek davullar çaldırdı.¹⁸⁷

Süleymanşah'ın Antakya şehrini ele geçirmesi ve Halep önlerine kadar gelmesi ile Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'de tek başına hâkimiyet kurma plan ve uygulama amacıyla olan Büyük Selçuklu Devletivassalı Musul emîri Müslim'i harekete geçirdi. Müslim savunma amaçlı Halep'e 2 bin atlı kuvvet sevketti ve Süleymanşah'ı haber göndererek Antakya şehrinin her yıl sultana para ödeme zorunluluğunun olduğunu şimdi ise şehre hâkim olduğu için o parayı kendisine ödemeye devam etmesi gerektiğini söyledi. Aksi halde sultana isyan etmiş olacağını bildirdi.¹⁸⁸

Süleymanşah, Müslim'in bu haberi üzerine Sultan Melikşah'a itaatini sürdürdüğünü belirterek hâkim olduğu memleketleri onun adına ele geçirdiğini, onun adına hutbeler okutup para bastırdığını ayrıca Antakya'nın fethini de Sultan Melikşah'a bildirdiğini söyledi. Bununla birlikte Müslim'in istediği parayı da eskiden Antakya'nın kâfir bir memleket olduğu için başvergisi (cizye) ödediğini fakat şimdi ise kendisinin yani Müslümanların eline geçtiği için bu paranın ödenmeyeceğini söyledi. Süleymanşah ve Müslim arasında yaşanan bu tartışmadan sonra Müslim gönderdiği birliklerle Süleymanşah'ı taciz etmeye başladı. Süleymanşah da aynı şekilde Müslim'e karşılık verdi. Bu şekilde iki taraf arasında şiddetli bir gerginlik yaşanmaya başladı.¹⁸⁹

Müslim'in sert davranışlarında dolayı askerlerinden bir kısmı, bazı Kilâboğulları kabilesi birlikleri ve eski HalebMirdasoğulları emirlerinden bazıları Süleymanşah'a katıldı.¹⁹⁰Müslim ise kendisine katılan Çubuk Bey'e bağlı Suriye Türkmenleri ile birlikte 6 bin kişiyi bulan ordusu ile Antakya'yı kuşatmak üzere harekete geçti. Müslim'in bu hareketinden haberdar olan Süleymanşah 4 bin kişilik ordu ile onu karşılamaya çıktı. İki taraf 1085 yılının Haziran ayında Kurzahil bölgesinde karşı karşıya geldi. Çarpışma başlayınca Müslim'in yanında yer alan Çubuk Bey ve

¹⁸⁷İbnü'l Esir, 128-129. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 108.

¹⁸⁸Sıbtİbnü'l-Cevzi, 262.

¹⁸⁹İbnü'l Esir, 129. Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi** s.71-72. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 108-109.

¹⁹⁰ Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 109.

kuvvetleri Süleymanşah'ın tarafına geçince Müslim'in ordusu ağır bir darbe alarak dağılmaya başladı. Müslim ise yaşanan bu çatışmada hayatını kaybetti. Süleymanşah'ın Antakya şehrini Ermeni Philaretos'un kötü yönetiminden kurtarmak istemesi ve bölgeyi kendi himayesine almak amacıyla giriştiği harekâta gösterdiği başarı ile Halep önlerine kadar gelmesi Büyük Selçuklu Devleti vassallarına karşı da bir mücadele göstermesine neden oldu. Bu sebeple Süleymanşah, Kuzey Suriye'de kendi hâkimiyetini kurmak isteyen Büyük Selçuklu Devleti vassalı Musul emiri Müslim ile verdiği mücadelenin aynısını yine bir diğer Büyük Selçuklu Devleti vassalı olan Şam Meliki Tutuş'a karşı verecekti.¹⁹¹

Süleymanşah'ın Büyük Selçuklu Devleti vassallarına karşı gösterdiği bu mücadeleler dolaylı olarak Büyük Selçuklu Devleti ile karşı karşıya geldiğini göstermektedir. Nitekim Musul emiri Müslim'in ölümünden sonra tâbisi olduğu Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın vassalı Müslüm'in ölümüne nasıl bir tepki vereceğini düşünmeden bölgede birçok şehir ve kasabayı ele geçirmeye başlayan Süleymanşah daha sonra Halep üzerine yürüyerek şehri kuşattı. Bu durum üzerine Halep şehrini koruyan Müslim'in adamları hem Sultan Melikşah'tan hem de Sultan Melikşah'ın Şam Meliki Tutuş'tan yardım istediler. Süleymanşah'ın bölgede giderek güçlenmesini ve sınırlarını genişletmesini istemeyen Tutuş, Müslim'in adamlarına yardım etmeye karar verdi. Melik Tutuş ordusu ile birlikte Süleymanşah'ın üzerine yürüdü. Süleymanşah da Halep kuşatmasını kaldırarak Tutuş üzerine yürümeye başladı.¹⁹²

Süleymanşah ile Tutuş'un kuvvetleri 1086 yılında Halep yakınlarındaki Ayn Saylam mevkiinde karşılaştılar. Daha önce Müslim ile olan savaşta Süleymanşah'ın tarafına geçen Çubuk Bey'in önderliğindeki kalabalık Suriye Türkmenleri, Tutuş ile olan bu savaşta Süleymanşah'ı bırakarak Tutuş'un tarafına geçtiler. Bu durum Süleymanşah'ın ordusunda büyük bir sarsıntıya neden oldu. Süleymanşah her ne kadar bu durumu düzeltmek için çok mücadele versede maalesef başarılı olamayarak bozguna uğradı ve hayatını kaybetti. Süleymanşah Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak kurduğu Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanını genişletmeye

¹⁹¹İbnü'l Esir, 135.

¹⁹²Anna Komnena, 195.

çalışırken Büyük Selçuklu Devleti'nin vassalları ile mücadeleye girmesinin bedelini ağır ödemiş oldu.¹⁹³

Süleymanşah'ın ölümünden sonra Tutuş, onun veziri Hasan bin Tahir'i oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan'ı, eşi ve askerlerini esir aldı. Sultan Melikşah Kuzey Suriye'yi ve Anadolu'yu merkeze bağlamak amacı ile bölgeye gelmesi ile Tutuş, Süleymanşah'ın oğullarını Sultan Melikşah'a teslim etti. Sultan Melikşah Süleymanşah'ın oğullarını İsfahan'a götürdü ve kendisi 1092 yılında ölünceye kadar onları serbest bırakmayarak Anadolu'da yeniden Kutalmışoğullarının hâkimiyet kurulmasına fırsat vermedi.¹⁹⁴

Sultan Melikşah'ın Süleymanşah'ın oğullarını yanında İsfahan'a götürmesinin bir diğer amacının Anadolu Selçuklu Devleti'nin güçlenmesini engel olmak ile birlikte Kılıç Arslan ve Kulan Arslan'ın babalarının intikamını almalarını önlemek şeklinde de yorumlanabilir.¹⁹⁵ Anadolu Selçuklu Devleti'nin tahtını Süleymanşah'ın oğullarına vermeyen Sultan Melikşah her ikisinin de hapse koydurarak Anadolu Selçuklu Devleti ve Büyük Selçuklu Devleti arasında kurulan metbu-tâbi ilişkisini tek taraflı olarak bozmuş oldu.¹⁹⁶

Süleymanşah, Büyük Selçuklu Devleti vassalı olan Musul emiri Müslim ile çatışmaya kadar Sultan Melikşah'a karşı hep vassal devlet statüsünde hareket etmiş ve Melikşah'a karşı itaatli davranmıştı. Kardeşleri Alp İlig ve Devlet'in Selçuklu emiri Atsız ile girdikleri mücadelede esir alınmaları üzerine Emir Atsız onlar hakkındaki kararı Sultan Melikşah'a bildirmişti. Süleymanşah'ın bilgisi gereği olarak kardeşleri hakkındaki kararı Sultan Melikşah'a bırakmış ve onları kurtarmak için ciddi bir teşebbüste bulunmamıştı. Süleymanşah, kardeşi Mansur ile yaşadığı fikir ayrılığı nedeni ile onun Bizans İmparator'u ile anlaşmaya varmaya çalıştığını anladığında yine tâbiliğinin gereği metbû hükümdar olarak gördüğü Sultan

¹⁹³ Sibtübnü'l-Cevzi, 270. Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi** s.73-74

¹⁹⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 105; Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 74-76; Güray Kırpık-Hasan Akyol, **Kutalmışoğlu Süleymanşah, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 269.

¹⁹⁵ Güray Kırpık-Hasan Akyol, **I. Kılıç Arslan (1092-1107), Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 271.

¹⁹⁶ Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 76.

Melikşah'a durumu bildirerek yardım istemişti. Süleymanşah'ın bu yardım talebi üzerine Sultan Melikşahmeselenin çözümü için komutanlarından Porsuk'u Anadolu'ya göndermişti. Porsuk, Mansur'u etkisiz hale getirmekle birlikte Sultan Melikşah'a itaatinden emin olduğu Süleymanşah'a dokunmamıştı. Sultan Melikşah, Anadolu'da Süleymanşah'ın kurduğu devleti kendisinin vassalı saymakla birlikte Bizans İmparatorluğu Süleymanşah'ı tam bağımsız bir "*sultan*" olarak kabul etmişlerdi. Fakat Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçuklu Devleti arasındaki ilişkileri iyi bilen İslam tarihçileri Süleymanşah'ı "*sultan*" olarak değil "*melik*" olarak anmışlardır. Süleymanşah kendisine "*sultan*" unvanını alıp kullanmayı düşünmüş olsa bile tâbisi olduğu Sultan Melikşah'a karşı böyle bir cesareti gösterememiştir. Diğer yandan Süleymanşah'ın Anadolu'da kendi güçlü hâkimiyetini sağlamadan Büyük Selçuklu Devleti vassalları Müslim ve Tutuş ile mücadeleye girmesi dolaylı da olsa Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanına girmekten çekinmediğini göstermektedir. Bu da Süleymanşah'ın açıktan olmasa da kendisini bağımsız bir hükümdar olarak hissettiğini göstermektedir.¹⁹⁷

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah, kendisine tâbi olarak kurulan Anadolu Selçuklu Devleti ile ilişkilerinin bozulması üzerine bölgedeki kontrolü tam anlamıyla sağlayabilmek amacıyla hemen harekete geçti. Süleymanşah'ın oğullarının kendi elinde olmasından dolayı Anadolu Selçuklu Devleti'nin başında bir sultan olmadığını düşünen Sultan Melikşah, Selçuklu emiri Porsuk idaresindeki bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Süleymanşah, Antakya seferine çıkmadan önce İznik'te vekil olarak Ebu'l-Kasım'ı bırakmıştı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin idaresini devam ettiren Ebu'l-Kasım yönetiminde Süleymanşah'ın vârisi gibi hareket etmekteydi. Sultan Melikşah'ın kendisine tâbi olan Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki Ebu'l-Kasım'ın yönetimini kabul etmesi beklenemezdi.¹⁹⁸

Nitekim Sultan Melikşah Anadolu Selçuklu Devleti'nin yönetimini ele almak ve Ebu'l-Kasım'ı etkisiz hale getirmek için Bizans İmparator'u Aleksios'a anlaşma teklifinde bulunmak için Siyavuş adında bir elçi ile birlikte bir mektup gönderdi. Sultan Melikşah İmparator'a gönderdiği mektupta kısaca '*Süleymanşah'ın kendisinin*

¹⁹⁷ Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 77-80.

¹⁹⁸ Nilay Ağırnaslı, 220.

yerine İznik'te bıraktığı Ebu'l-Kasım'ın Anadolu'dan atılmasını ve sahil bölgelerinin kendisine bırakılması ile birlikte düşmanlarına karşı kendisi ile müttefik olunacağını¹⁹⁹ bildiriyordu. Sultan Melikşah bu anlaşma karşılığında ise kızını İmparator'un oğluna eş olarak göndereceğini söylüyordu. İmparator Aleksios'dan istediği cevabı alamayan Sultan Melikşah, bu sefer Anadolu Selçuklu Devleti'ni kendisine bağlamak ve Ebu'l-Kasım'ı etkisiz hale getirmek için Selçuklu emiri Porsuk komutasında 50 bin kişilik bir orduyu Anadolu'ya sevk etti. Konya ve Aksaray şehirlerini ele geçiren Porsuk Ebu'l-Kasım'ı İznik'te kuşattı ise de başarılı olamayarak geri döndü. Sultan Melikşah daha sonra Ebu'l-Kasım'ın üzerine Urfa valisi Bozan'ı gönderdi ise de o da sadece İznik'i kuşattı ve bu kuşatmanın devamı gelmedi. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah Anadolu Selçuklu Devleti'nin tamamen kontrol altına almak amacıyla hem Bizans İmparator'u Aleksios'a yaptığı barış girişimlerinde hem de art arda gönderdiği Selçuklu komutanlarının seferleriyle istediği sonuca ulaşamamıştı. Selçuklu komutanlarının yaptıkları bu seferler sırasında Anadolu'da 50 kadar şehirde Sultan Melikşah adına hutbe okutturmuş olsalarda İznik'teki Anadolu Selçuklu idaresini Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlayamamışlardı.¹⁹⁹

2.4. Sultan Melikşah Sonrası Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti

Büyük Selçuklu Devleti'nde, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra hanedan üyeleri arasında taht mücadeleleri başladı (1092). Devlet içerisinde yaşanan bu taht bu mücadelelerinden faydalanan Süleymanşah'ın oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan kaçarak babalarının hâkimiyet bölgesi olan Anadolu'ya geldiler.²⁰⁰ Bir başka görüşe göre de bu iki kardeşi Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkan Berkjaruk serbest bırakmıştı (1092).²⁰¹

¹⁹⁹ AnnaKomnena, 196-197. Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 76-77.

²⁰⁰ Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 89.

²⁰¹ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2020, 13. Abdülkerim Özaydın, **Sultan Berkjaruk Devri Selçuklu Tarihi**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021, 147

Süleymanşah'ın kurmuş olduğu Anadolu Selçuklu Devleti, onun ölümünden sonra önce Ebu'l-Kasım sonra da kardeşi Ebu'l-Gazi tarafından 1086-1092 yılları arasında başarı ile korundu.²⁰²

Ebu'l-Kasım, Selçuklu hanedanına mensuptu ve dolayısıyla Süleymanşah ile akraba idi. Ebu'l-Kasım, Süleymanşah'ın ölümünden sonra Sultan Melikşah tarafından tutsak edilen oğulları gelinceye kadar Selçuklu tahtında meydana gelen iktidar boşluğunu büyük bir dirayet ve otorite ile doldurdu. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah, Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde kontrolünü tam olarak sağlayamadığından Ebu'l Kasım bir sultan gibi hareket ederek kardeşi Ebu'l-Gazi'yi Kapadokya bölgesine vali tayin etti. Anadolu Selçuklu Devleti teşkilatı Ebu'l-Kasım tarafından tamamen onun himayesinde varlığını sürdürmeye devam etti.²⁰³

Süleymanşah'ın 1081 yılında Bizans İmparator'u Aleksios ile yaptığı Dragos çayı antlaşmasını bozan Ebu'l-Kasım sahillere doğru akınlar yapmaya başladı. Boğazı aşarak İstanbul'u ele geçirme amacıyla olan Ebu'l-Kasım Gemlik Körfezindeki Kios Limanında bir tersane kurdurdu. İmparator Aleksios, Ebu'l-Kasım'ın bu girişimleri karşısında son derece telaşlandı. Aleksios, Ebu'l-Kasım'ı durdurmak için ona önce barış teklifinde bulundu. İmparator, teklifinin reddedilmesi üzerine Bizans donanmasını Kios üzerine, kara ordusunu da İznik üzerine göndererek henüz inşaat halinde olan Selçuklu donanmasını yaktırdı. Bu esnada Bizans kara ordusunun başında bulunan Türk kökenli Tadikos, Ebu'l-Kasım'ı İznik'te kuşattı. Ebu'l-Kasım, İznik şehrini büyük bir mücadele ile savunarak Bizans ordusuna ağır kayıplar verdiriyordu. Tam bu sırada Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah, Anadolu'yu itaat altına almak ve kendi hâkimiyetini sağlamak amacıyla 50 bin kişilik Selçuklu ordusunu Porsuk kumandasında Anadolu'ya göndermiş olduğu haberi gelince Tadikos, İznik önlerine yaklaşmakta olan Selçuklu ordusu ile karşılaşmamak için kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Bizans kuşatmasından sonra bu sefer metbusayılan

²⁰² Güray Kırpık-Hasan Akyol, **I. Kılıç Arslan (1092-1107), Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 271.

²⁰³ Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 84-85.

Selçuklu devletinin kuşatması ile karşı karşıya kalan Ebu'l-Kasım bu orduya karşıda sonuna kadar direnmek niyetindeydi.²⁰⁴

Porsuk kumandasındaki Selçuklu ordusu, Ebu'l-Kasım'a karşı hücum üstüne hücum düzenlediye de İznik şehrinin büyük direnişini kıramamıştı. Selçuklu hanedanının bu iki kolu arasındaki mücadeleyi yakından takip eden Bizans İmparatoru Aleksios, Ebu'l-Kâsım'a anlaşma teklifinde bulundu. Bazen düşmanının karşısına çıkardığı rakip ile onları birbirine düşüren bazen de rakipleri arasından zayıf olanı tutarak güçlü olanının kuvvetini kırma yoluna giden Bizans siyasetinin amacı bu seferde İznik'in, güçlü bir kuvvet olan Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın kontrolüne geçmesini engellemektir. Çünkü İznik şehrinin Sultan Melikşah'ın kontrolüne geçmesi ile köklü ve güçlü bir devlet olan Büyük Selçuklu Devleti İstanbul'a yaklaşmış olacaktı. Bu yüzden bölgede yeni kurulmuş olan ve varlık mücadelesi veren Anadolu Selçuklu Devleti'ni desteklemek Bizans'ın başlıca politikası olmuştu. Bu politika doğrultusunda Selçuklu komutanı Porsuk'a karşı Ebu'l-Kasım'ı destekleme kararı alan İmparator Aleksios, Ebu'l-Kasım'ı İstanbul'a davet etti.²⁰⁵

İmparator, Ebu'l-Kasım'ı görkemli bir şekilde ağırladıktan ve onu bir süre oyaladıktan sonra Bizans birliklerini İzmit'e göndererek İzmit'i ele geçirdi ve burada bir kale inşa ettirdi. Daha sonra Ebu'l-Kasım ile bir anlaşma yapan İmparator ona askeri destek verme vaadinde bulundu. Ebu'l-Kasım İznik'e dönerken İmparator'un kendisine oynadığı oyunun farkına varsada mecburiyetten bu oldubittiye sessiz kaldı. Antlaşma gereğince İmparator, Ebu'l Kasım'a askeri birlikgöndersede bu birliğin pek bir faydası görülmedi. Şehri ve kaleyi düşürme umudundan vazgeçen Porsuk, kuşatmayı kaldırarak geri döndü. Fakat Anadolu Selçuklu Devleti'ni kendi hâkimiyetine almakta kararlı olan Sultan Melikşah, Porsuk'tan sonra bölgeye Urfa valisi Bozan'ı gönderdi. Ebu'l-Kasım Porsuk'ta gösterdiği azimli direnişini bu seferde Bozan'a karşı göstermeye başladı.²⁰⁶

²⁰⁴AnnaKomnena, 198. Nilay Ağırnaslı, 22.

²⁰⁵Salim Koca, 86-88.

²⁰⁶Osman Turan, 114-117. Nilay Ağırnaslı, 221.

Ebu'l-Kasım karşısında başarısızlığa uğrayan Bozan, Ulubat bölgesine çekildi. Bozan'ın Ulubat bölgesine çekilmesini fırsat bilen Ebu'l-Kasım Anadolu'nun idaresinin kendisine verilmesini istemek için meselenin çözüm makamı olan Sultan Melikşah'ın yanına gitmek üzere yola çıktı. Ebu'l-Kasım'ın bu girişimi Sultan Melikşah'ı metbu bir hükümdar olarak gördüğünü göstermektedir. Ebu'l-Kasım yola çıkmadan önce makamını korumak amacıyla kardeşi Ebu'l-Gazi'yi yerine bıraktı. Sultan Melikşah, Isfahan'a gelen Ebu'l-Kasım'a Anadolu'nun idaresine vermek şöyle dursun onu huzuruna dahi kabul etmedi. Sultan Melikşah meselenin çözümünü Bozan'a bıraktığını ve gidip onunla görüşmesini Ebu'l-Kasım'a bildirdi. Bunun üzerine Ebu'l-Kasım'ın Isfahan'a gittiğini öğrenen Bozan, Ebu'l-Kasım'ı dönüş yolunda yakalayarak yayının kışı ile boğdurarak öldürdü. Bozan, Ebu'l-Kasım'ı etkisiz hale getirdiyse de Ebu'l-Kasım'ın İznik'te yerine bıraktığı Ebu'l-Gazi'nin idaresinde olan İznik'teki Selçuklu direnişini tamamen kırıp Anadolu'yu Büyük Selçuklu Devleti'nin himayesine katamadı. Kısa bir süre sonra Sultan Melikşah'ın vefatı ile Bozan, Anadolu'dan ayrılmak zorunda kaldı.²⁰⁷

Sultan Melikşah'ın vefatından sonra başkent Isfahan'dan önce Anadolu'ya sonra İznik'e gelen Kılıç Arslan ve Kulan Arslan İznik'te büyük bir sevinçle karşılandılar. Ağabeyi Ebu'l-Kasım'dan sonra devletin yönetimini devam ettiren Ebu'l-Gazi ailenin mirası olan İznik'i Kılıç Arslan'a teslim etti. Babası Süleymanşah'ın kurduğu Anadolu Selçuklu Devleti tahtına çıkan Kılıç Arslan devletin ikinci hükümdarı olarak "*Sultan*" ünvanını da aldı. İlk iş olarak Ebu'l-Gazi'yi görevden alan Kılıç Arslan onun yerine Emîr Muhammedi başkumandan tayin etti. Bununla birlikte Kılıç Arslan kendisi ile birlikte İznik'e gelen askerlerinin ailelerini ve çocuklarını da İznik civarına yerleştirdi.²⁰⁸

Anadolu Selçuklu Devleti teşkilat yapısı korunsun da Kılıç Arslan, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yönetimine geçtiği zaman Anadolu siyasi birliğine kavuşmuş bir sultanlıktan uzaktı. İzmit bölgesi Ebu'l-Kasım yönetiminde iken elden çıktığından dolayı İzmit körfezi sahilleri Bizans'ın hâkimiyetinde idi. Yine İzmir ve çevresinde Çaka ve Tanrıbermiş beyler hâkimiyet kurmuşlardı. Amasya, Tokat, Sivas ve

²⁰⁷ AnnaKomnena, 199-204.

²⁰⁸ AnnaKomnena, 206. Ali Öngül, **Anadolu Selçukluları**, 26.

çevresinde Danişmedli, Erzurum ve çevresinde Saltuklu, Kemah, Erzincan ve dolaylarında Hasan Bey adında bir Türk hâkimiyet kurmuştu. Maraş ve Elbistan bölgelerinde Buldacı Bey, Harput civarında ise Çubuk Bey bulunmaktaydı. Bu sebeple Kılıç Arslan'ın hâkimiyet sahası sadece İznik ve çevresini oluşturmaktaydı.²⁰⁹

Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan, bir yandan babası Süleymanşah'ın ölümü ile dağılmış olan devletin birliğini sağlamaya çalışırken diğer yandan Bizans'a karşı sürdürülen mücadeleye devam etmekteydi. Daha önceleri Bizans esaretinde olan Çaka Bey, İzmir'i ele geçirerek ve hâkimiyet alanını Ege Denizine kadar genişletmişti. Kılıç Arslan, kendisine rakip olarak gördüğü Çaka Bey'in kızı ile evlenerek aralarında bir akrabalık ilişkisi oluşturdu. Kılıç Arslan daha sonra Anadolu Selçuklu sınırlarındaki faaliyetlerinden dolayı Ebu'l-Gazi'nin yerine getirdiği Muhammed İlhan'ı Bizans'ın şehir ve kalelerini ele geçirmesi için güney Marmara kıyılarına gönderdi. Muhammed İlhan, Bizans ile yaptığı mücadelelerde başarılı olsa da Bizans'a esir düştü.²¹⁰

Bu esnada Çaka Bey'in Çanakkale'ye yönelerek Abydos'u kuşatmış olması İmparator Alekios'u tedirgin etti. İmparator bu durumdan kurtulmak için Çaka Bey'e karşı Kılıç Arslan'dan yardım istemişti. Kılıç Arslan Çaka Beyliğinin genişlemesini istemediğinden dolayı Aleksios'un bu yardımına karşılık verdi, Çaka Bey iki ordu arasında kalmamak için kuşatmayı kaldırarak Bizans'a karşı Kılıç Arslan'ın desteğini almak üzere yanına gitti. Çaka Bey'i memnuniyetle karşılayan Kılıç Arslan, bir ziyafet esnasında Çaka Bey'i öldürdü. Kılıç Arslan, Çaka Bey'i öldürmekle büyük bir rakibinden kurtulduğunu düşünse de Bizans karşısında büyük bir müttefikini kaybetmişti.²¹¹

Kılıç Arslan, Bizans ile yaptığı barış ve ittifak ile doğuya yöneldi ve ordu komutanı Muhammed İlhan'ı da esaretten kurtardı. Muhammed İlhan'ı İznik'te bırakan Kılıç Arslan, Danişmendlilerin genişlemesine engel olmak amacı ile Bizans yanlısı

²⁰⁹İbn Bibi, 13. Ali Öngül, **Anadolu Selçukları**, 26-27

²¹⁰ Güray Kırpık-Hasan Akyol, **I. Kılıç Arslan (1092-1107), Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 273.

²¹¹İbn Bibi, 13. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 127. Ali Öngül, **Anadolu Selçukları**, 28-29.

ErmebiGabriel'in yönetiminde olan Malatya üzerine harekete geçti. Malatya'yı kuşatan Kılıç Arslan, Haçlı seferlerinin başlamasının ardından kuşatmayı kaldırarak süratle geri döndü. Avrupa'nın büyük bir katılım sağladığı bu Haçlı Seferi, kilisenin gayretleri ile yüz binlerce Hristiyan'ın kutsal toprakları ele geçirme amacı ile hazırlandı. 27 Kasım 1095 tarihinde Papa II. Urbanus, ClermontKonsili'nde toplanan kalabalığa bu seferin Tanrı'nın isteği doğrultusunda olduğuna ikna etmişti. Papa, bu seferin hareket zamanını "Meryem'in göğe yükseldiği gün" olan 15 Ağustos 1096 tarihinde olacağını belirtti. Pierre l'Ermite komutasında olan Haçlı ordusu İstanbul'a geldiklerinde Aleksios tarafından Anadolu yakasına geçirilerek Yalova civarındaki Kibotos'a yerleştirildi. Bu büyük Haçlı ordusunun İstanbul'da olmasından endişe duyan Aleksios, kontlarla bir antlaşma yaptı. Antlaşmaya göre İmparator Aleksios Haçlı ordusuna yardım ve kılavuzluk yapacak bunun karşılığında da Haçlılar Anadolu üzerinde ele geçirdikleri yerleri Bizans'a teslim edeceklerdi.²¹²

Kılıç Arslan, Malatya üzerinden İznik önlerine geldiğinde şehir çoktan kuşatılmıştı. Donanımlı Haçlı ordusu ile yaptığı muharebede başarısız olan Kılıç Arslan geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Kılıç Arslan, Haçlılar ile mücadele edilmek için içlerinde Danişmedli Gümüştekin ve Kayseri Emiri Hasan Bey'in de içlerinde olduğu Anadolu'daki Türk beyleri ile oluşturduğu kuvvetlerle Haçlıların üzerine yürüdü. Kılıç Arslan'ın ordusu ile Haçlılar Eskişehir önlerinde karşı karşıya geldi (1 Temmuz 1097). Yapılan savaşta Kılıç Arslan ve müttefikleri vur-kaç taktiği uygulayarak Haçlılara büyük kayıplar verdirdilerse de Haçlıların Anadolu'dan geçip Urfa, Antakya ve Kudüs'ü ele geçirmelerine engel olamadılar.²¹³

Haçlı Seferlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Kılıç Arslan devletin başkentini İznik'ten Konya'ya taşıdı ve Konya devletin yıkılışına kadar başkent olarak kaldı. Savaş sonunda Marmara, Ege ve Karadeniz sahillerini Bizans'a kaptıran Kılıç Arslan, Bizans İmparator'u ile bir antlaşma yaparak doğuya hareket etti. Gümüştekin Ahmed Gazi, Malatya'yı zapt ederek Bohemund'u esir almıştı. Bu şekilde Doğu Anadolu'nun en güçlü lideri olan Gümüştekin Ahmed Gazi,

²¹² Güray Kırpık-Hasan Akyol, a.g.m., **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 274. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 114.

²¹³ Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 100-110. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türki** 130-132.

Bohemundiçin aldığı yüz bin dinarlık fidyeden Kılıç Arslan'a vermemişti. Bu esnada Elbistan'daki Ermeniler bölgedeki Haçlılara karşı Kılıç Arslan'dan yardım istedi. Bu yardımı fırsat bile Kılıç Arslan, Elbistan ve Maraş'ı Haçlıların elinden aldı. Bununla birlikte DanişmendAhmed Gazi'nin de üzerine yürüyen Kılıç Arslan, onu bozguna uğrattı (1103).²¹⁴

DanişmendAhmed Gazi'nin ölümü üzerine Kılıç Arslan Malatya'yı kuşattı. Malatya Ahmed Gazi'nin oğlu Yağısıyan tarafından korunuyordu. Yağısıyan 2 ay boyunca şehri savunmuş olsa da yapılan anlaşma ile şehri Kılıç Arslan'a teslim etmek zorunda kaldı. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı ele geçirmesi ile Güney ve Doğu Anadolu'daki kuvveti ve önemi birden arttı. Bölgedeki Saltuklu (Erzurum) ve Sökmenli (Ahlât) beylikleri dışında bütün Türk beylikleri Kılıç Arslan'a tâbi oldular. Kılıç Arslan bu durumda doğudaki hâkimiyet alanını Büyük Selçuklu hâkimiyet alanına kadar genişleterek onlara komşu oldu. Bu durum Selçuklu hanedanının bu iki kolunun birbirleri ile mücadele etmesine neden oldu. Başka bir ifade ile Büyük Selçuklu Devleti bu defa da Irak coğrafyasında vassalı olarak gördüğü Anadolu Selçuklu Devleti ile karşı karşıya gelmişti.²¹⁵

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, 1106/1107 yılında Musul vilayetinin çevresinin idaresiniÇökermiş'ten alarak komutanlarından Çavlı'yaıkta etti. Çünkü Musul hâkimi Çökermiş ödemesi gereken vergiyi ödememişti. Sultan Muhammed Tapar'ın bu tayinininden sonra Çökermiş, Çavlı'ya şehri teslim etmemekte ısrar edince çıkan çarpışmada Çökermiş mağlup olsa da Çavlı Musul'a sahip olamamıştı. Çökermiş'e bağlılıklarını gösteren şehrin ileri gelenleri Anadolu'da etkili bir güç hâline gelmiş olan Kılıç Arslan'dan yardım istediler. Haçlılar ve Danişmendliler ile ettiği mücadelelerden cesaret alan Kılıç Arslan, Musul'u almak için 1107 yılında Malatya'dan ordusu ile hareket etti. Büyük Selçuklu Devleti'nin komutanı olan Çavlı, Kılıç Arslan'ı Nusaybin'de karşıladı. İki taraf arasında yapılan çarpışmada Çavlı yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Kılıç Arslan kendisine engel olabilecek başka hiçbir kuvvetle karşılaşmadan Musul'a girdi. Kendisini karşılayan Çökermiş'in oğlunu ve adamlarını hil'atler vererek ödüllendirdi. Kılıç Arslan şehre girdikten

²¹⁴İbn Bibi, 13. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 116-117. Güray Kırpık-Hasan Akyol, **I. Kılıç Arslan (1092-1107), Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 277.

²¹⁵İbnü'l-Esir, 339-342. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 136-138.

sonra Sultan Muhammed Tapar adına okunan hutbeyi keserek kendi adına okutmaya başladı. Ardından Musul şehrini ve bölgesini kendi hâkimiyeti altına alarak yeniden düzenleyerek teşkilatlandırdı. Kılıç Arslan'ın bu yaptıkları ile asıl amacının yalnız topraklarını genişletmek için değil Büyük Selçuklu tahtını da ele geçirmek için yaptığı anlaşılmaktadır.²¹⁶

Kılıç Arslan'ın karşısında yenilerek kaçan komutan Çavlı yenilgiyi kabul etmeyerek Melik Tutuş'un oğlu Halep Meliki Rıdvan ve Artuk Bey'in oğlu Mardin Emiri İl-Gazi ile anlaşarak kuvvetlerini birleştirdi. Çavlı oluşturduğu bu müttefik birlikleri ile Kılıç Arslan üzerine tekrar harekete geçti. Taraflar Habur nehri kenarında karşılaştılar. Savaş sırasında daha önce Kılıç Arslan'a tâbi olan Doğu Anadolu Beyleri şimdi Büyük Seçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar'ın komutanı Çavlı'nın tarafına geçmişlerdi. Bu durum karşısında Kılıç Arslan bütün gayreti ile mücadele etsede mağlup oldu. Canını kurtarmak için atını Habur nehrine süren Kılıç Arslan kendisinin ve atının zırhlarının ağırlığından dolayı nehri geçemedi ve boğularak vefat etti. Emir Çavlı, elde ettiği galibiyet sonucunda Musul'a yürüdü. Çavlı Musul'a geldiğinde hutbeyi tekrar Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar adına okuttu. Savaş sonunda Kılıç Arslan'ın yanında getirdiği oğlu Şahinşah, Çavlı tarafından Muhammed Tapar'ın yanına götürüldü.²¹⁷

Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan 15 yıllık hükümdarlık süresinde bir yandan Bizans ile diğer yandan da Haçlılar ile mücadele etti. Bütün bunlarla birlikte Anadolu'daki beylikleri de kendi hâkimiyeti altında toplayarak Anadolu da bir birlik sağlamaya çalıştı. Onun ölümü ile geride Şahinşah (Melikşah), Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan adlarında dört oğlu kalmıştı. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgası başlayınca bu durumu fırsat bilen Bizans İmparatoru Aleksios, hemen harekete geçerek Edremit-Antalya arasındaki yerleri işgal etmeye başladı. Diğer yandan Anadolu Selçuklu Devleti'nin başsız kalmasından istifade eden

²¹⁶Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I** (Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), yay. Ali Öngül, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017, 128. Güray Kırpık-Hasan Akyol, a.g.m., **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 277.

²¹⁷İbn Bibi, 13. İbnü'l-Esir, 344-345. Ali Öngül, **Anadolu Selçukluları**, 50-52. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 138.

Ermeniler Çukurova’da bir prenslik kurmaya çalışırken güneydeki Haçlılar da Türklere saldırmaya başladı.²¹⁸

Büyük Selçuklu komutanı Çavlı tarafından esir edilip Sultan Muhammad Tapar’a gönderilen Kılıç Arslan’ın oğlu Şahinşah’ın 1107-1110 yılları arasındaki durumu ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Şahinşah’ın daha sonra Anadolu’ya bizzat gönderilmesi veya kaçarak gelmesi ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin başkenti olan Konya’da Selçuklu yönetimini ele alması hususunda çeşitli görüşler mevcuttur.²¹⁹ İbn Bibi’ye göre Şahinşah, babasının ölümünden iki sene sonra serbest bırakılarak Malatya’ya gelmiştir.²²⁰ Abû’l-Farac’a göre de Emir Bozmuş, Kılıç Arslan’ın ölümünden sonra karısını ve küçük oğlu Tuğrul Arslan’ı Malatya’ya götürerek orada Tuğrul Arslan’ı hükümdar ilan etti. Bir yıl sonra Sultan Muhammed Tapar Büyük Selçuklu Devleti merkezinde bulunan Şahinşah’ı Malatya’ya gönderdi ve onu hükümdar ilan etti. Şahinşah daha sonra küçük kardeşi Tuğrul Arslan’ı azlederek diğer kardeşleri olan Mesud ve Arab’ı hapsedti.²²¹ Osman Turan da Abû’l-Farac’ın görüşünü desteklemekle birlikte Şahinşah’ın Muhammed Tapar tarafından Anadolu’ya gönderildiğini kaydetmiştir.²²²

Nitekim Kılıç Arslan öldükten sonra Tuğrul Arslan annesi ile birlikte Malatya’ya hâkim olmuşlardı ve Tuğrul Arslan o bölgede sultanlığını ilan etmişti. Fakat onların Anadolu’da etkili olmadığını ve Anadolu’nun başsız kaldığını gören Sultan Muhammed Tapar, Şahinşah’ı Anadolu’ya göndermiş ve Tuğrul Arslan’ı tahttan indirtmişti. Konya tahtını da ele geçiren Şahinşah, kardeşleri Mesud ve Arab’ı hapsederek Anadolu Selçuklu Devleti’nin üçüncü sultanı olmuştur.²²³

Şahinşah, Konya’da Anadolu Selçuklu Devleti’nin tahtına oturduğu zaman babası Kılıç Arslan’ın ölümünden sonra Anadolu’nun birçok yerini ele geçirmiş olan Bizans ile mücadele etmeye başladı. O dönem de İmparator Aleksios’un hastalanması

²¹⁸ Ali Öngül, **Anadolu Selçukluları**, 53-54. Ali Sevim, **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 118.

²¹⁹ Serhat Altınkaynak, **Şahinşah (Melikşah) Dönemi (1110-1116), Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 282.

²²⁰ İbn Bibi, 13.

²²¹ Abû’l-Farac, **Abû’l-Farac Tarihi**, Cilt 2, Ankara: TTK Basımevi, 1950, 349.

²²² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 180-181.

²²³ Ali Sevim, **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 119. Serhat Altınkaynak, a.g.m., **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 282-283.

Şahinşah için büyük bir fırsattı. Şahinşah hemen harekete geçerek İznik'e kadar yayılmış olan Bizans topraklarını denetimi altına aldı. Selçuklu emirleri olan Muhammed ve Monolog, Bursa ve Ulubat üzerinden hareket ederek Edremit ve Karaağaç'ı kontrol altına aldılar. Selçuklu emirlerinin bu hareketinden sonra Aleksios, İznik Bizans valisi Komitzes'i Selçuklular üzerine gönderdi ise de bir sonuç alınamadı. Bu sefer Aleksios bizzat kendisi harekete geçerek Kütahya'ya doğru ilerleyerek bir kısım Selçuklu birliklerini bozguna uğrattı. Emir Muhammed derhal harekete geçerek Eskişehir bölgesindeki Türkmenlerle imparator'a ağır darbeler indirdi.²²⁴

Şahinşah Selçuklu kuvvetleri ile Bizans askerlerini yıldırma ve yıpratma harekâtlarına devam ederken diğer taraftan kardeşi Mesud bazı Selçuklu emirlerinin yardımları ile hapisten kurtularak kayınbabası Dânişmendli hükümdarı Emir (Melik) Gazi ile birlikte Şahinşah'ın üzerine yürüdü. Kardeşi Mesud'un üzerine geldiğini haber alan Şahinşah Iğın yakınlarında bulunan bir Ruma kalesine sığındı. Kale'nin etrafı Mesud'un askerleri tarafından kuşatılınca Rumlar kale kapısını açarak Şahinşah'ı kardeşi Mesud'a teslim ettiler. Şahinşah'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki saltanatı altı yıl sürdü. Bu altı yıl içerisinde Anadolu'nun birliği için mücadele eden Şahinşah, Sultan Muhammed Tapar'dan kendisine tâbi olması şartı ile serbest bırakılmasından dolayı Büyük Selçuklu Devleti ile bir problem yaşamamıştır. Kardeşi Mesud tarafından yakalanan Şahinşah'ın gözlerine önce mil çekildi ardından da yay kirişi ile boğduruldu (1116).²²⁵

Kardeşi Şahinşah'tan sonra Anadolu Selçuklu tahtına çıkan Mesud zamanında Büyük Selçuklu Devleti ile hiçbir şekilde mücadele edilmemiştir. Şahinşahın kısa sultanlık dönemi sağılmazsa ilk kez bir Anadolu Selçuklu hükümdarı Büyük Selçuklular ile mücadeleye girmemiştir. Yine Mesud döneminde Büyük Selçuklu Devleti de Anadolu Selçukluların iç işlerine müdahale etmemiştir. Sultan Mesud, daha önce dedesi Süleymanşah ve babası Kılıç Arslan'ın yaptığı gibi Büyük Selçuklular ile mücadele ederek tahta geçmeye çalışmak yerine babası Kılıç Arslan'ın ölümü ile dağılma noktasına gelen devletini toparlamaya ve bir birlik sağlamaya çalışmıştır.

²²⁴Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 119-120.

²²⁵Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Tarihi**, 134-136. Ali Öngül, **Anadolu Selçukluları**, 58.

Dağılan Anadolu Selçuklu Devletindeki birliği sağlamaya çalışan Sultan Mesud tahtta tam 39 yıl kalmıştır.²²⁶

Sultan Mesud, tahtta kaldığı süre içerisinde Anadolu’da ilk Selçuklu parasını bastırarak Selçuklu ekonomisini bağımsız hale getiren bir hükümdar olma özelliğini de kazanmıştı. Kendisinden önce tahtta bulunan Selçuklu hükümdarları (Süleymanşah, Kılıç Arslan ve Şahinşah) kendi paralarını bastırmaya imkân bulamadıklarından Bizans ve İslam devletlerinin paralarını kullanmaktaydılar. Sultan Mesud’un kendi adına bastırdığı bu para ekonomik yani maddi anlamda bir hâkimiyet ve hükümdarlık sembolü taşımakla birlikte manevi bir yönüde bulunmaktaydı. Bu şekilde hükümdarın hem unvan ve lakaplarını hem tâbi veya bağımsız bir hükümdar olup olmadığını hem de zamanın ekonomik durumunu öğrenmek mümkün olmaktaydı. Sultan Mesud’un bastırdığı parasının üzerinde unvanı ‘*Sultanü’l-Muazzam*’ (Büyük Sultan) olarak geçmektedir. Mesud’un bu unvanı kullanması onun tam bağımsız bir hükümdar olduğunu göstermektedir. Çünkü tâbi olan hükümdarlar ‘*sultan*’ unvanını kullanamıyordu. 1117 yılında Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkan Sultan Sencer vassalları ile arasındaki ilişkiyi yeniden düzenleyerek kendisi ‘*Sultanü’l-Azam*’ (En Büyük Sultan) unvanını kullanırken yeğeni ve aynı zamanda vassalı olan Irak Selçuklu Devleti hükümdarı Mahmud’un da ‘*Sultanü’l-Mu’azzam*’ unvanını kullanmasına izin vermiştir. Bu şekilde ‘*Sultanü’l-Mu’azzam*’ unvanı Sultan Sancar’ın hükümdarlık yıllarında bağımsız bir hükümdarın unvanı olmaktan çıkmıştır. Diğer taraftan tarihî bir kayıta ‘*Anadolu’nun Sultan Sancar’a tabi olduğu*’ ve ‘*Mesud’un (tabi hükümdar olarak) Sultan Sancar’a her yıl bâc ve haraç (vergi) gönderdiği*’ belirtilmiştir. Bu tarihî kayıt’ın bir doğruluk payı varsa eğer Mesud, bütün hükümdarlığı boyunca Sultan Sancar’ın vassalı olan bir hükümdar olduğunu göstermektedir.²²⁷

²²⁶ Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, 105-106.

²²⁷ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 181.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN SURİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

3.1. Suriye Selçuklu Devleti Öncesi Bölgedeki Faaliyetler

Suriye coğrafyası, Akdeniz'in doğu sahilinde yer almakla birlikte kuzeyinde Anadolu, doğusunda Fırat Nehri ve güneyinde de Arap çölü (Badiyat al-Arab) ile çevrili olan bölgenin adıdır. Müslümanlar bu bölgeyi fethettiklerinde buraya Bilad al-Şam (al-Şam) veya yalnızca al-Şam (al-Şam) ismini vermişlerdir. Selçuklu Türklerinin 11. Yüzyılda Suriye ve Filistin topraklarına girmeden ve bu bölgelerde kendi hâkimiyetlerini sağlamadan önceki bu bölgelerde siyasi oluşum olarak Büyük Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu, Bağdat Abbasi ve Mısır Fatımi Halifelikleri ile birlikte Büveyhoğulları devleti bulunuyordu. Bu devletlerden başka, İsfahan ve Hemedan dolaylarında Kakuyeoğulları, Kafkaslarda Aphaza ve Gürcüler, Cürcan ve Taberistan'da Ziyaroğulları bulunuyordu. Tebriz'de Revvadiler, Erran ve Armeniyye'de Şeddadoğulları, Diyarbakır'da Mervanoğulları, Musul'da Ukayloğulları, Hille'de Mezyedoğulları ve Halep'de Mirdasoğulları gibi birtakım küçük siyasi kuruluşlar vardı. Bu kuruluşlar söz konusu yukarıdaki büyük devletlerin hâkimiyetlerini tanımak ve onlara vergi vererek siyasi varlıklarını sürdürmekteydi. Büyük Selçuklu Devleti'nin Orta Doğu ülkelerine girmeleri ve bölgeye yerleşmeleri esnasında bu küçük siyasi kuruluşların hemen hepsi onların vassalı olmak zorunda kalmıştır.²²⁸

Selçuklu Beyleri Dandanakan Zaferi'nin (1040) ardından Horasan'da kendi devletlerini kurdular ve bölgede hâkimiyetlerini sağladıktan sonra fetih ve genişleme hareketlerini özellikle batı yönünde devam ettirdiler. Onlar kendi devletlerini kurdukları sırada Anadolu, Mısır, Irak ve Batı İran gibi ülkeler, Bizans, Fâtımi ve

²²⁸ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK, 2000, s.15. Henri Lammens, "Suriye", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, 51.

Büveyhi olmak üzere üç büyük devletin hâkimiyeti ve denetimi altındaydı. Bu üç devletten Bizans ve Fâtîmi Devletleri, 932 yılından itibaren Abbasi Halifeleri'nin Irak ve Batı İran'daki topraklarına hâkim olan Büveyhileri kuzeyden ve batıdan kuşatmışlardı. Selçuklu Türkleri ise bu kuşatmayı doğu bölgesinden tamamlıyordu. 11. Yüzyılın başlarından itibaren Büveyhiler Devleti, sürekli bir düşüş ve çöküş dönemine girmişti. Bu durum Selçuklular için bir fırsattı. Öte yandan, Dandanakan Zaferi ile güçlerini iyice yitiren Gazneliler ise Selçukluların yayılma ve genişleme politikalarının önünde direnme güçlerini büyük ölçüde yitirmiş durumdaydı. Kendi içlerinde bölünmenin eşiğinde bulunan Karahanlılar ise Gaznelilerden pek farklı değildi. İslam ülkelerinin çeşitli sahalarında hüküm süren yerel iktidar sahipleri Selçukluların gittikçe artan askeri ve siyasi güçleri karşısında boyun eğmekten başka çare bulamıyorlardı. Bu durum karşısında Selçukluların iki büyük rakibi vardı. Bunlardan biri Anadolu'ya hâkim olan Bizans İmparatorluğu, diğeri ise Mısır, Filistin ve Suriye'ye hâkim Fâtîmi Devleti idi. Selçuklular kendi kurdukları devletlerinin sınırlarını genişletmek istedikleri ve büyük bir Türk-İslam devleti meydana getirmek istedikleri dönemlerde Yakın ve Orta Doğu İslam dünyasının siyasi durumu bu şekilde idi.²²⁹

Tuğrul Bey'in iktidarında Mısır, Suriye ve Filistin bölgelerinde Fâtîmi ve Büveyhi Devletleri ile Bağdat ordusunun Türk kökenli komutanı Arslan Besasiri Selçuklulara karşı iş birliği içindeydi. Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah'ın, Selçuklular'dan yana tavırlar sergilemesi ve onlarla işbirliği yapması nedeniyle Arslan Besasiri Halife'ye baskıya uyguluyordu. Bu duruma ise Büveyhi hükümdarı göz yumuyordu. Kaim Biemrillah düştüğü bu durum karşısında çareyi İslam dünyasında büyük bir güç haline gelmiş olan Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'de buluyordu. Tuğrul Bey'in kendisine yardım ederek onu içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtarması karşılığında Sultan'a İslam dünyasının siyasi liderliğini verme niyetindeydi. Bu sebeple Halife, 1055 yılında gönderdiği bir elçi ile Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Tuğrul Beybu daveti aldığıında Bağdat seferine çıkmak için önce acele etmedi. Orta

²²⁹ Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, 106-107. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 35.

ve Batı İran fütühatının tamamlanması ve Bizans seferi ile Irak-ı Arap'ta ki siyasi şartların tamamen Selçukluların lehine dönmesini bekledi.²³⁰

Sonunda siyasi ortamın son derece uygun olduğunu gören Tuğrul Bey, fillerle destekli büyük bir ordu ile Halife'nin davetine icabet etmek üzere Bağdat seferine doğru harekete geçti. Tuğrul Bey öncelikle ordusu ile Bağdat'a varmadan önce oraya gelme planını ve amacını bir mektupla Halife'ye bildirdi. Tuğrul Bey bu mektubunda niyetinin önce Hacca gitmek sonra Hac yollarının güvenliğini sağlamak ve ardından da Suriye ve Mısır'ı ele geçirerek Fatımi Devleti'ne son vermek şeklinde belirtti. Halife aldığı bu mektup karşısında son derece sevinerek Irak'ta okunan hutbelere kendi adından sonra Tuğrul Bey'in adının okunmasını emretti. Ordusu ile Bağdat'a gelen Tuğrul Bey İslam dünyasının merkezi olan bu şehre yerleşti. Büveyhi hükümdarı olan Melikü'r-Rahim Hüsrev Firuz da bu şekilde Tuğrul Bey'in yüksek hâkimiyetini istemeyerek de olsa tanımak zorunda kaldı. Böylece Irak toprakları hukuken Büveyhi hâkimiyetinden çıkarak Selçuklu hâkimiyetine girdi ve Büveyhi hükümdarı Firuz, Tuğrul Bey'in vassalı haline geldi. Bağdat da sembolik olarak Büveyhi iktidarının devam ediyor olması Tuğrul Bey için bir sorundu. Büveyhilerin varlığının kendi iktidarına düşman ve rakip olarak gören ve ayrıca da Selçukluların Irak'ta tam olarak hâkimiyetlerini sağlayabilmelerini isteyen Tuğrul Bey aldığı bir kararla Büveyhi devlet adamlarını tutuklattı ve hepsini sürgüne gönderdi. 120 yıldan fazla bir süredir Abbasi Halifelerini tahakkümü altında tutan Büveyhilerin siyasi varlığına bu şekilde tamamen son verildi.²³¹

Irak topraklarında tam anlamıyla bir Selçuklu hâkimiyeti sağlayabilmek adına Tuğrul Bey, 1055-1059 yılları arasında bir takım faaliyetlerde bulundu. Özellikle Fatimilerle işbirliği yapan ve onlar adına faaliyet yürüten Arslan Besasiri'yi ortadan kaldırdı. Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah Tuğrul Bey'in kendisini bulunduğu zor durumdan kurtarması adına onu ‘*Doğunun ve Batının Hükümdarı*’ (Melikü'l-Maşrik ve'l-Mağrib) ilan ederek Sünni İslam dünyasının tek ve rakipsiz lideri haline getirdi. Ayrıca Halife, Tuğrul Bey'e hilatler giydirdi ve iki kılıç kuşattı. İslam âleminin

²³⁰Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, 108-110.

²³¹ Osman G. Özgüdenli, **Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063), Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 63. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, 96-97.

siyasi hâkimiyeti, Halife eliyle resmen Sultan Tuğrul Bey'e geçti böylelikle din ve dünya kuvvetleri birbirinden ayrılmış oldu. Tuğrul Bey'in tek bir hedefi kalmıştı o da Mısır Fâtımileri idi. Fakat tam bu sırada Tuğrul Bey'in Abbasi halifesi'nin kızı ile evlenme planını uygulamaya koyması onun Suriye, Filistin ve Mısır'ı ele geçirme planının ertelenmesine neden oldu. Bu siyasi amaçlı evlilik Tuğrul Bey'in parlak bir başarısı olarak gerçekleşti ama Sultanın önemli üç yılını heba etmesine neden oldu. Halbûki Sultan Tuğrul Bey bu üç yıl içerisinde Suriye'yi, Filistin'i ve Mısır'ı alabilir, İslam dünyasının siyasi birliğini tamamlayabilirdi. Sultan, bu siyasi amaçlı evlilikten 6 ay sonra vefat edince bu önemli mesele Tuğrul Bey'in yerini alan yeğeni Alp Arslan'a devredilmiş oldu.²³²

3.2. Sultan Alp Arslan ve Komutanlarının Bölgeye Akınları

Büyük Selçuklu İmparatorluğu doğuda savunma batıda hücum siyaseti takip ediyordu. Bu itibarla devletin yönü batıya doğru olup kuruluşundan beri bu yönde genişlemeye çalışıyordu. Alp Arslan esas itibarıyla amcası Tuğrul Bey'in takip ettiği batı siyasetine devam etti. Mısır'daki Şii Fâtımiler Devleti, Selçuklu İmparatorluğu'nun batı siyasetinde ön planı işgal etti. Amcası Tuğrul Bey'e nazaran Alp Arslan batı siyasetinde kesin sonuçlara ulaşacaktı.²³³

Gösterdiği başarılı faaliyetlerle kısa süre de güçlenen Alp Arslan 1070 yılı içerisinde Mısır'ın fethi için bazı Fâtımi devlet adamlarından davet aldı. Fâtımi Halifelerine merkez olan Mısır karışıklık içindeydi. Mısır'da vezirliği ele geçirerek bu ülkeyi Halife adına idare eden Hamdanoğullarından Nasırüddeve ile rakipleri Yeldenüz el-Acemi ve Emirü'l-Cüyuş Bedrü'l-Cemali mücadele halinde bulunuyorlardı. Rakiplerinin üstün geleceğini anlayan Nasırüddeve fâkihlerinden Ebu Cafer Muhammed b. Ahmed el-Buhari'yi Alp Arslan'ın yanına göndererek Mısır'ın fethine teşvik etmiş ve Fâtımi Halifeleri'nin yerine Abbasi Halifelerini tanımaya hazır bulunduğunu bildirmişti. Bu davetle birlikte Suriye, Filistin ve Mısır'ı almaya karar

²³² Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 44-45. Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, 111-113.

²³³ Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı I*, 24-25.

veren Alp Arslan Mısır Fâtîmi Devleti'ne son vererek, İslam dünyasının siyasi ve manevi bütünlüğünü tamamlamayı amaçlamıştır.²³⁴

Sultan Alp Arslan Mısır ülkesini, Büyük Selçuklu Devleti'ne katmak amacıyla 1070 senesi ortalarına doğru bütün Horasan ve Irak ordularının başında Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya girdi. Bölgeye girdikten sonra oradaki kıtaları ve aynı zamanda Anadolu hududundaki mücahitleri de maiyetinde toplayan Alp Arslan Van Gölü'nün kuzeyinden Malazgirt önlerine geldi. Amcası Tuğrul Bey'in iki kez kuşatıp alamadığı Malazgirt'i ve daha sonra da Erciş'i aldı. Buradan fetihlerine devam eden Sultan Türklerin eline geçmemiş olan Murat Suyu ile yukarı Dicle ve kolları arasındaki müstahkem mevkiyi aldı ve Diyarbakır bölgesine geldi. Ardından Güney-Doğu Anadolu bölgesine inerek Tulhum ve Siverek kent ve kalelerini fethetti. Bundan sonra, Bizans'a ait olan Ani ve Urfa'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Sultan, 50 gün süren bir kuşatmadan sonra gereksiz yere zaman kaybetmemek ve Mısır'ın fethini bir an önce gerçekleştirmek amacıyla kuşatmayı kaldırdı ve Suriye istikametinde yoluna devam etti. 1071 yılı başlarında Fırat'ı geçerek Halep önüne geldi. Halep hükümdarı Mahmud korkusundan Sultani karşılamamış ve şehrin surları içine kapanmış olduğu için bu şehir muhasara edildi. Sultan Alp Arslan yapacağı hücum sonunda şehrin alınması halinde tahrip olunmasından korktu ve taarruz yaptırmadı sadece kuşattı. Kuşatma sonunda Halep hükümdarı, validesi ile birlikte şehirden çıkarak Sultan Alp Arslan'ın otağına gelip tazimlerini sundu. Şehri tekrar eski sahiplerine bırakan ve Mirdas ailesinin devletini Selçuklu Devleti'ne kesin olarak bağlayan Alp Arslan bundan sonra Şam'a doğru yola çıktı. Şam istikametinde ilerlerken Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in büyük bir ordu ile üzerine gelmekte olduğu haberini aldı. Sultan derhal ordusunun sol cenahından bir kısım askeri orada bıraktı ve bunları Suriye'nin fethi için görevlendirdi. Mısır seferini yarıda keserek Bizans ordusunu karşılamak üzere Anadolu'ya doğru hareket etti. Bu durum Selçuklu Devleti'nin Fâtîmi Devletine son verme ve topraklarını ilhak etme planını bir kere daha ertelenmesine neden oldu.²³⁵

²³⁴Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, 112-113. Mükremin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 51-62.

²³⁵Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 74-75. Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı I*, 24-43.

Sultan Alp Arslan, Mısır seferine çıkmadan ve Bizans İmparatoru ile Malazgirt Savaşını yapmadan önce Bizans'a karşı Anadolu üzerine yapılan Türk akınlarına Karahanlı Devleti'nin batı kolunun hükümdarı olan Tamgaç Han'ın oğullarından Hanoğlu Harun, Selçuklu emiri olarak katılmıştı. Hanoğlu Harun Suriye'ye ilk Türk girişini yapan Selçuklu emiridir. O, kumandasında bulunan bin Selçuklu atlısı ve diğer Selçuklu akıncılarıyla Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya geldi. Anadolu içlerinde fetihlere başlayan Hanoğlu Harun, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Mervanoğulları'nın yönetiminde olan Diyarbakır'a gelerek burada konakladı. Mervanoğulları ailesinin içerisinde bulunduğu anlaşmazlıkta yardımı aranan bir güç oldu.²³⁶

Bölgede yaşanan gelişmelerin kendi aleyhinde olduğunu gören Hanoğlu Harun Oğuz atlıları ile birlikte Bizans topraklarına akınlarda bulunarak Güneydoğu Anadolu'daki birçok Bizans bölgelerine akınlar yaptı. Bu sıralar da Hanoğlu Harun, Halep Mirdasoğullarıemiri'nin yeğeni Mahmud ile anlaşmazlığından dolayı Atiyye tarafından yardıma çağırıldı. Bu yardım üzerine Hanoğlu Harun, süvari birlikleri ile Halep'e gelerek Hâzır kentinde konakladı. Hanoğlu Harun'un yardımı ile yeğeni Mahmud'un taht iddiasına karşı üstün bir duruma gelen Atiyye, Halep yerli muhafızları ve Hanoğlu Harun'un atlı birlikleri ile Bizans hâkimiyetinde bulunan Antakya bölgesine saldırı yaparak Kemnûn Kalesi'ni fethetti ve birçok ganimet ele geçirdi. Bu başarı ile Halep de konaklayan Hanoğlu Harun ve Oğuz Türkleri Atiyye'nin izni ile Antakya'da oturmaya başladılar. Fakat bir süre sonra Hanoğlu Harun'un bu şehirde oturmasından endişe eden Atiyye, Hanoğlu Harun'a ihanet ederek onun Halep'den ayrılmasına neden oldu.²³⁷

Hanoğlu Harun Kuzey Suriye'de uğradığı bu ihanetle Atiyye'nin yeğeni Mahmud ve Arap Kilâboğulları ile bir ittifak kurarak Atiyye'ye karşı harekete geçti. Atiyye üzerine yapılan kuşatmadan sonra Halep'i yeğeni Mahmud'a teslim etti. Bu başarıdan dolayı Mahmud, Hanoğlu Harun'a Halep'in güneyindeki Maarratünnuman'ı verdi. Hanoğlu Harun Halep'de Emir Mahmud'un hâkimiyetini sağladıktan sonra emrindeki kuvvetlerle Bizans'a karşı harekete geçerek Bizans'ın

²³⁶Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018, 1-6.

²³⁷Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 38-49.

elinde bulunan ve stratejik öneme sahip olan Artah Kalesi'ni ve İmm Kalesi'ni ele geçirdi. Bir süre sonra Hanoğlu Harun'un sayesinde HalebMirdasoğulları emirliğini ele geçiren Emir Mahmud amcası Atiyye gibi Hanoğlu Harun'a karşı cephe almaya başladı. Emir Mahmud'un tavırlarından dolayı kendisini emniyete almak amacı ile Sur şehri Fatımi valisi Aynüddeve ile işbirliğine başladı ise de daha sonra Akka Fatımi valisi Bedrülcemal Hanoğlu Harun'u kendi tarafına çekti. Bu durum üzerine Hanoğlu Harun, Aynüddeve'nin gizlice gönderdiği iki Türkmen tarafından öldürüldü.²³⁸

Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli komutanlarında Bekçioğlu Afşin beraberinde Hâcib Gümüştekin ve Ahmedşah ile birlikte bazı Selçuklu emir ve Türkmen beylerinden oluşan birliklerle Fırat ve Dicle ırmakları bölgesinden ilerleyerek el-Cezire'ye geldi. Ergani ve Nizip bölgelerindeki birtakım kaleleri fethetti. Bizans kuvvetleri ile Hoşin (Oşin) Kalesi etrafında yaptığı çarpışmada Bizanslıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Bekçioğlu Afşin bu başarılı fetih hareketlerinden sonra Selçuklu askeri üssü olan Ahlat'a döndü. Emir Gümüştekin ile nedeni bilinmeyen bir sebepten aralarının bozulması ve yaptıkları kavgadan dolayı Gümüştekin'in ölmesi üzerine Afşin, Sultan Alp Arslan'ın kendisini cezalandıracağından korktuğundan emri altındaki çok sayıda Türkmen atlısı ile birlikte Fırat'ı geçerek Anadolu'da akınlar yapmaya başladı. Amanos dağlarında karargâhını kuran Afşin'in kuvvetlerinden bir kısmı Gaziantep'e bir kısmı da Antakya'ya akınlarda bulundu. Kendisi de Malatya'ya yönelerek oradaki Bizans birliğini mağlup etti.²³⁹

Malatya'dan Kayseri'ye ardından Karaman yörelerine başarılı akınlar yapan Afşin pek çok ganimet elde etti. Adana ve Seyhan havzasından ilerleyen Afşin 1067 yılında Halep'e geldi bir yıl sonra da Antakya ve Halep yörelerinde akınlarda bulunarak Antakya Bizans valisinden 100 bin altın vergi aldı. Yine Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli komutanlarından olan Emir Sunduk beraberinde Afşin, Ahmedşah, Demleçoğlu Mehmet ve emrindeki Türkmen atlıları ile birlikte Kuzey Suriye'ye gelerek Halep, Maarratünnuman, Hama ve Hıms bölgelerinde akınlarda bulundu (1068-1069). Halep Mirdasoğulları emiri Mahmud'dan vergi ve değerli hediyeler

²³⁸Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 53.

²³⁹Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara: TTK Basımevi, 1990, 18-20.

alan Emir Sunduk, 1070 yılı ortalarında fetihlerine devam etmek üzere Anadolu'ya geçti. Emir Sunduk'un ve Emir Atsız'ın Kuzey Suriye'ye yaptığı bu önemli akınlar ileride bu bölgelerde Selçuklu hâkimiyetinin kurulmasında büyük önem teşkil etti.²⁴⁰

Sultan Alp Arslan'ın eniştesi olan Erbasgan, Emir Sunduk ile Ahlat'ı kendilerine üs yapıp Anadolu üzerine akınlar yapmaktaydı. Fakat bir süre sonra Erbasgan eniştesi Sultan Alp Arslan'a karşı taht iddiasında bulunan Kirman Meliki Kara Arslan Kavurd'un yanında yer aldığından dolayı araları bozuldu. Bu durum üzerine eniştesi Sultan Alp Arslan'ın kendisini cezalandıracağından korkan Erbasgan kaçarak Bizans'a sığındı. Erbasgan'ın Bizans'a sığınması ile kumandası altındaki Nâvakiyye Türkmenleri Erbasgan'ın beraberindeki Kurlu et-Türkî, Atsız b. Uvak ve kardeşleri Şöklü ile birlikte Mısır Fatımi Devleti'nin hâkimiyetinde olan Filistin'e geldiler (1070).²⁴¹

İlgili kaynaklarda bu Türkmen grubu '*Filistin'e giren ilk Türkler*' olarak nitelendirilir. Kurlu Bey, beraberindeki bey ve Türkmenler ile birlikte Taberiye Gölü'nün doğusuna yerleştiler. Burada Balka yörelerini ve Nu'man Kalesi'ni fetheden Kurlu Bey, Kudüs'ün batısında bulunan Remle ve yörelerini fethetti. Kurlu Bey, Remle bölgesini fethetmeden önce bölge göçebe Arapların yağmaları ile harap ve ıssız bir durumdaydı. Remle bölgesini ele geçirdikten sonra imar eden Kurlu Bey, Remle'yi başşehir yaparak bölgede Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir Türkmen beyliği kurdu. Akka valisi Bedrülcemali ile Araplar yüzünden yapılan mücadelede elde ettiği topraklara Türkmenleri yerleştiren Kurlu Bey kurduğu beyliğin sınırlarını genişletti. Kurlu Bey kurduğu beylik ile kısa sürede bölgede yardımı aranan bir güç haline geldi. Daha önce Hanoğlu Harun'un yardımı ile Halep Mirdasoğulları emirliğini ele geçiren Emir Mahmud, amcası Atiyye'nin kendisine saldırısından sonra yardım istemek üzere Kurlu Bey'e bir ulak gönderdi. Kurlu Bey'in yardımı ile amcası Atiyye'ye üstünlük sağlayan Emir Mahmud bu yardım karşılığında Kurlu Bey'e binek atı ve para verdi. Kurlu Bey daha sonra Fatımî valisi İbn Münzev el-Kitamî'nin yönetiminde olan Dımaşk'ı kuşatıp etrafındaki köy ve çiftlikleri ele geçirdi. Fatımî valisinin anlaşma teklifi üzerine 50 bin altın karşılığında kuşatmayı

²⁴⁰ Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 7-8.

²⁴¹ Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 9-11. Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 422-424.

kaldırdı. Kurlu Bey yine bir Fatimî hâkimiyetinde bulunan Akka şehrini kuşatarak sıkıştırmaya başladığı sırada bir süre sonra burada öldü (1071).²⁴²

3.3. Emir Atsız'ın Suriye-Filistin Hâkimiyeti

Kurlu Bey'in 1071 yılındaki ölümünden sonra Emir Atsız, Türkmen Beyliği'nin başına geçti. Emir Atsız'ın beyliğin başına geçmesi ile Mısır Fatimî Devleti'nin yönetiminde bulunan Suriye ve Filistin'in fethi gerçek anlamda başlamış oldu. Atsız Bey Türkmen Beyliği'nin yönetimine geçtiğinde yaptığı fetihlerle Suriye ve Filistin'deki Fatimî yönetimine son vererek Kurlu Bey tarafından Filistin'de kurulan küçük beyliğin sınırlarını genişleterek bir devlet haline getirdi.²⁴³

Emir Atsız, beyliğin başına geçtiğinde ilk iş olarak Fatimî hâkimiyetinde olan Kudüs üzerine yürüdü ve orayı kuşatmaya başladı. Kudüs şehrini ismi bilinmeyen Türk asıllı bir Fatimî valisi korumakta idi. Emir Atsız, Kudüs şehrinin kutsallığı ve valisinde ırktaşı olması nedeni ile şehri saldırı ile değilde anlaşma ile almak istedi. Türk asıllı Fatimî valisine bir mektup gönderen Atsız, şehrin kedisine kan dökülmeden verilmesini istedi. Vali ise can güvenliğinin sağlanması halinde şehri teslim edeceğini bildirdi. Bu durum üzerine valiye istediği güvenceyi veren Emir Atsız anlaşma yoluyla şehre girdi. Atsız şehrin camilerinde Fatimî Halifesi adına okunan hutbeye son vererek yerine Abbasi Halifesi ve Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın adlarına hutbe okutturdu (1071). Şehir halkına son derece âdil davranan Atsız Bey bundan sonra devletin başşehrini Remle'den Kudüs'e nakletti.²⁴⁴

Emir Atsız, fetih hareketlerine kuzey yönünde devam ederken kendisine bağlı emirlerden olan Şöklü de Filistin kıyı bölgelerinde fetihlere devam ediyordu. Emir Şöklü Akka'yı kuşatmaya başladı ve şehrin yönetimindeki karışıklıktan dolayı şehri kısa sürede teslim aldı. Şehrin hazinesine el koyan Şöklü yine şehrin valisi olan Bedrülcemali'yi ve aile bireylerini esir aldı. Akka'nın Şöklü tarafından fethedildiğini haber alan Emir Atsız, Şöklü'ye gönderdiği bir ulak ile Bedrülcemali'nin aile

²⁴² Hasan Akyol, *Suriye Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 166-167. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.49-50.

²⁴³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 425. Ali Öngül, *Suriye Selçukluları*, 11-12.

²⁴⁴ Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, 115-116. Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, 35-36.

bireylerini ve elde ettiği hazinelerin yarısını göndermesini ve bununla birlikte kendisini de Akka valisi olarak atayını bildirdi. Şöklü, ele geçirdiği Akka'da kendi beyliğini kurmak istediğinden dolayı Emir Atsız'ın bu isteklerini reddetti. Şöklü bu davranışı ile emri altında bulunduğu Emir Atsız'a karşı isyan etmiş oldu bu yüzden Atsız'ın kendisine karşı bir saldırıya geçebileceğini düşündüğünden Atsız'ın savaş halinde olduğu Dımaşk Fatımî valisi Mualla ve Kılaboğulları kabilesiyle anlaşmalar yaptı. Şöklü'nün bu girişimlerini yakından takip eden Emir Atsız, müttefikleri ile bir şey yapamadan Şöklü'ye saldırarak onu mağlup etti. Şöklü bu mağlubiyet üzerine daha fazla güçlenebilmek ve mücadelesini meşru hale getirebilmek adına o sıralarda Güneydoğu Anadolu bölgelerinde fetih hareketlerinde bulunan Kutalmışoğulların'dan birisine (Alp İlig veya Devlet) bir mektup yazarak onun Selçuklu hanedanının soyundan geldiğini ve hanedan soyundan olmayan Atsız'ın yerine ona itaat etmek istediğini bildirdi. Bu mektup üzerine Kutalmışoğlu, bir kardeşi ve amcasının oğlu (Resultekin) ile birlikte Taberiyye'ye geldiler. İki taraf arasında yapılan savaşı Emir Atsız kazandı ve Şöklü, babası ve oğlu ile birlikte Kutalmışoğullarını esir olarak aldı. Şöklü ve oğlunu öldüren Atsız yaşlı olan babasını serbest bıraktı. Kutalmışoğullarını ise tâbi olduğu Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'a gönderdi. Emir Atsız, Taberiyye savaşından sonra kardeşi Çavlı ile birlikte Halep bölgelerinde fetihler yaptıktan sonra Fatimîlerin yönetiminde olan Trablusşam'ı fethederek Sur şehrini kuşattı. Emir Atsız, Fatımî valisi ile yaptığı anlaşma ile şehri teslim aldı.²⁴⁵

Emir Atsız, Kurlu Bey'in ölümünden sonra Suriye ve Filistin'de bir beylik halinde olan topraklarını yaptığı başarılı fetihlerle Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir devlet haline getirdi. Ne var ki Sultan Melikşah, vezir Nizâmü'l-Mülk'ün karşı çıkmasına rağmen Emir Atsız'ı bulunduğu vazifeden alarak yerine kardeşi Tutuş'u atamaya karar verdi. Sultan Melikşah'ın bu kararının iki gerekçesi vardı ya Emir Atsız'ın yaptığı başarılı fetihlerle kendisine ait bir müstakil devlet kurma amacının önüne geçmek istedi ya da kardeşi Melik Tutuş'un saltanat iddiasında bulunma ihtimalini ortadan kaldırmak istedi. Emir Atsız, Sultan Melikşah'ın bu kararını haber aldığı anda sultana hemen bir mektup göndererek, ‘‘ *Tek başıma fetihlerde bulunarak bir ülke*

²⁴⁵Sıbtîbnü'l-Cevzi, 197-198-201-202. Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 13-15. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 66-70.

hâline getirdiğim bu topraklarda her zaman sultanın itaatkâr bir nâibi oldum. Yaptığım fetihlerde şimdiye kadar sultandan bir yardım istemedim. Fethederek ele geçirdiğim yerlerde hutbeleri sultan adına okutmakla birlikte mükellef olduğum vergiyi ödüyor hazineye de mal ve para gönderiyorum. Bu zamana kadar düşmanların hepsine karşı başarılar kazanmışken şimdi vazifeden alınmamın sebebi nedir? Zengin bir ülke ve güçlü bir orduya sahip olan Mısır Fatimî Devleti karşısında bulunuyorum ve onlara karşı her zaman hazırlıklı bulunmak gerekir.” dedi. Sultan Melikşah, Emir Atsız’ın bu mektubunu okuduktan sonra onu haklı buldu ve vezir Nizamü’l-Mülk’ün de tesiri ile Emir Atsız’ı vazifede bıraktı. Ayrıca Emir Atsız’ın gönlünü almak içinde özel giysi, kendisine ait külah, at, kılıç ve kalkan gönderdi.²⁴⁶

Emir Atsız, Sultan Melikşah ile aralarındaki sorunu hallettikten sonra Suriye-Filistin bölgelerindeki fetihlerine hız kesmeden devam etti. Kudüs, Remle, Taberiyye, Trablusşam, Sûr, Akka, Hımıs ve Rafeniye bölgelerinin fethini gerçekleştirdikten sonra sıra zayıfta olsa Fatimi idaresinin devam ettiği Dımaşk’ta idi. 1070-1071 yıllarında Dımaşk’ı sürekli kuşatma altında tutmuş yörelerini de kontrol altına almıştı. Bu sebeple, Dımaşk Fatimi yardımı alamadığından şehrin savunma gücü zayıflayıp ekonomisi bozulmuştu. Dımaşk’ın bu durumunu bilen Emir Atsız, 1075 yılında şehri bir bu sefer daha şiddetli bir şekilde yeniden kuşattı ancak Fatimi valisi Muallâ b. Haydere’nin güçlü direnişi karşısında kuşatmayı kardırıp geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Dımaşk iktidarında yaşanan gelişme Atsız’ın işini kolaylaştırıcaktı. Şehrin valisi olan Muallâ b. Haydere halka ve askerlere karşı kötü muamelede bulunmasından dolayı askerler, yerli muhafızlar ve halk valiye karşı ayaklandı. Muallâ bu ayaklanma karşısında gizlice Mısır’a kaçtı. Muallâ’nın kaçmasından sonra Berberi asıllı Rezînüddevle İntisar b. Yahya el-Masmûdi valilik görevine getirildi. Emire Atsız, Dımaşk üzerine tekrar harekete geçti ve şehri kuşattı. Şehrin kan dökülmeden kendisine teslim edilmesini isteyen Atsız, vali İntisar’a haber yolladı. İntisar, şehrin içinde bulunduğu zor durumdan dolayı direnmenin faydasız olacağını anlayıp şehri ve kalesini teslim etti (1076). Ordusu ile şehre giren Emir Atsız, Cuma günü Ulu Cami’de önce Sünni Abbasi halifesi Muktedî Biemrillah adına

²⁴⁶ Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, s.71. Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 428-429

ardından Sultan Melikşah ve daha sonra da kendi adına hutbe okuttu. Bundan sonra Emir Atsız devletın başşehrini Kudüs'ten Dımaşk'a taşıdı.²⁴⁷

Emir Atsız, 1071-1076 yılları arasında Askalan ve Yafâ haricinde hemen hemen bütün Suriye ve Filistin'in şehir ve kalelerini fethederek Fatımi hâkimiyetine son verip sınırlarını genişletti ve ele geçirdiği yerleri Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi hale getirdi. Atsız, yaptığı bu başarılı fetihlerde Selçuklu merkezi idaresinden hiçbir destek almadan Suriye ve Filistin'de önemli bir hâkimiyet kurdu. Gücünün ve kudretinin zirvesine ulaşan Emir Atsız, Abbasi Halifesi ve Sultan Melikşah'ın onayı ile “*melikü'l-muazzam*” (büyük hükümdar) unvanını lââyık görüldü. Emir Atsız bu sefer de daha önceleri Büyük Selçuklu Devleti sultanları Tuğrul Bey ve Alp Arslan'ın fetih politikası olan Mısır üzerine hareket ederek Mısır'da Fatımî hâkimiyetine son vermeyi planladı. Emir Atsız, Nil nehrine kadar uzanan zengin Mısır ülkesinin de fethini gerçekleştirip Büyük Selçuklu Devleti topraklarına katarak beyliğinin sınırlarını daha da büyötmek istiyordu.²⁴⁸

Emir Atsız, Bedrölcemali'nin takibinden kaçarak Atsız'a sığınan Türk emiri İldenizoğlu'nunteşvik'i ile 1076 yılında 5-6 bin kişilik ordusu ile Mısır seferine çıktı. Emir Atsız, Ocak 1077 tarihinde Mısır sınırını geçerek Kahire yakınlarında karargâhını kurdu. Emir Atsız'ın Kahire yakınlarına geldiğini haber alan Bedrölcemali bin kişilik bir kuvveti Atsız üzerine gönderdi ise de başarılı olamadı. Bir süre sonra Bedrölcemali, Sudanlı askerlerden de oluşan büyük bir ordu ile harekete geçerek Emir Atsız'ın ordusuna karşı savaş düzeni aldı. Sayı bakımından Emir Atsız'ın ordusuna göre üstün durumda olan Fatımi ordusu Kahire de Emir Atsız'ın ordusu ile savaşa başladı. Yapılan çatışmada çok sayıda Selçuklu askeri öldürüldü. Emir Atsız, bazı kumandanlar ve az sayıdaki atlı kuvvetlerle birlikte savaş meydanından güçlölkle ayrıldı.²⁴⁹

²⁴⁷İbnü'l Esir, Cilt 10, s.98-99. Ali Öngöl, **Suriye Selçukluları**, 16-17. Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları**, s.38-40

²⁴⁸Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, 123. Hasan Akyol, **Suriye Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 168-169.

²⁴⁹Ali Öngöl, **Suriye Selçukluları**, 18-19.

Emir Atsız'ın Kahire de Fatimilere karşı yenilgiye uğramasından sonra Filistin ve Suriye bölgelerindeki birçok şehir ve kalelerdeki Arap asıllı askeri ve mülki devlet yöneticileri Emir Atsız'a karşı ayaklandılar. Bu yöneticiler yeniden Mısır Fatımi Halifeliği'ne tâbi olduklarını ilan ederek Şîî hutbesi okutmaya başladılar. Emir Atsız hemen harekete geçerek Anadolu'dan gelen 3 bin Türkmen atlısı ile Kudüs'ü isyancılardan aldı ve onları cezalandırdı ardından Remle, Arîş, Yafa gibi şehirlerdeki isyancılardan temizledi ve yeniden itaat altına aldı.²⁵⁰

Emir Atsız kendisine isyan eden yöneticileri itaat altına almakla uğraşırken diğer yandan Sultan Melikşah'ın Mısır mağlubiyetinden sonra kendisinin öldürülmüş olabileceğini düşünerek o sırada Gence valisi olan kardeşi Tutuş'u Suriye-Filistin Selçukluğu melikliğine atadığını öğrendi. Bu durum karşısında Sultan Melikşah'a mektup yazan Atsız kendisine itaat halindeyken ve isyan etmemişken Tutuş'un hangi sebeple yerine atandığını sordu. Bunun üzerine Sultan Melikşah kardeşi Tutuş'a bir mektup yazarak Emir Atsız'ın yönetiminde olan Suriye ve Filistin topraklarına girmemesini sadece Halep yörelerinde faaliyette bulunmasını bildirdi.²⁵¹

Fatımi Devleti, Emir Atsız ile yapılan savaşı kazanarak ve vezir Bedrûcemâlî'nin degayretleri ile durumunu düzeltti. Bundan sonra kaybettikleri Suriye ve Filistin topraklarını tekrar ele geçirmek için mücadele edeceklerdi. Fatımî Devleti ordu komutanı olan Nasruddevle Cüyûşî kumandası içinde Arap, Türkmen ve Berberîlerden oluşan büyük bir Fatımî ordusu meydana getirdi. Bu büyük Fatımî ordusu Filistin'i istila ettikten sonra başkent Dımaşk'ı da şiddetli bir kuşatma altına aldı. Emir Atsız kalabalık Fatımî ordusu ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayıp o sırada Halep'i kuşatmakla meşgul olan Tutuş'dan yardım istedi. Tutuş'a yardımı karşılığında şehri kendisine teslim edeceğini ve hizmetine gireceğini söyledi.²⁵²

Tutuş, Emir Atsız'ın yardım talebi üzerine derhal kuvvetleri ile birlikte Dımaşk'a hareket etti. Tutuş'un Atsız'a yardıma gelmekte olduğunu haber alan kumandan

²⁵⁰ Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları**, s. 41-42

²⁵¹ Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 20. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 82.

²⁵² Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, s.82-84. Hasan Akyol, **Suriye Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı** s.169.

Nasruddevle hemen Dımaşk kuşatmasını kaldırarak Sûr ve Remle şehirleri üzerinden Mısır'a geri döndü. Emir Atsız, şehir yakınlarındaki Azrâ çayırılığında ordusu ile yardıma gelen Tutuş'u karşıladı ve beraber Dımaşk'a girdiler. Şehri hemen Tutuş'a teslim eden Emir Atsız, maiyeti ile birlikte Tutuş'un emrine girdiğini bildirdi. Emir Atsız, Tutuş'a itaatini bildirdikten sonra ondan takdir beklemekte ve önemli bir görev ile birlikte ikta ile ödüllendirileceğini beklemekteydi. Fakat Tutuş, Emir Atsız'ı zaten kendisine bir rakip olarak gördüğünden Atsız'ın bu beklentilerinin hiçbirini karşılamadı. Hatta Atsız'ın bu beklentilerini karşılamaktan ziyade Fatımi ordusunu kaçırmış olmanın verdiği bir gurur ile Atsız'a sert bir tavır takındı. Emir Atsız'ı bertaraf etmek için çeşitli bahaneler öne süren Tutuş, kendisini karşılama esnasında yeteri kadar ilgi ve alaka gösterilmediğini Emir Atsız ile kardeşi Çavlı'nın kuşku hareketlerde bulunduğunu bahane göstererek Emir Atsız ve kardeşini önce tutuklattı ardından önce kardeşini sonra Atsız'ı yayının kirişi ile boğdurarak öldürttü. Tutuş bu şekilde Emir Atsız'ın yönetimindeki Suriye ve Filistin topraklarında kolaylıkla hâkimiyet kurdu (1079).²⁵³

Dımaşk'ı ele geçirip devlet hazinesine el koyan Tutuş, Emir Atsız'ın kale ve burclardaki askerlerini alarak kendi muhafız birliklerini yerleştirdi. Siyasi ve ekonomik yönden perişan olan Dımaşk halkına adaletli davrandı ve imar faaliyetlerinde bulundu. Tutuş bir miktar kuvvetini Kudüs üzerine göndererek Kudüs'ü Atsız'ın nâiblerinden aldı. Daha sonra Filistin'deki diğer şehir ve kaleler Tutuş'un hâkimiyetine girdi. Kurlu Bey'in Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak Filistin'de bir Türkmen Beyliği kurduktan sonra Emir Atsız başarılı fetihlerle şehir ve kaleleri ele geçirerek sınırlarını genişletmiş ve bu beyliği bir devlet haline getirmiştir. Emir Atsız bu başarılarından dolayı "*Melikü'l-muazzam*" lakabını almıştı. Yönetimi altına aldığı yerlerdeki bölge halkına her zaman adaletli davrandı ve imar faaliyetlerinde bulunarak halkın refah ve mutluluğu için büyük çaba sarf etti. Tutuş'un Emir Atsız'ı bertaraf etmesi ile Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti'nin yönetimi Selçuklu hanedan mensubu olan Tutuş'a geçmiş oldu.²⁵⁴

²⁵³İbnü'l Esir, 107-108. Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, 134-135.

²⁵⁴ Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 21-22. Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları**, 44-45.

3.4. Suriye Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne Tabi Oluşu

Tutuş, Emir Atsız'ı bertaraf ettikten sonra daha önce kuşattığı Haleb'i ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Tutuş'un bu hazırlığından haberdar olan Haleb emiri Sâbık, Musul emiri Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'e haber göndererek yardım istedi ve yardım karşılığında şehri kendisine teslim edeceğini bildirdi. Müslim, Sultan Melikşah'ın onayını aldıktan sonra Halep üzerine yürüdü ve şehri ele geçirerek buradaki Mirdasoğulları hâkimiyetine son verdi (1080). Müslim Haleb ile birlikte Halep'in etrafındaki kaleleri de ele geçirerek Kuzey Irak'tan sonra Kuzey Suriye'ye de hâkim olup hâkimiyet sınırlarını genişletti. Müslim daha sonra küçük Arap emirliklerinin elinde olan kent ve kaleleri de alarak onları kendisine tâbi kıldı. Bu emirliklerin yöneticileri (Vessâb, Şebîb, Halef, Munkız vs.) Tutuş'a durumu anlatarak onu Halep'i alması konusunda teşvik etti. Tutuş da Müslim'in Kuzey Suriye'deki bu faaliyetlerinden rahatsız olduğundan hemen harekete geçti. Antakya ve Halep yörelerine akınlarda bulunan Tutuş, beraberindeki Artuk Bey'in bölgeyi tamamen kontrol altına alması ile Müslim'in gönderdiği kuvvetleri mağlup ederek onları geri çekilmek zorunda bıraktılar. Müslim'in hâkimiyetinde olan Kuzey Suriye'de Tutuş'un bu faaliyetlerini yakından takip eden Sultan Melikşah Tutuş'a bir haber gönderip bölgedeki harekâtına son vermesini ve Dımaşk'a dönmesini Artuk Bey'in de Isfahan'a gelmesini emretti. Sultan Melikşah'ın bu emri üzerine Tutuş Dımaşk'a döndü Artuk Bey ise Isfahan'a gitti. Artuk Bey'in Isfahan'a gitmesi ile güç kaybeden Tutuş'un durumunu fırsat bilen Müslim, Dımaşk'ı ele geçirmek üzere hemen harekete geçti. Müslim'den önce Dımaşk'a gelen Tutuş Dımaşk'ı savunmaya başladı. 1083 yılında Müslim'in şehri kuşatması ile iki taraf arasında başlayan savaşta Müslim yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı.²⁵⁵

Tutuş ile Müslim arasında bu mücadele devam ederken Anadolu Selçuklu Devleti kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah Antakya üzerine akınlarda bulunmaya başladı. Süleymanşah Antakya'yı Bizans valisi Philaretos Brachamios'un elinden alarak bölgeye hâkim oldu. Daha önceleri Antakya vergisini Büyük Selçuklu Devleti adına Müslim almaktaydı. Şehrin şimdi Süleymanşah'ın yönetimine girmesinden sonra Müslim bu vergiyi Süleymanşah'tan istedi. Süleymanşah Müslim'in vergi talebini reddetmesi ile iki taraf 1085 yılında Kurzahil'de karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta

²⁵⁵İbnü'l Esir, 110-111. Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları**, 99-106

Müslim ağır bir darbe alarak hayatını kaybetti ve ordusu da dağıldı. Süleymanşah ise bu galibiyeti ile bölgedeki Arap hâkimiyetine son vererek Türk hâkimiyetini yerleştirdi.²⁵⁶

Süleymanşah, Antakya'ya hâkim olduktan sonra Halep'i kuşatmaya başladı. Halep şehri Şerif Ebû Ali Hasan b. Hibetullah el Huteyti'nin kale ise Müslim'in amcası Salim b. Malik'in idaresinde idi. Huteyti ve Salim b. Malik Süleymanşah'ın bu girişimini bir mektupla Sultan Melikşah'a bildirdiler. Sultan Melikşah'ın ya kendisinin buraya gelmesini ya da Süleymanşah'ı buradan uzaklaştıracak bir kuvvet göndermesini istediler. Sultan Melikşah'tan bir cevap gelmemesi üzerine el-HuteytiDımaşk'ta bulunan Tutuş'a haber göndererek şehri kendisine teslim etmek istediklerini bildirdi. Tutuş bu haberi memnuniyetle karşılayarak Artuk Bey ile hemen harekete geçti. Tutuş'un bölgeye yardıma geldiğini öğrenen Süleymanşah da onu karşılamak üzere harekete geçti. İki ordu 1086 yılında Aynsaylammekiinde karşılaştılar. Süleymanşah savaş sonunda bozguna uğrayarak hayatını kaybetti.²⁵⁷

Süleymanşah'ın ölümünden sonra Melik Tutuş, şehri teslim almak üzere Halep'e geldiye de Şerif Hasan el-Huteyti ve Mubarek b. Şibl Halep'i Tutuş'a vermekten vazgeçtiler. Sebep olarak da Sultan Melikşah'ın ordusu ile Halep'e geleceğine dair mektuplar gönderdiğini mazeret gösterdiler. Melik Tutuş buna rağmen Halep ve buraya bağlı yerleri ordu içerisindeki emir ve kumandanlarına ıkta olarak verdi. Daha sonra Mercüdabık'agidip orada birkaç gün kalan Tutuş daha sonra geri dönerek Halep'e karşı mücadele etmeye başladı.²⁵⁸

Şerif el-Huteyti'ninyazdığı mektup ile bölgedeki durumu öğrenen ve Kuzey Suriye'deki ortaya çıkan bu huzursuzlukları bertaraf etmeyi planlayan Sultan Melikşah, Suriye üzerine bir sefer yapmaya karar vererek hazırlıklara başladı. Bir

²⁵⁶ Münecimbaş, s.224-225. Hasan Akyol, **Suriye Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 170.

Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 27-29.

²⁵⁷İbnü'l Esir, 129. Sıbtİbnü'l-Cevzi, 262. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, 108-109.

²⁵⁸İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-HalebMinTârihiHaleb'de Selçuklular**, Ali Sevim (çev.), Ankara:TTK, 2014, 60.

süre sonra Süleymanşah'ın kardeşi Melik Tutuş tarafından öldürüldüğünü öğrenen Sultan Melikşah bu duruma çok üzülerək Tutuş'a çok sert bir mektup yazdı.²⁵⁹

Sultan Melikşah daha sonra beraberinde Porsuk, Bozan ve Aksungur gibi komutanları yanına alarak 1086 yılında İsfahan'dan Suriye'ye doğru hareket etti. İlk olarak Süleymanşah'ın Müslim'i bertaraf ettiğı yer olan Musul'a geldi. Sultan Melikşah Musul idaresini Selçuklu komutanlarından Çökermiş'eikta ettikten sonra buradan ayrılıp Harran'a geçti. Komutanlarından Bozan'ı önemli bir kuvvet ile beraber Philaretos'un oğlu Barsam'ın idaresinde olan Urfa'nın fethi için Harran'a bırakan Sultan Melikşah daha sonra yolu üzerindeki Câber ve Menbiç kalelerini ele geçirerek Fırat üzerinden Halep'e doğru yol aldı.²⁶⁰

Melik Tutuş, Sultan Melikşah'ın Halep'e geldiğı sıralarda Halep büyük kalesini kuşatıp sıkıştırmaktaydı. Sultan Melikşah'ın Halep'e geldiğini öğrenen Tutuş, kuşatmayı kaldırarak yanında Artuk Bey ile birlikte Dımaşk çöllerine hareket etti. Artuk Bey, Melik Tutuş'a ‘‘*Sultan Melikşah buraya gelir gelmez derhal saldırıya geçelim çünkü Sultan'ın askerleri çok uzak yerlerden gelmeleri nedeniyle çok yorgun olacaklar bu yüzden bize karşı koyma güçleri olmayacaktır*’’ diyerek Tutuş'u kardeşi Sultan Melikşah'a karşı savaşmaya teşvik etti. Melik Tutuş Sultan Melikşah'a karşı başarılı bir sonuç alabilecek olsa da Artuk Bey'in bu teşviğine karşı çıkarak ‘‘*Ben, gölgesine sığındığım kardeşimin şeref ve kudretine zarar verecek bir şey yapmak istemem. Eğer böyle bir işe kalkışacak olursam her şeyden önce bu beni küçük düşürür ve zayıflatır*.’’ diyerek Artuk Bey'in bu önerisini geri çevirerek Dımaşk çöllerine doğru hareket etmeye devam etti.²⁶¹

Fırat ırmağı üzerinden ordusu ile Halep'e gelen Sultan Melikşah şehri teslim aldı. Sultan Melikşah'ın Halep'te bulunduğu süre zarfında başta kardeşi Melik Tutuş olmak üzere Suriye'deki bütün vassal Arap emirleri Sultan Melikşah'a gelerek itaatlerini bildirdiler. Sultan Melikşah, kardeşi Tutuş'un kendisine itaatini bildirmesi üzerine onu tekrar ıktasında bırakma kararı aldı. Sultan Melikşah daha sonra Süleymanşah'ın ele geçirdiğı Antakya'ya geçti. Süleymanşah'ın veziri Hasan b.

²⁵⁹ Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 127.

²⁶⁰İbnü'l Esir, 136; Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 75.

²⁶¹İbnü'l Esir, 136-137; Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 128.

Tahir Sultan Melikşah'a itaatini bildirdikten sonra yanında bulunan Süleymanşah'ın oğulları için "aman" aldı. Sultan Melikşah beraberindeki emirlerinden Alpoğlu Yağısıyan'ı bir miktar askerle kent şihneliğine atadı ve vezir Hasan b. Tahir'i de Divan işlerini yürütmekle görevlendirdi.²⁶² Sultan Melikşah, Antakya şehrindeki idareyi de sağladıktan Akdeniz'e doğru ilerledi. Oradaki denizin genişliğini gören Sultan Melikşah, babası Alp Arslan'ınkinden daha geniş bir hâkimiyet sahasına sahip olduğu için Allah'a şükretti. Daha sonra atını Okyanus'un içine doğru süren Sultan Melikşah, kılıcını çekerek üç defa denize daldırdı ve " *İşte Allah İran denizinden bu denize kadar olan yerleri benim elime verdi*" dedi. Ardından elbisesini çıkarıp yere seren Sultan Melikşah namaz kıldıktan sonra Allah'a şükür etti.²⁶³

Antakya şehrine tekrar gelen Sultan Melikşah burada Süleymanşah'ın çocukları ve karısını aldıktan sonra Halep'e gelerek Ramazan Bayramı'nı burada geçirdikten sonra hilâfet başkenti olan Bağdat'a doğru hareket etti. Sonuç olarak Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye'de meydana gelen karışıklıklara müdahalesi sonucunda bölge yönetimi doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlanmış oldu. Böylece vassal Suriye Selçuklu Devleti ve onun hükümdarı olan kardeşi Melik Tutuş'un siyasi ve askeri faaliyetleri kontrol altına alınmış oldu.²⁶⁴

3.5. Melik Tutuş'un Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsü

Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye seferinden sonra ölüm (1092) haberini alan Tutuş, vassallıktan vazgeçerek doğrudan metbu sultan olmak için harekete geçti ve Büyük Selçuklu Devleti tahtını elde etmek amacıyla hemen hazırlıklara başladı. Halep, Urfa ve Antakya valileri olan Aksungur, Bozan ve Yağısıyan'a Büyük Selçuklu Sultanlığı için kendisine katılmalarını bildirdi. Emirlerin kendisine katılması ile gücünü daha da artıran Tutuş, Rahbe, Rakka, Nusaybin ve Musul bölgelerini ele geçirdi. Yeni fetihlerle hâkimiyet alanını iyice genişleten Tutuş, Büyük Selçuklu tahtını kendi hakkı olarak görüyordu. Bu sebeple Abbasi Halifesi Muktedi Biemrillah'a bir elçi gönderen Tutuş Bağdat'ta kendi adına hutbe okutulmasını istedi. Halife Tutuş'un bu isteğinin gerçekleşebilmesi için önce Isfahan'daki devlet hazinesini ele geçirmesini,

²⁶² Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 130-131

²⁶³ Urfalı Mateos, 172.

²⁶⁴ Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 131-132.

Şark ve Horasan'a ve bütün İslam ülkelerine hâkim olmasını ve Melikşah'ın oğullarının kendisine muhalefet etmemesi gerektiğini öne sürdükten sonra Tutuş'un isteğini reddetti. Halife'nin bu şartlarını yerine getirmek için hemen harekete geçen Tutuş başkent Isfahan'a yürüdü. Önce Diyarbakır ardından Azerbaycan üzerinden hareket eden Tutuş bu bölgelerdeki kent ve kalelerde "*Büyük Sultan*" olarak tanındı. Melikşah'ın oğlu Berkyaruk amcası Tutuş'un bu hareketini haber alınca ona engel olabilmek için Rey'e geldi. Tutuş'un beraberindeki emirlerden Aksungur ile Bozan Tutuş'tan ayrılarak Berkyaruk'a katıldılar. Bu durum Tutuş'un askeri gücünün zayıflamasına neden olduğundan Tutuş Dimaşk'a dönmek zorunda kaldı. Aksungur ve Bozan Berkyaruk'un tarafına geçtikten sonra valilik yaptıkları Haleb ve Urfa'ya gelerek Berkyaruk adına hutbe okutmaya başladılar (1093).²⁶⁵

Sultan Melikşahın ölümünden sonra Büyük Selçuklu tahtına çıkan oğlu Berkyaruk sultanlığını onaylatmak için Bağdat'a hareket ederek Musul'a ulaştı. Tutuş bu sırada Dimaşk'ta Berkyaruk'a karşı savaş hazırlığı yapmaktayken Aksungur ve Bozan'ın vilayetlerine geldiklerini haber aldı. Tutuş bu haber üzerine Antakya valisi Yağısıyan ile birlikte Haleb üzerine yürüdü. Sultan Berkyaruk emirlerden Bozan, Gürboğa ve Abakoğlu Yusuf'a Tutuş'a karşı Aksungur'a yardım etmelerini emretti. Tutuş ve Aksungur'un Haleb yakınlarındaki Seb'in nehri kıyısında yaptıkları çarpışmada Abakoğlu Yusuf'un taraf değiştirmesi ile Aksungur mağlup oldu ve önce tutsak alındı sonra da öldürüldü. Aksungur'un mağlubiyetinden sonra Tutuş, Bozan ve Gürboğa'nın bulunduğu Haleb'e girerek şehre hâkim oldu. Emir Bozan'ı yakalatarak öldüren Tutuş Gürboğa'yı hapsedtirdi.²⁶⁶

Aksungur ve Bozan'ı bertaraf ettikten sonra fetih hareketlerine devam eden Tutuş, Harran, Urfa, el-Cezire, Diyarbakır, Ahlat, Azerbaycan ve Hemedan'a hâkim olduktan sonra daha önce ele geçirmiş olduğu Diyarbakır ve Meyyafarikîn'e gitti. Sultan Berkyaruk'un Bağdat'ta olduğunu zanneden Tutuş, sultan ile karşılaşmak üzere hareket ettiğinde yolda onun Musul'da olduğunu öğrendi. Tutuş, Sultan Berkyaruk'tan önce Isfahan'a varmak istediğinden Azerbaycan üzerinden Hemedan'a yöneldi. Sultan Melikşah'ın eşi olan Terken Hatun oğlu Mahmud'u

²⁶⁵ Müneccimbaşı, s.226-227. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 138-144.

²⁶⁶İbnü'l Esir, s.197-198. Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 40-41. Hasan Akyol, **Suriye Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 73.

Büyük Selçuklu tahtına çıkarabilmek için bir anlaşma yapmışlardı. Tutuş ile birleşmek üzere Isfahan'dan Hemedan'a hareket eden Terken Hatun, yolda iken hastalanarak Isfahan'a geri dönmüş ve orada vefat etmişti. Terken Hatun'un ölümü ile birlikte kuvvetlerinin büyük çoğunluğu Tutuş'a katıldı ve Tutuş böylece Sultan Berkyaruk'a karşı büyük ve sağlam bir güce ulaşmış oldu. Tutuş bu gelişmeler üzerine Dimaşk'ta bıraktığı oğlu Rıdvan'a yazdığı mektupla kendisine katılmasını istedi.²⁶⁷

Sultan Berkyaruk, Tutuş'un faaliyetlerini yakından takip ediyordu ve bu sebeple çok az bir kuvvetle Isfahan'a hareket etti. Tutuş, Sultan Berkyaruk'un üzerine AbakoğluYakub'u göndermiş ve yapılan çatışmada Berkyaruk bozguna uğratılmıştı. Bu durum üzerine halife el-Müstazhir Billâh, Tutuş adına hutbe okutmaya başladı. Sultan Berkyaruk sadık emirleri ile zor şartlarda Isfahan'a ulaştığında Melik Mahmud'un bazı emirleri Sultan Berkyaruk'u hile ile hapse attılar. Bir süre sonra Melik Mahmud'un ölümü ile emirler Sultan Berkyaruk'u hapisten kurtararak tahta çıkarttılar. Sultan Berkyaruk kardeşi Melik Mahmud'un ölümünden sonra taziyeleri kabul ettiği günlerde yakalandığı çiçek hastalığını fırsat bilen Tutuş Rey ve Cerbezekân şehirlerini ele geçirdi. Isfahan'daki emirlere kendisine katılmasını kendisini "*sultan*" olarak tanımalarını istedi. Emirler Tutuş'a olumlu yanıt verselerde Sultan Berkyaruk'un 2 ay kadar süren hastalığının iyileşmesi ile Tutuş'a katılmaktan vazgeçtiler. Sultan Berkyaruk'un veziri olan Müeyyidülmülk'ünteşvik'i ile birlikte Irak ve Horasan emirlerinin de kendisine katılması ile Tutuş'a karşı mücadelede kendisini hazır hisseden Berkyaruk hemen harekete geçerek Rey bölgesindeki Daşılı (Taşlı) köyü yakınlarında Tutuş ile karşı karşıya geldi.²⁶⁸

İki taraf arasındaki savaş sırasında Sultan Berkyaruk'un ordusunda bulunan babası Sultan Melikşah'ın sancağı açıldığında Tutuş'un adamlarından çoğu taraf değiştirerek Berkyaruk'un safına geçtiler. Tutuş sadık adamı Yağısıyan'ın bile savaştan kaçındığını gördüğü halde kendisi tek başına mücadele etmekte kararlı idi. Bir süre sonra çarpışmalar sırasında Tutuş, Aksungur'un adamlarından olan Sungurca tarafından öldürüldü ve Berkyaruk, Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturdu

²⁶⁷ Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 150-152. Hasan Akyol, s.174

²⁶⁸İbnü'l Esir, s.199-200; Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 154-155

(1095).Tutuş'un Berkıarukile Büyük Selçuklu tahtı için giriştiği mücadeleyi hayatı ile kaybetmesi üzerine Tutuş'un oğulları Suriye Selçuklu Devleti'nin bütünlüğünü sağlayamadılar ve devlet Haleb ve Dımaşk merkez olmak üzere iki kola ayrıldı.²⁶⁹

3.6. Suriye Selçuklu Devleti'nin İkiye Bölünmesi ve Sonraki İlişkiler

Melik Rıdvan, babası Tutuş'un kendisini Isfahan'a yardıma çağırması üzerineİlgazi, Vessab ve birkaç Arap emiri ile yola çıktıktan sonra Fırat kıyısındaki Âne'ye geldiği zaman babasının öldürüldüğünü öğrendi. Bu haber üzerine derhal Haleb'e gelen Rıdvan babasının yerine Haleb'te Suriye Selçuklu Devleti'nin başına geçti. Melik Rıdvan daha önceleri babası Tutuş'un ele geçirdiği yerlere tekrar hâkim olabilmek amacı ile Cenâhüddevle, Yağısıyan ve Abakoğlu Yusuf ile birlikte Suruç ve Urfa'ya bir sefer düzenleyerek Urfa'yı ele geçirdi ve iç kalesini de Yağısıyan'a verdi.²⁷⁰

Melik Rıdvan kardeşi Melik Dukak'ın kendisinden ayrılarak Dımaşk'ta Selçuklu Devleti kurması üzerine Suruç hâkimi Sökmen b.Artuk ile anlaşarak Dımaşk'ı kuşattı ama başarılı olamayıp Haleb'e geri döndü. Fatımiler iki kardeş arasındaki bu mücadeleden faydalanarak içerisinde Selçuklu emirlerinden İlgazi ve Sökmen'in bulunduğu Kudüs'ü Selçuklulardan geri aldılar. Kudüs'ün Selçuklu hâkimiyetine geçmesi ile birlikte Filistin'de Selçuklu hâkimiyeti son buldu (1096). Melik Rıdvan veziri ile birlikte kardeşi Dukak'ınDımaşk'taki hâkimiyetine son vermek için Dımaşk'atekrar hareket etti. Melik Rıdvan kardeşi Dukak'ın saldırılarına son vermek amacı ile Halep Selçuklu topraklarına saldırarak Maarretünnuman'ı aldı ve Hama ile Kefertâb'ı yağmaladı. Rıdvan bu yağma hareketlerine karşı Dukak üzerine saldırıya geçti ve iki kardeş arasında Kınnesrin yakınlarında yapılan savaşta Dukak mağlup oldu (1097). Yenilgiden sonra kardeşi Rıdvan ile bir anlaşma yapan Dukak hâkimiyetinde olan yerlerde hutbe önce kardeşi Rıdvan adına sonra kendi adına okunacaktı ve bu şekilde Dukak kardeşi Rıdvan'ın tâbiliğini kabul etmiş oldu. Ancak her iki melik de Büyük Selçuklu Devleti'ni metbu tanıyacaktı.²⁷¹

Haçlılar'ın Antakya üzerine doğru hareket ettiklerini haber alan şehrin valisi Yağısıyan, Müslüman emirlerden yardım istedi. Melik Rıdvan bu yardım isteği

²⁶⁹İbnü'l Esir, s.207-208; Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 45-46

²⁷⁰ Müneccimbaşı, s.229-230; Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 161-162.

²⁷¹Müneccimbaşı, s.231-235.

üzerine belli miktarda bir kuvvetini Antakya üzerine yardıma gönderdi. Rıdvan'ın gönderdiği yardım kuvveti Haçlılar tarafından bozguna uğrayınca tekrar Haleb'e döndüler (1098). Haçlı birliklerinin Antakya'yı istila ederek burada bir prenslik kurmaya çalışmaları Haleb Selçuklu Devletini tehlikeye sokacaktı. Bununla birlikte Haçlılar kısa sürede Haleb etrafındaki önemli şehir ve kaleleri ele geçirerek Haleb'i kuşatmaya başladı. Rıdvan Haçlılar'ın bu girişimlerinden sonra hemen harekete geçerek Kellâ yörelerine geldi ve Haçlılar ile yaptığı savaşta yenilerek Haleb'e geri döndü. Rıdvan'ın yenilmesi ile Haçlılar Haleb'e bağlı Kefertab ve el-Hâzır kalelerini ele geçirdiler (1100). Bu sırada Melik Rıdvan'ın kardeşi Dımaşk Selçuklu Devleti hâkimi Melik Dukak'ın ölümü ile Melik Rıdvan ordusu ile Dımaşk şehrine giderek şehri kendi hâkimiyetine kattı ve şehirde kendi adına hutbe okunmasını ve para bastırılmasını emrettikten sonra Haleb'e geri döndü (1104). Melik Rıdvan'ın Haleb'e dönmesi ile Antakya hâkimi olan Tancred, bazı Haçlı prensleriyle birlikte Haleb Selçuklularına bağlı olan Artah'a gelerek burayı kuşatmaya başladı. Rıdvan Tancred'e karşı mücadele etsede başarılı olamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Tancred, bölgede kendisine karşı koyabilecek bir gücün olmamasından dolayı Haleb'e bağlı birçok kaleyi ele geçirerek Haleb'in çevresi ile olan bağlantısını keserek şehri kuşatma altına aldı (1105). Melik Rıdvan Haçlılar ile mücadele etmek için çeşitli ittifak girişimlerinde bulunsada bunlarda başarılı olamadı. Melik Rıdvan'ın Efâmiye kalesini geri alabilmek için Şîf dâisi Sermin Kadısı Ebu'l-Feth es-Sermini ve Batınî reisi Ebu Tahir es-Sâig ile iş birliği yaptığını haber alan Metbu Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar bu durumdan rahatsız olduğunu dile getirerek Rıdvan'ı sert bir şekilde uyardı. Sultan Muhammed Tapar'ın uyarısı ile Melik Rıdvan Halep'te bulunan bütün Batınîleri şehirden uzaklaştırdı (1107-1108).²⁷²

Bir süre sonra Sultan Muhammed Tapar'ın Suriye ve Filistin'deki Haçlı harekâtlarından rahatsız olması sultanı harekete geçirdi. Sultan Muhammed Tapar ordusuna Urfa'nın ele geçirilmesi emrini verdi. Selçuklu ordusu Urfa'yı kuşatsada ele geçiremeden geri dönmek zorunda kaldı (1110). Tancred'in Halep bölgesindeki devam eden istila işgallerinden dolayı zor durumda kalan Melik Rıdvan tabi olduğu

²⁷²İbnü'l Adim, **Bugyat At-Talab Fi Tarih Halab**, Ankara: TTK, 2011, 78-79. Hasan Akyol, **Suriye Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 178-179.

Sultan Muhammed Tapar'dan yardım istedi. Melik Rıdvan'ın yardım talebi üzerine Sultan Muhammed Tapar Musul valisi Mevdud'un komutasında bir Selçuklu ordusu hazırlattı. Selçuklu ordusu Harran'dan Suriye'ye gelerek Joscelin idaresindeki Tell-Bâşir'i kuşattı. Bu sırada Melik Rıdvan, Haleb'i teslim alması için Mevdud'a bir mektup yazarak onu Haleb'e çağırdı. Fakat Melik Rıdvan bir süre sonra Haleb civarındaki askerlerin taşkınlıkları yüzünden Mevdud'u çağırdığına pişman oldu. Haleb'i Haçlılar'ın elinden kurtarmak isteyen Melik Rıdvan Dimaşk emiri Tuğtekin ile bir ittifak kurarak onunla karşılıklı maddi ve askeri yardımda bulunmak ve Dimaşk'taki hutbelerin ve basılacak paranın Rıdvan adına olması şartıyla bir anlaşma yaptı. Bu sırada Kudüs Kralı olan Baudouin'in Dimaşk üzerine saldırıya geçmesi ile Tuğtekin'in yardımına gelmeyen Melik Rıdvan ile yapılan anlaşma bozulmuş oldu. Bu olaylardan kısa bir süre sonra Melik Rıdvan Haleb'te hayatını kaybetti (1113).²⁷³

Melik Rıdvan'ın ölümü ile yerine 16 yaşındaki oğlu Tâcüddevle Alp Arslan Muhammed el- Ahras tahta geçti. Alp Arslan tahta geçtiğinde Haleb Selçuklu Melikliği zor durumdaydı ve bu sırada devlet işlerini babası Melik Rıdvan'ın hâdimlerinden Lü'lü idare ediyordu. Alp Arslan tahta geçer geçmez kardeşleri Mübarekşah ve Melikşah'ı öldürdükten sonra Sultan Muhammed Tapar'ın isteği ile ülkedeki Batınîler ile mücadele etmeye başladı. Ülkesindeki bütün Batınîleri öldüren Alp Arslan onları bertaraf ettikten sonra Haçlılar ile mücadele etmeye başladı. Bir süre Alp Arslan devlet yönetiminde beklenen istikrarı sağlayamadı ve Dimaşk emiri Tuğtekin ile bazı görüşmeler yapsada Lü'lü kısa süre de devlet yönetimini ele geçirdiğinden Alp Arslan'da zevk ve sefaya daldı ve devleti idare edemedi. Lü'lü Alp Arslan'ın içine düşmüş olduğu bu aciz durumdan yararlanarak bazı devlet adamlarının yardımı ile Alp Arslan'ı öldürttü (1114).²⁷⁴

Melik Alp Arslan'ın ölümü ile Lü'lü, tahta Alp Arslan'ın 6 yaşındaki kardeşi Sultanşah'ı geçirse de Haleb Selçuklu Melikliğinin yönetimini tamamen ele geçirmişti. Haleb'in hâlâ Haçlı tehlikesinde olmasından dolayı Lü'lü, Sultan Muhammed Tapar'dan şehri kendisine teslim etmek istediklerini bildirerek yardım istedi. Sultan, Haçlılar ile savaşmak üzere Porsuk b. Porsuk komutasında bir orduyu

²⁷³İbnü'l Adim, **Bugyat At-Talab Fi Tarih Halab**, 79. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 210-220. Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 75-77.

²⁷⁴İbnü'l Adim, s.80. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 226-230.

Haleb'e gönderdi. Porsuk, Haleb'e gediğinde şehrin teslimini istedi fakat Lü'lü şehri teslim etmeyerek Mardin emiri İlğazi ve Dımaşk emiri Tuğtekin'e haber göndererek şehri onlara teslim etmek istediğini bildirdi. Lü'lü hem Sultan Muhammed Tapar'ın ordusunu hem de İlğazi ve Tuğtekin'i bu şekilde oyalayarak onları birbirine düşürerek 2 yıl boyunca devletin yönetimini elinde tuttu. Emir Sungur'un Lü'lü'yü öldürmesi üzerine Halep Selçuklu Melikliğindeki Lü'lü tahakkümü sona ermiş oldu. Lü'lü'den sonra yönetimi Melik Rıdvan'ın emirlerinden ŞemsülhavasYaruktaş ele geçirsede kısa süre de Suriye Selçuklularının Halep kolu fiilen sona erdi (1118).²⁷⁵

²⁷⁵ Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 90-98. Hasan Akyol, **Suriye Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 180-181.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN IRAK SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

4.1. Irak Selçuklu Devletinin Kuruluşu

Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Muhammed Tapar ve oğlu Mahmud, 1118 yılının Kurban Bayramında ülkede büyük bir ziyafet düzenlediler. Bu ziyafet de geniş sofralar kuruldu ve halkın bu sofralara geniş bir katılım sağlamasına izin verildi. Ziyafetten kısa bir süre sonra Sultan Muhammed Tapar ata binemeyecek kadar hastalandı ve hastalığı giderek şiddetlendi. Yakalandığı bu hastalıktan sonra halk arasında onun öldüğüne dair haberler çıktı. Durumu iyice ağırlaşan Muhammed Tapar oğlu Mahmud'u yanına çağırıp onun tahta çıkmasını ve halkın işlerine adalet ve iyilikle hükmetmesini vasiyet etti. Bu esnada Mahmud henüz 14 yaşında idi. 18 Nisan 1118 tarihinde Sultan Muhammed Tapar vefat etti. Mahmud, devletin ileri gelen emirlerini huzuruna çağırdı ve babasının öldüğünü bildirdi. Ertesi gün Mahmud, tacı ve iki bileziği ile Büyük Selçuklu tahtına oturdu ve Hemedan camilerinde Mahmud'un adına Sultan olarak hutbe okundu. Sultan Muhammed Tapar'ın Mahmud'dan başka Mesud, Tuğrul, Süleymanşah ve Selçukşah adlarında 4 tane daha oğlu bulunmaktaydı.²⁷⁶

Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturan Sultan Mahmud, genç ve devlet yönetiminde tecrübesiz olmasından dolayı devlet büyükleri onu etkisi altına almaktaydı. Sultan Mahmud'un devlet işlerini özellikle Hâcîp Ali Bar ve kâtibi Ebu'l-Kâsım Dergüzini yürütmekteydi. Sultan'ın yaşının küçük olmasını fırsat bilen bu iki devlet adamı Sultan'ı kısa sürede saray eğlencelerine ve müsrifçe harcama yapmasına alıştırdılar. Sultan Muhammed Tapar babası Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu Devleti'ndeki yaşanan dağınıklığı toparlamaya başladığı esnada ölmüş ve toparlama yarım kalmıştı. Sultan Mahmud ise babası Muhammed Tapar'ın bu yarım kalan

²⁷⁶İbnü'l Esir, Cilt 10, 424. Müneccimbaşı, s.154

devlet işlerini devam ettirmek yerine devlet adamlarının etkisi altında kalarak eğlenceye dalması bütün olumlu gelişmelerin tersine dönmesine neden oldu. Sultan Mahmud tarafından üç emîrin Bağdat şahneliğine atanması onlar arasında önce bir hoşnutsuzluk yaşanmasına ardından da savaşın çıkmasına neden oldu. Ayrıca Sultan Mahmud'undığer kardeşleri olan Mesut ve Tuğrul'un atabegleriCuyuş Bey ve Gündoğdu da şehzadelerin yaşlarının küçüklüğünü fırsat bilerek onlar adına saltanatı ele geçirmek için isyan etmişlerdi.Devlet'in doğu taraflarının yöneticisi ve Sultan Mahmud'un amcası olan Sencer, Sultan Mahmud'un yaşının küçüklüğünden dolayı devleti yönetemediğini, emir ve şehzadelere üstünlüğünü kabul ettiremediğini ve Sultan Mahmud'un devlet adamlarının etkisinde kalarak hareket ettiğinin farkındaydı.Bu kötüye gidiş Sencer'in olaya müdahale etmesine neden oldu. Nitekim Sencer, Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek için hazırlıklara başlamak ile birlikte 14 Haziran 1118 tarihinde sultanlığını ilan etti. Halife MustazhirBillah'dan hükümdarlığının onaylanmasını istedi. Bunun üzerine Halife Sencer'e saltanathil'ati ile birlikte doğu eyaletlerinin menşurunu gönderdi.²⁷⁷

Sultan Mahmud amcası Sencer'in devlet saltanatı için harekete geçtiğini haber alınca amcası ile önce bir anlaşmaya varmaya çalıştı. Bunun için Enuşirvan bin Halid ile Fahreddin Toğayürek adlı iki devlet adamını anlaşma yapabilmek için amcası Sencer'e gönderdi. Sultan Mahmud amcası Sencer'e anlaşma şartları olarak Mazenderan bölgesi ile her yıl 200.000 altın göndermeyi teklif etti. Bütün bunlarla birlikte Hacıp Ali Bar, Ebu'l Kasım Dergüzüni ve Sultan Mahmud, Batı Karahanlı hükümdarı Muhammed b. Süleyman Arslan'a bir mektup yazdılar. Mektup da Sencer ile yapılacak olan savaşta kendilerine yardım etmesini ve harekât başladığında Sencer'in arkasından Horasan'a yürüyüp onu iki kuvvet arasında kalacak şekilde mağlup edilmesi hususunda anlaştılar. Bu sırada Sultan Mahmud'un askerlerinden bazıları Sencer üzerine yürümekte tereddüt etti ve ordu içerisinde ihtilaf baş gösterdi. Sultan Mahmud'un bir kısım emîrleri de Sencer üzerine yürümekte muhalefet etmeye başladılar. Enuşirvan bin Halid, Sencer'i bu savaştan vazgeçirmeye çalışsa da Sencer, Sultan Mahmud tarafındaki bu karışıklığı bir fırsat bilerek harekete geçti.²⁷⁸

²⁷⁷Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK, 258. Hüseyin Kayhan, Irak Selçukluları, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 1275. Ahmed bin Mahmud, 197.

²⁷⁸İbnü'l Esir, Cilt 10, 435-438.

Sencer ordusu ile birlikte hemen Rey şehrine doğru ilerlemeye başladı. Sultan Mahmud, amcası Sencer'in bu hareketi ile birlikte Emir Üner'in de öncü birlikleriyle Cürcan'a vardığını haber alınca, babası Sultan Muhammed Tapar'ın Hâcib'i Emir Ali b. Ömer'e hareket emrini verdi. Emir Ali b. Ömer daha sonra Sultan Mahmud'un da Emir Hacıb'i olmuştu. Sultan Mahmud, Emir Ali b. Ömer'e büyük bir ordu ile birlikte çok sayıda emîri de onun emrine verdi. On bin süvariden oluşan Sultan Mahmud'un ordusu Sencer'in Emir Üner kumandasındaki öncü birliklerle karşılaşınca kadar ilerlediler. Amcası Sencer'in Rey'e ulaştığını duyan Sultan Mahmud, amcasının üzerine yürüdü. İki ordu 11 Ağustos 1119 tarihinde Save yakınlarında karşı karşıya geldiler. Sencer'in ordusunun önünde ki çölden haberdar olan Sultan Mahmud'un askerleri onlardan önce hareket ederek suyu tuttular. Sencer'in ordusunun sayısı 20 bin olmakla birlikte 18 tane de fil bulunmaktaydı. Bununla birlikte Sencer'in ordusunda Sistan hâkimi Ebulfazl, Harezmşah Muhammed bin Anuştekin, Emir Üner, Emir Kumac ve Yezd hâkimi Alâüddevle Gerşasp gibi emirler bulunmaktaydı. Sultan Mahmud'un ordusu ise 30 bin askerden oluşmaktaydı ve yine bu ordu da Hacıp Ali Bar, Atabeg Guzoğlu, Mengübars, Sungur Buharî, Karaca Saki gibi büyük emîrler bunmakla birlikte Porsukoğulları da yer almaktaydı.²⁷⁹

Sultan Mahmud'un ordusu, sayılarının çokluğu nedeniyle Sencer'in ordusunu küçümsemeye başladı. Savaş başladıktan sonra da Sencer'in ordusu Sultan Mahmud'un ordusunun gücü karşısında cesaretleri kırıldı ve Sencer'in ordusunun sağ ve sol birlikleri bozuldu. Sencer, durumun kendi aleyhine geliştiğini görünce 18 filini devreye sokmaya karar verdi. Sencer'in filleri ilerlemeye başlayınca Sultan Mahmud'un süvari birliklerinin bindiği atlar ürkmeye başladı. Bu esnada Sencer bir amca olarak Sultan Mahmud'a bir şey olmasından endişe ederek 'Filleri saldırtarak çocuğu korkutmayınız' emrini verdi. Bunun üzerine fillerin ileri harekâtına engel oldular ama buna rağmen Sultan Mahmud'un ordusu dağılarak bozguna uğramaktan kurtulamadı. Sencer'in bu zaferi 10 günde Bağdat'a ulaştı. Emir Dübeyş b. Sadaka, Halife el-Müsterşid Billah'a gönderdiği haberde hutbenin artık Sultan Sencer adına okunmasını istedi. 4 Eylül 1119 tarihinde ise Sultan Mahmud adına okunan hutbe Sultan Sencer adına okunmaya başladı. Bu mağlubiyet üzerine Sultan Mahmud

²⁷⁹ Sevim- Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi** s.258-259.

yanındaki devlet adamları ile birlikte Isfahan'a gitti. Sultan Sencer ise Hemedan'a doğru hareket etti.²⁸⁰

Sultan Sencer'in annesi Mahmud'un ninesiydi. Bu yüzden O, Sultan Sencer'den Mahmud'u affetmesini istedi. Sultan Sencer'e ‘‘*Gazne ve çevresini, Maverâünnehir’iistila ettin, pek çok yere hâkim oldun, hepsini sahiplerine verdin, kardeşinin oğlunu da onlardan biri gibi kabul et*’’ dedi.²⁸¹ Bunun üzerine Sultan Sencer annesinin etkisinde kalarak yeğeni Mahmud ile barışmak için ona bir haber gönderdi. Sultan Sencer gönderdiği haberde ‘‘*Ben Irak’a onun durumunun düzelmesi için geldim. Kendisine muhalefet eden beyleri yok edip yerlerine kendisine uygun beyleri verdikten ve bütün işini iyi şekilde yaptıktan sonra yine Horasan’a gideceğim*’’ diyordu.²⁸²

Sultan Sencer'in yeğeni Mahmud'a gönderdiği bu haberdan sonra Mahmud'un veziri olan Sumeyremî de Mahmud'a ‘‘*Amcandır, baban yerindedir, büyük han ve ulu sultandır. Ona muhalefet caiz değildir. Uymak gerektir. Ben gidip senin için konuşup aranızı düzelteyim*’’²⁸³ dedi. Bunun üzerine Mahmud'un veziri Sumeyremî, Sultan Sencer'in huzuruna çıkmak için Isfahan'dan Rey'e doğru hareket etti. Sumeyremî Rey'e ulaştığı zaman onun geldiğini Sultan Sencer'e haber verdiler. Sencer, vezirin iyi bir şekilde karşılanması için emirler verdi. Sultan Sencer vezire ikramlarda bulunarak bir otağ da durumu konuştular. Vezir, Sultan Sencer'e tek arzularının iki taraf arasında barışın sağlanması olduğunu söyledi. Bunun üzerine vezir Sumeyremî Sultan Sencer'in yanında kaldı ve Mahmud'a gelmesi için haber gönderildi. Mahmud aldığı haber üzerine amcası Sultan Sencer'in huzuruna çıkmak için Isfahan'dan Rey'e doğru hareket etti.²⁸⁴

Mahmud, amcası Sultan Sencer'in huzuruna çıkmadan önce vezirSumeyremî, Hacıp Ali Bar ve kâtibi Dergüzini bir araya gelerek Mahmud'un, amcası Sultan Sencer karşısında nasıl davranması gerektiğini kararlaştırdılar. Alınan kararlarda öncelikle Mahmud'un amcasına hürmet için saltanat törenini terk edeceği ve onun hükmü

²⁸⁰İbnü'l Esir, Cilt 10, 438.

²⁸¹İbnü'l Esir, Cilt 10, 439.

²⁸²Ahmed b. Mahmud, s.198.

²⁸³Ahmed b. Mahmud, s.198.

²⁸⁴ Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 259-260. Ahmed b. Mahmud, s.198

altında bulunacağı kararlaştırıldı. Ardından Sultan Sencer'i karşılamaya çıktığında onun yedek atına binecek ve saltanat simgesi olan kırmızı rengi bırakıp Sultan Sencer'in simgesi olan siyah ve beyazı kullanacaktı. Sultan Sencer burada kaldığı sürede içerisinde nevbet çalmayacak, amcasının huzurunda yer öperek onun önünde ayakta duracaktı. Amcası Sultan Sencer'den ayrı çadır kurmayacak ve haremi amcasının çadırlarının yanında olacaktı. Mahmud, amcası Sultan Sencer'in ata binip attan inme zamanlarında onun yanında maiyeti ile birlikte yaya yürüyecekti. Mahmud, amcasının güvenini ve merhametini yeniden kazanmak için de bu durumu bir ay sürdürecekti. Bütün bunlardan sonra Mahmud, Sultan Sencer'in huzuruna çıktı yer öptü ve ondan af diledi. Sultan Sencer bu durum karşısında yeğenine çok iyi davrandı ona değerli hediyeler verdi. Mahmud, amcası Sultan Sencer'in hediyelerinden sadece 5 Arap atını kabul etti. Sultan Sencer'in oğlu olmadığı için yeğeni Mahmud'u kızı Mehmelek Hatun ile evlendirmekle birlikte Mahmud'un bırakmış olduğu saltanat törenlerinin yeniden yapması için izin verdi. Kısacası Mahmud, Sultan Sencer'e tamamen tâbi olmayı kabul etmiş oldu.²⁸⁵

Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıktıktan sonra kardeşi Muhammed Tapar gibi hemen devleti toparlayıp yeniden düzene koymaya başladı. Devlet merkezinin İsfahan'dan Merv'e taşınması ile birlikte yeni bir dönem başlamaktaydı. Karahanlı ve Gazneli devletleri ile birlikte Irak, Türkiye, Kirman Selçukluları, Atabeylikler ve diğer yerel güçler Sultan Sencer'in yüksek hâkimiyetini gerek dolayı gerekse doğrudan kabul etmişlerdi. O, döneminin en büyük siyasi gücü olması sebebiyle diğer devlet hükümdarlarına fermanlar, emirler, unvanlar ve hâkimiyet sembolleri göndermeye başlamıştı. Sultan Sencer'in hutbesi Kaşgar sınırından Yemen dolaylarına oradan Mekke, Tâif, Mükran, Umman ve Azerbaycan'dan Rum sınırlarına kadar okunmaya başlanmıştı. Bundan sonra Mahmud ile yaptığı anlaşmada Sultan Sencer, Selçuklu Devleti'ni kendisi ve Muhammed Tapar'ın oğulları arasında paylaştırdı.²⁸⁶

²⁸⁵ Azimî, **Azimî Tarihi** (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler), Yay: Ali Sevim, Ankara: TTK, 2006, 51. Râvendi, s.166. Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 260.

²⁸⁶ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt 2, Ankara: TTK, 1984, 11-12. Râvendi, 167. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, 302-303.

Bu yeni devlet düzeninde Sultan Sencer, devlet'in başkentini Isfahan'dan kendi merkez bölgesi olan Merv'e taşımakla birlikte başta Rey şehri olmakla üzere Mazenderan, Taberistan, Kumis ve Damgan ile ülkenin doğusunu yönetimi altına alacak ve '*es-sultanü'l-azam*' (en büyük sultan) unvanıyla Büyük Selçuklu Devleti'nin tek büyük hükümdarı olacaktı. Mahmud ise '*es-sultanü'l-muazzam*' (büyük sultan) unvanı ile Hemedan, Isfahan, Cibal beldelerinin tamamı olmakla birlikte Kirman, Fars, Huzistan, Irak, Azerbaycan, İrminiyye, Diyar-ı Bekr, Musul, El-Cezire, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia ve Şam (Suriye) bölgelerine hâkim olacaktı. Mahmud'un yönetimine verilen bu bölgeler ile Büyük Selçuklu Devleti'nin yeni bir kolu olan Irak Selçuklu Devleti, Sultan Sencer'in izni ile kurulmuş oldu. Metbu Sultan Sencer daha sonra kardeşi Muhammed Tapar'ın oğulları yani yeğeni Mahmud'un diğer kardeşlerine de Selçuklu Devleti yönetimindeki topraklardan iktâ etti. Tuğrul'a Save, Abe, Kazvin, Zencan, Ebher ve daha fazlasını Selçukşah'a ise Fars, Huzistan ve Isfahan bölgesinin yarısını verdi. Musul ve Azerbaycan gibi bölgelere de Mesud hâkimdi.²⁸⁷

4.3. Irak Selçuklu Devleti ve Sultan Sencer

4.3.1. Sultan Mahmud ve Büyük Selçuklu Devleti

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sancar'ın kendisine tâbi olarak kurulmasına müsaade ettiği Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçen Sultan Mahmud'un yaptığı ilk işlerden birisi Bağdat şihnesi Mengübars'a karşı oldu.²⁸⁸

Mahmud, Büyük Selçuklu tahtına çıktığı zaman Bağdat şihnesi Emîr Mücâhidüddin Bihrûzîdi. Sultan Mahmud, Bihrûz'u görevden alıp yerine Emir Aksungur el-Porsuki'yi Bağdat şihneliğine atamıştı. Fakat bir süre sonra Sultan Mahmud, Aksungur el-Porsuki'yi de görevden alarak yerine devletin idaresinde hâkim bir rol oynayan Emir Mengübars'ı Bağdat şihneliğine atamıştı. Mengübars ise Irak ve Bağdat'a kendisi yerine naip olması için üvey oğlu olan Emir Hüseyin b. Özbek'i görevlendirmişti. Sultan Mahmud'un yaptığı bu görev değişikliği Halife ve Bağdat halkı tarafından hoş karşılanmamıştı. Onlar adaletli ve iyi huylu olmasından dolayı Emir Porsuki'yi Bağdat şihneliğinde istiyorlardı. Bağdat halkı Emir Porsuki'nin

²⁸⁷ Cevdet Yakupoğlu, *Sultan Sancar Devri, Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 110. Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 260.

²⁸⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 289.

tekrar Bağdat şihneliğine dönmesi için Halife'nin, Sultan Mahmud'a haber göndermesini istediler. Sultan Mahmud'dan haber gelinceye kadar da Emir Hüseyin'in Bağdat'a girmesine engel oldular. Bir süre sonra Emir Hüseyin ile Porsukî arasında yaşanan çatışmada Hüseyin'in kardeşi savaşta öldü ve Porsukî Bağdat da şihneliğine devam etti. Emir Hüseyin ve maiyetindekiler yenilmiş bir şekilde Sultan Mahmud'un yanına gittiler. Bu olay üzerine Sultan Mahmud, Porsukî'yi azletti ve Mengübars'ı tekrar Bağdat şihneliğini ele geçirdi.²⁸⁹

Mengübars, Bağdat şihnesi iken Sultan Mahmud ve Sultan Sencer arasında yaşanan Save Savaşı'nda Sultan Mahmud'dan yana idi. Fakat Sultan Mahmud'un, amcası Sultan Sencer'e yenilmesinden sonra Mengübars Bağdat çevresini yağmalamaya başladı. Bağdat çevresini yağmalayan Mengübars Bağdat'ı da yağmalamak için harekete geçtiği de Dübeys bin Sadaka'nın karşı çıkması ile amacına ulaşamadı. Dübeys bin Sadaka, Hille²⁹⁰Emîri Seyfûddeve Sadaka b. Mezyed'in oğlu idi. Seyfûddeve, Berkyaruk-Muhammed Tapar mücadelesinde Muhammed Tapar'ı desteklemişti. Fakat bir süre Sultan Muhammed Tapar ile yaşadığı anlaşmazlık sonucu çıkan muharebede öldürülmüştü. Emir Dübeys b. Sadaka, babasının öldürülmesinden sonra Sultan Muhammed Tapar'ın yanında kaldı. Sultan, ona çok iyi davrandı ve birçok yeri onun yönetimine verdi. Sultan Muhammed Tapar öldükten sonra ise Dübeys, Sultan Mahmud'dan izin alarak ülkesi Hille'ye vali olarak dönmek istediğini bildirdi. Sultan Mahmudda bu konuda ona izin verdi. Emir Dübeys b. Sadaka Hille'ye döndükten sonra o bölgede yaşayan Araplar, Kürtler ve diğer kavimlerden oluşan pek çok topluluk Dübeys'e katıldı. Bu durum Dübeys'in o bölgede giderek güçlenmesine ve ününün artmasına neden oldu. Dübeys, artan gücü sayesinde Irak Selçuklu Devleti'ndeki ileri de yaşanacak olan Meliklerin çatışmasını

²⁸⁹İbnül Adim, **Bugyat At-Talab Fi Tarih Halab**, 83. Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, 30. İbnü'l Esir, Cilt 10, 425. Müneccimbaşı, 154-155; Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2018, 3.

²⁹⁰Hille, 1101-1102 yıllarında Mezyedi Sadaka b. Mansur tarafından kurulmuş ve Hiltat Bani Mazyad (Beni Mezyed Şehri) adını almıştır. Şehrin yeri bu Arap Emiri tarafından Babil şehrinin bulunduğu mevkide kurulmuştur. Bu mevkiden Fırat nehri geçmektedir. Günümüzde Hilla bölgesi Irak sınırları içerisinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Louis Massignon, Hille, **İA**, Cilt 1, İstanbul: MEB, 1987, 487.

bir fırsat bilerek gücünü daha da pekiştirmek için faaliyetlerde bulunmasına yol açacaktı.²⁹¹

Dübeys b. Sadaka, Mengübars'ın Bağdat'a girip onun bölgeyi yağmalamasına izin vermemesinden sonra Mengübars geri döndü. Halka yaptığı baskı ve zulümden dolayı Sultan Mahmud'un kendisine kızacağını çok iyi bilen Mengübars kılıç ve kefeni ile birlikte Sultan Sencer'in huzuruna çıktı. Sultan Sencer onu cezalandırması için Sultan Mahmud'a teslim etti. Çünkü Sultan Sencer'e göre Mengübars Mahmud'un memlûk'ü idi ve cezasını o vermeliydi. Sultan Mahmud, Mengübars'ı sadece bu durum için değil başka sebeplerden dolayı da cezalandırmıştı. Bunlardan bazıları Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra onun cariyesi ve Melik Mesud'un annesi ile zorla evlenmesi, Sultan Mahmud'un karşı çıkmasına rağmen Bağdat şihneliğini ele geçirmesi ve en sonunda da Bağdat'ı yağmalamaya çalışarak halka zulüm yapması idi. Bütün bu yaşananlardan sonra Sultan Mahmud, Mengübars'ı öldürmüş ve halkı onun elinden kurtarmıştı. Sultan Sencer, yeğeni Mahmud'un yaşının küçüklüğü ve devlet adamlarının baskısı nedeniyle Irak Selçuklu Devleti'nde bazı atamalar gerçekleştirdi. Buna göre vezirlik makamına Kemal'ül-mülk getirildi. Ali Bar emirlikte kalacaktı. Tuğra ve İnşâ Divanı başkanlığına Ebulkasım Derguzini, Irak şihneliğine ise Mücahidüddin Bihruz atanmıştı.²⁹²

Sultan Sencer, yönetim merkezini Merv'e taşıdıktan ve Büyük Selçuklu Devleti'ni oradan yönetmeye başladıktan sonra Irak Selçuklu Devleti'nde her şeyi yoluna koyduğuna inanmaktaydı. Nitekim Irak'taki Selçuklu Devleti kendi izni ve iradesi ile kurulmuş oradaki yönetimi yeğeni Mahmud'a vermiş ve herkese en büyük sultan olduğunu kabul ettirmişti. Bütün bunların yanında Sultan Sencer kendi yönetim merkezi olan Merv'i başkent yapması ve orada ülkeyi yönetmeye başlamakla merkezden uzaklaşmış oluyordu. Sultan Sencer'in merkezden uzaklaşması oradaki atabegler için bir fırsata dönüştü. Nitekim atabegler, bağlı bulundukları şehzadelerin güç kazanmalarını istedikleri için harekete geçmişlerdi. Bunların

²⁹¹Pınar Kaya Tan, *Irak Selçuklu, Abbâsi Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri: Dübeys B. Sadaka, Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S 16, 2020, s.227-228. İbnü'l Esir, Cilt 10, 424. Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 289. Ali Öngül, *Irak Selçukluları*, 3.

²⁹²İbnü'l Esir, Cilt 10, 441-442. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 289. Ali Öngül, *Irak Selçukluları*, 3-4.

başında Hille Emiri Dübeys b. Sadaka gelmekteydi. Dübeys'in babası Seyfüddevle, Berkayaruk-Muhammed Tapar mücadelesinde büyük güç kazanmıştı. Babasının o dönem yaptığı şeyin aynısını Dübeys de yapacak ve Irak'taki şehzadeleriatabegler üzerinden birbirine düşürerek hâkimiyet alanını genişleterek yüksek makam ve mevki elde edecekti. Dübeys, bu amaç doğrultusunda da Melik Mesud'unatabegi olan Cüyüş Bey ile mektuplaşarak onu Melik Mesud adına tahtı ele geçirmesini teşvik ediyor ve gerekirse yardıma geleceğini söylüyordu.²⁹³

Dübeys ve Cüyüş Bey arasındaki bu haberi duyan Aksunguronların yanından ayrılarak Sultan Mahmud'un yanına gitti. Sultan Mahmud onu çok iyi karşıladı ve Aksungur'a daha önemli görevler verdi. Sultan Mahmud, kendisine karşı girişilen bu isyan girişimini haber aldığı anda onlara bir mektup yazarak bu durumdan vazgeçmelerini söyleyip onları tehdit etti. İsyanı vazgeçerlerse onlara lütuf ve ihsanda bulunacağına dair söz veriyordu. Fakat onlar Sultan Mahmud'un bu mektubuna karşılık itaat etmeyerek harekete geçtiler. Melik Mesud'u Sultan ilan ettikten sonra Mesud adına hutbe okuttular ve kapısında beş nebet çaldırdılar. Bundan sonra Sultan Mahmud yanında az sayıda asker olduğunu düşünerek onunla karşılaşmak için süratle harekete geçtiler. Sultan Mahmud'un ordusunun başında Aksungur bulunuyordu. İki taraf arasında yapılan savaşta (14 Haziran 1120) Sultan Mahmud'un ordu kumandanı Aksungur'un üstün çabaları sayesinde savaşı Mahmud kazandı. Melik Mesud'un bu isyanından iki sene sonra Sultan Mahmud'un diğer kardeşi olan Melik Tuğrul atabegi Emir Gündoğdu'nun teşvikleri ile isyan etti (1119-1121). Melik Tuğrul'a çok sayıda askerin katıldığını ve gücünün arttığını gören Sultan Mahmud, kardeşi Melik Tuğrul ile amcası Sultan Sencer'den sonra Büyük Selçuklu tahtına çıkma ve Irak ve Cibal şehirlerinde naib olma şartıyla barış sağladı ve Tuğrul'u kontrol altına aldı.²⁹⁴

Irak Selçuklu Devleti'nde şehzadeler üzerinden yaşanan atabeglerin güç gösterilerine Abbasi Halifesi Müsterşid de katıldı. Halife, Irak siyasetinde etkin bir kişilikti. Halife'nin siyasi gücü 1058 yılında Selçukluların eline geçmişti. Bu durum Halifeyi rahatsız etmekle birlikte O Selçuklu hâkimiyetinden kurtulmak ve kendi ordusunu

²⁹³İbnü'l Esir, Cilt 10, 446. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, 303

²⁹⁴İbnü'l Esir, Cilt 10, 447. Müneccimbaşı, 156 Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 5. Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, 303-304

kurmak istiyordu. Nitekim Sultan Sencer'in bölgede kendisine bağlı bir devlet kurduktan sonra Merv'e çekilmesi ve merkezden uzak olması Halife'nin isteklerini gerçekleştirebileceği bir ortama zemin hazırladı. Halife'ye göre Sultan Sencer uzaktaydı ve bölge hâkimi olan Mahmud da gücünden çekinilecek biri değildi. Bütün bunların yanında Halife'nin en büyük avantajı ise şehzadeler arasında yaşanan iç çekişmelerdi.²⁹⁵

Halife Müsterşid'in askeri olarak ilk ortaya çıkması Dübeys'in Melik Tuğrul ile bir araya gelmesi ile oldu. Dübeys, Melik Tuğrul ile birlikte Irak'ı ele geçiripbaşında Tuğrul'un bulunacağı yeni bir Selçuklu hâkimiyeti kurmak ve Bağdat Halifeliği'ni kendi üzerlerine almaktı. Bu şekilde Irak'ta Sultan Mahmud'un yerine Melik Tuğrul'un başında bulunduğu bir hâkimiyet sağlanacaktı. Bunu duyan Halife hemen harekete geçerek vezirine savaşa hazırlanmasını ve asker toplaması emrini verdi. Irak şihnesi olan BarankuşZekevi'ye de haber gönderen Halife askerlerini toplamasını ve savaşa hazırlık yapmasını emretti. Fakat bir süre sonra Melik Tuğrul ateşli bir hummaya yakalanınca savaşıma cesaret edemedi ve geri çekildi. Dübeys'in askerleri ise yakalandıkları şiddetli yağmur da erzaksız kalarak yorgun ve aç bir şekilde bulundukları yerde uykuya dalmışlardı. Dübeys yorgun şekilde Halife'nin askerlerine yakalandıktan sonra Halife'den af diledi. Halife, Dübeys'in bu isteğini kabul etti ve onu serbest bıraktı. Dübeys bundan sonra Melik Tuğrul ile birlikte Sultan Sencer'in yanına gitti. Dübeys ve Melik Tuğrul, Sultan Sencer'in yanına giderken yolda Sultan Mahmud'un yönetiminde olan Hemedan şehrine uğradılar ve orada halktan çok ağır vergiler aldılar. Bu durum Sultan Mahmud'un onlara müdahale etmesini gerektirdi fakat onlar Sultan Mahmud'un gönderdiği kuvvetler kaçarak Sultan Sencer'e sığındılar ve Sultan'a Halife ve BarankuşZekevi'yi şikâyet ettiler.²⁹⁶

Dübeys ve Melik Tuğrul Sultan Sencer'in yanına vardıklarında Sultan Mahmud ve Halife el-Müsterşid'in kendisine karşı birlik olduklarını bu yüzden Irak'a yürümesini ve Irak'a hâkim olmasını hususunda Sultanı kışkırtmaya başladılar. Sultan Sencer, bu

²⁹⁵ Hasan Akyol, **Irak Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2021, 126. Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, 304.

²⁹⁶İbnü'l Esir, Cilt 10, 495-497. Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, 75-79. Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, 304-305. Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 14-15.

durum üzerine hemen Rey'e hareket ederek Hemedan da bulunan Mahmud'a bir elçi göndererek onu yanına çağırdı. Sultan Sencer bu şekilde Mahmud'un kendisine mi bağlı olduğunu yoksa Dübeys'in dediği gibi âsi mi olduğunu öğrenmek istiyordu. Sultan Sencer'in elçisi Mahmud'un huzuruna çıktığında Mahmud, amcası Sultan Sencer'in yanına gitmek için hazırlıklara başladı. Büyük Sultan Sencer yeğeni Mahmud'u merasimle karşıladı. Mahmud'u yanında oturttu ve ona pek çok ikramlarda bulundu. Mahmud ile yaptığı görüşmelerden memnun kalan Sultan Sencer yanında getirdiği Dübeys'i Mahmud'a teslim ederek ona iyi davranmasını ve onu beldesine iade etmesini emrederek Horasan'a döndü. Sultan Sencer, Horasan'a giderken Mahmud'a devlet yönetiminde sorun çıkaran ve sürekli isyan halinde bulunan kardeşleri Melik Mesud ve Melih Tuğrul'u yanında götürerek Mahmud'un rahatlamasını sağladı. Mahmud ile Dübeys önce Hemedan'a sonra Irak'a gittiler.²⁹⁷

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sencer ile yapılan Rey görüşmelerinden sonra Mahmud, yapılan görüşmedeki alınan kararları uygulamak için hemen harekete geçti. Mahmud, Dübeys ve Halife'nin arasını yapmak ve onları barıştırmak istiyordu. Bu sebeple Mahmud, Halife Müsterşid'e Dübeysi affetmesini ve İmadeddin Zengi yerine Dübeys'i Musul'a atayacağını söyledi. Halife, Dübeys'i affetmeyi kabul etmemekle birlikte onun Musul'a atanmasına da karşı çıktı. Kendisinin de böyle bir atama yapmaması içinde ona 100 bin altın vermeyi teklif etti. Aynı şekilde durumu öğrenen Atabeg Zengi de Sultan'a bu durumdan vazgeçmesi için 100 bin altın verdi. Mahmud bu ısrarlar ve ödenen altınlarla Dübeys'i Musul'a atamaktan vazgeçti. Sultan Mahmud, bir süre sonra Dübeys ile birlikte Bağdat'tan ayrılarak Hemedan'a döndü.²⁹⁸

Sultan Sencer'in emretmesine rağmen Dübeys'in Musul'a tayin edilmemesi Mahmud'un bağımsız bir sultan gibi hareket ettiğini göstermekteydi. Bu duruma son derece sinirlenen Sultan Sencer yanında götürdüğü Mahmud'un kardeşi Melik Mesud'u serbest bıraktı. Kardeşi Mahmud'un Irak'taki hükümdarlığını istemeyen

²⁹⁷İbnü'l Esir, Cilt 10, 515. Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 20.

²⁹⁸ Sevim-Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 300. Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 20.

Melik Tuğrul, Sultan Sencer'den de aldığı destek ile hemen asker toplamaya ve sefer hazırlıkları yapmaya başladı.²⁹⁹

Büyük Sultan Sencer'in kızı ve Sultan Mahmud'un karısı olan Mehmelek Hatun Dübeys ile yaşanan sorunları takip etmekle birlikte onu destekliyordu. Sultan Mahmud'un Dübeys ile Hemedan'a varması üzerine Mehmelek Hatun öldü. Bu durum Dübeys'in durumunu zora sokmuştu. Kısa süre sonra Sultan Mahmud'un da rahatsızlanması üzerine aradığı fırsatı ele geçiren Dübeys, Mahmud'un küçük oğlu Ferruḡşah'ı yanına alarak Hille'ye doğru kaçtı. Dübeys'in bu hareketinden hemen sonra Halife askerlerini topladı. Kısa süre de Suriye'ye gelen Dübeys, kendisine epey taraftar buldu ve eski iktâ merkezine yürüyerek burayı ele geçirdi (Temmuz 1 128) . Bunu duyan Halife de Hille'ye doğru bir sefer yapmaya hazırlandı. Sultan Mahmud da komutanlarından Kızıl ile Aksungur Ahmedîli'yi, Dübeys üzerine gönderdi. Ahmedîli, Dübeys'in bölgeye yapacağı zulüm ve fenalıklara engel olmak için hemen harekete geçti. Hem Halife'nin hem de Mahmud'un ordusu arasında kalan Dübeys, gönderdiği bir elçi ile affedilmesini istedi. Mahmud, Dübeys'e inanmayarak ordusunu onun üzerine göndermekten vazgeçmedi ve onu Hille'den çıkarmaya çalıştı. Mahmud'un ordusu karşısında dayanamayan Dübeys, Basra'ya çekildi ve çekilirken yol üzerinde yağmalarda bulunarak Halife ve Sultan Mahmud'a ait malları ele geçirdi. Emîr Kızıl komutasındaki on bin kişilik Selçuklu ordusu Basra'ya geldiğinde, Dübeys'in Suriye çölüne çekildiğini gördü.³⁰⁰

Sultan Mahmud, Hemedan'dan Bağdat'a hareket etmeden önce oğlu Davud'u yerine veliaht tayin ederek emîr ve kumandanlarından kendisinden oğlu Davud'u Sultan olarak tanımalarına dair yemin aldı. Halife'den de oğlu'nun Sultanlığını tanımmasını isteyen Mahmud oğlu adına hutbe okunmasını istedi. Halife, hutbe konusundaki karar yetkisinin Sultan Sencer'e ait olduğunu belirtti. Sultan Mahmud bir süre sonra hastalandı ve henüz 27 yaşında 15 Şevval 525 (10 Eylül 1131) Perşembe günü Hemedan da vefat etti.³⁰¹

²⁹⁹ Coşkun Alptekin, **Irak Selçukluları**, DGBİT, Cilt 7, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, 301.

³⁰⁰ Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 21-22. Coşkun Alptekin, **Irak Selçukluları**, 301.

³⁰¹ Ali Öngül, **Irak Selçukluları** 22-23.

4.3.2. Sultan Davud ve Büyük Selçuklu Devleti

Sultan Mahmud 1131 yılında öldükten sonra vezir Ebu'l-Kasım Dergüzini ile Meragaemîri Aksungur AhmedîliMahmud'un oğlu Davud'u Hemedan'da tahta çıkardılar. Cibal bölgesinde ve Azerbaycan'da Davud adına hutbe okundu. Fakat Sultan Davud, Irak coğrafyasına tam hâkim olmadığından orada adına hutbe okunmadı. Fars ve Huzistan bölgeleri ise amcası Selçukşah'ın hâkimiyeti altındaydı. Sultan Davud, Hemedan'dan Azerbaycan bölgesine geldiğinde daha önce bahsettiğimiz üzere Sultan Sencer'in izni ile yanından ayrılan amcası Melik Mesud'un Tebriz'i ele geçirdiğini öğrendi. Melik Mesud, kardeşi Mahmud'dan sonra bu kez yeğeni Davud ile mücadeleye girdi. Sultan Davud, hemen harekete geçerek Tebriz'de 22 Aralık 1131 tarihine kadar amcasını muhasara altında tutmaya başladı. Bir süre sonra Sultan Davud ile Melik Mesud anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmada Sultan Davud, muhasarayı kaldıracak Mesud'da ele geçirdiği Tebriz'den gidecekti. Tebriz'den ayrılan MesudHemedan'a gidip asker toplamaya başladı ve Musul atabegîMameddinZengi'den de yardım istedi. Zengi'nin yardım edeceğini söylemesi üzerine Mesud, Halife Müsterşid'den kendi adına hutbe okunmasını istediğini haber gönderdi. Halife daha önce Sultan Mahmud'un oğlu Davud'a verdiği cevabın aynısı verdi ve hutbe konusunda karar yetkisinin Büyük Sultan Sencer'e ait olduğunu söyledi. Bununla birlikte Sultan Sencer'e haber gönderen Halife hutbe konusunda hiç kimseye izin vermemesini hutbe de sadece kendisinin adının okunması gerektiğini söyledi.³⁰²

Davud'un Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçmesini istemeyen sadece Mesud değildi. Davud'un diğer amcası olan Fars ve Huzistan hâkimi Selçukşah'da saltanat iddiası ile ortaya çıkmıştı. Selçukşah'ınatabegi olan Karaca es-Saki, büyük bir orduyla Bağdat'a gelerek halifeye kendilerinden yana olması için ikna etmeye çalıştı. Halife, onları çok iyi karşılamakla birlikte onlara bağlı kalacağına dair söz aldı. Fakat yine de Selçukşah'ın adını hutbe de sultan olarak okutmadı. Aynı şekilde Melik Mesud'un elçisi de Bağdat'a gelip hutbede efendisinin adının okunmadığı takdir de Bağdat'a gireceklerini söyleyerek tehdit etti. Mesud isteğinin reddedilmesi üzerine hemen harekete geçti ve Abbasiyyetü'l-Halis'e geldi. Halife ise Melik Mesud ile

³⁰²Alptekin, *Irak Selçukluları* 303. Ali Öngül, *Irak Selçukluları*, 24-25. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 303.

mücadele etmek için Selçukşah'ın askerleri ile harekete geçti. Selçukşah'ınatabegi Karaca es-Saki, Musul atabegiZengi'nin Melik Mesud'u desteklediğini bildiğinden dolayı Zengi'ye bir baskın yaparak el-Maşuk denilen yerde onu bozguna uğrattı. Bu bozgun sonunda atabegZengi, Melik Mesud ile buluşmadan Musul'a dönmek mecburiyetinde kaldı.³⁰³

Melik MesudAbbasiye'de konakladıktan sonra el-Melekiyye'ye geldiğinde Selçukşah'ın öncü birlikleri ile iki gün boyunca mücadele etti. Atabeg Zengi'nin Selçukşah'ın atabegi Karaca es-Saki tarafından mağlup edildiğini öğrenen Mesud, atabeg Saki ile daha fazla çatışmayıp geri çekildi.³⁰⁴

Yaşanan bu gelişmelerden sonra Sultan Sencer, Irak Selçuklu Devleti'ndeki karışıklıklara son vermek için 100 bin kişilik büyük ordusu ile batıya doğru hareket etti. Sultan Sencer'in ordusu fillerle destekli idi. Sultan'ın bu hareketinin Bağdat'ta duyulması üzerine Halife Müsterşid, Selçukşah, Melik Mesud ve Atabeg Karaca bir araya gelerek Sultan Sencer'e karşı bir anlaşma yapmaya başladılar. Anlaşmaya göre Irak bölgesi Halife'nin vekili tarafından yönetilecek, Melik Mesud Sultan olacak ve Selçukşah da veliaht olacaktı.³⁰⁵

Halife Müsterşid, yaşanan bu gergin ortamda siyasi emellerinden vazgeçmeyip kendidevletini kurma ve siyasi üstünlüğünü kazanma mücadelesini sürdürüyordu. Halife bu hâkimiyet mücadelesi ile Irak bölgesine tamamen hâkim olmakla birlikte idareyi vekili Mesud'a verdi. Halife'nin bu davranışı Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sencer ile tabi-metbû ilişkisine son verdiğini ve Sultan Sencer'imeşru hükümdar olarak görmediğini gösteriyordu.³⁰⁶

Sultan Sencer, Halife'nin bu tutumundan dolayı Musul atabegiİmadeddinZengi'yi Musul ile birlikte Bağdat şahneliğineataamakla birlikte ezelden beri Halife'nin baş düşmanı olan Dübeys'i de Hille'ye tayin etti. Zengi ve Dübeys aldıkları emir üzerine Bağdat'a kadar geldiler. Sultan Sencer ise Irak sultanlığına bağlı Hemedan'ı zaptetti.

³⁰³ Alptekin, **Irak Selçukluları**, 303

³⁰⁴ Alptekin, **Irak Selçukluları**, 304

³⁰⁵ Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 26

³⁰⁶ Alptekin, **Irak Selçukluları**, 304

Sultan Sencer Hemedan da bulunduğu sırada Halife ile birlikte Mesud ve Selçuksah'ın birlikleri Sultan Sencer ile savaşmak üzere Bağdat'a hareket ettiler. Uzun süredir amcası Sultan Sencer'in yanında bulunan Melik Tuğrul, kardeşleri ve Halife'nin birlikte hareket etmeleri üzerine Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçip sultan olma ümidini kaybettiğinden amcasına haber vermeden onun yanından ayrıldı. Bunu öğrenen Sultan Sencer, veziri ve ayrıca komutanlarından olan Kamac'ı Melik Tuğrul'un peşinden göndererek önce Irak Sultanlığını ardından da Horasan'a sahip olma teklifinde bulundu. Bu teklifi kabul eden Melik Tuğrul amcasının yanına döndü ve birlikte Nihavend üzerine doğru hareket ettiler. Halife Müsterşid durumun aleyhinde gelişeceğini anlayıp Bağdat'ın AtabagZengi'nin ve Dübeys'nin tehdidi altında olduğunu ileri sürdü. Bu şekilde Mesud ve Selçukşah'ı Sultan Sencer ile baş başa bırakarak geri döndü. Büyük bir hız ile Dinever bölgesine gelen Sultan Sencer ordusunu savaş düzenine sokmaya başladı. Ordunun sağ kanadına Melik Tuğrul ile Kamac'ı sol kanadına Harezmşah Atsız' yerleştirmekle birlikte kendisi de merkeze yerleşti. Sultan'ın ordusunda 100 bin asker bulunuyordu. Karşı tarafın ordusununsağ kanadında Karaca es-Saki ile Emir Kızıl, sol kanadınaBarankuşBazdar ile Yusuf Çavuş, merkezinde ise Mesud ile Selçukşah bulunuyordu ve bu müttefik ordusunun sayısı ise 30 bin idi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşın kazananı Sultan Sencer olmuştu (25 Mayıs 1132). Savaş sonunda çok sayıda esir alındı ve bu esirler arasında Karaca es-Saki de bulunuyordu. Sultan Sencer, Irak bölgesinde yaşanan bu karışıklığın sebebini Karaca es-Saki'den kaynaklandığını düşündüğünden onun öldürülmesini emretti. Karaca es-Saki'nin ölümünden sonra kaçmaya başlayan Mesud ise Sultan Sencer'in haber göndermesi üzerine Sultan'ın yanına geldi. Sultan Sencer'e karşı büyük bir mahcubiyet içinde bulunan Mesud'u Sultan affetti. Sultan Sencer bundan sonra yeğeni Melik Tuğrul'a söz verdiği üzere onu Irak Selçuklu Devleti sultanlığına tayin etti. Bu şeklide Davud'un sultanlığı son bulmuş oldu.³⁰⁷

4.3.3. Sultan Tuğrul ve Büyük Selçuklu Devleti

Melik Tuğrul, Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçtikten sonra Sultan Sencer ona vezir olarak Dergüzini'yi atadı. Sultan Sencer'in Irak'tan Horasan'a dönmesi üzerine Irak Devleti'nin yönetimini kaybeden Davud, bu duruma itiraz ederek amcası Sultan Tuğrul ile mücadele etmek üzere Azerbaycan ve Gence bölgelerinde asker toplamaya

³⁰⁷ Alptekin, **Irak Selçukluları**, 304-305.

başladı. Sultan Tuğrul, bu durumu öğrenince hemen harekete geçti ve Karasungur, İbn Porsuk ve Kızıl gibi komutanlar ile birlikte Melik Davud'un üzerine yürüdü ve yapılan savaşı kazandı. Melik Davud, Sultan Tuğrul karşısında yenilince atabegi ile birlikte Bağdat'a gitti. Selçuklu Melikleri arasındaki mücadeleleri her zaman fırsata çeviren Halife Müsterşid, Davud'u karşıladı ve onu saltanat sarayında ağırladı. Melik Davud'un Bağdat olduğunu haber alan Melik Mesud'da Bağdat'a geldi. Davud amcası Melik Mesud'u büyük bir saygı ile karşıladı. Bu durum Davud'un amcası Melik Mesud'u Sultan olarak gördüğü anlamına geliyordu. Halife Müsterşid bu Selçuklu meliklerine sultan gibi davranıyor ve hutbeyi önce Mesud sonra da Davud adına okutuyordu. Mesud ve Davud arasında yapılan görüşmelerde amca-yeğen Azerbaycan üzerine yürüyecek halife ise onlara ordusu ile destek verecekti. Mesud ordusu ile Azerbaycan'a girdiğinde Sultan Tuğrul'un komutanları kaçmak zorunda kaldı. Mesud, Azerbaycan bölgesinde pek çok yeri ele geçirdikten sonra kardeşi Sultan Tuğrul ile savaşmak üzere Hemedan'a doğru hareket etti. İki kardeş arasında yapılan savaşı Sultan Tuğrul kaybetti. Sultan Tuğrul önce Rey şehrine ardından Isfahan'a gitti. Hemedan bölgesini tamamen ele geçiren Mesud, Sultan Tuğrul'u takip ederek onu bir kez daha yenilgiye uğrattı. Mesud'dan kaçan Sultan Tuğrul amcası Sultan Sencer'in yanına giderek ona sığındı. Tuğrul'un Sultan Sencer'e sığınmasından sonra rakipsiz kalan Mesud, Sultan Sencer'in onayını almadan Irak Selçuklu Devleti'nin tahtına oturdu. Daha önce Halife tarafından adına hutbe okunmaya başlanan Mesud büyük iltifat görmeye başladı.³⁰⁸

Mesud, Hemedan'a döndüğünde yeğeni Davud'un Azerbaycan'da isyan ettiğini öğrendi. Sultan Sencer'e sığınan Tuğrul ise Irak sultanlığını tekrar ele geçirmek için uygun zamanı bekliyordu. Mesud'un yeğeni Davud'un üzerine yürüdüğünü haber alan Tuğrul hemen harekete geçti. Mesud ve Tuğrul Kazvin bölgesinde karşılaştığında Mesud'un ordusundaki emirler Tuğrul'un yanında yer almaya başladı. Büyük bir ihtimalle bu durumda Sultan Sencer'in payı vardı. Mesud'un yanındaki askerlerin azalması ile birlikte Mesud kaçarak Bağdat da bulunan Halife'ye sığındı. Tuğrul ise Irak Sultanlığını tekrar kazanarak Hemedan'a girdi. Halife, kendisine sığınan Mesud'a derhal asker toplayıp Tuğrul ile saltanat mücadelesine girmesini gerekirse onunla bizzat bu mücadeleye gireceğini ve ona yardım edeceğini

³⁰⁸Müneccimbaşı, 167-168. Sevim-Merçil, 306-307. Ali Öngül, 27-29.

söyleyerek Mesud'u zorluyordu. Fakat bir süre sonra Sultan Tuğrul'un 24 Ekim 1134 tarihinde Hemedan da hastalanarak ölmesi üzerine Halife ve Mesud'un planları değişti.³⁰⁹

4.3.4. Sultan Mesud ve Büyük Selçuklu Devleti

Sultan Tuğrul'un ölüm haberini Bağdat'ta öğrenen Mesud, Irak Selçuklu Devleti'ndeki emirlerin haber göndermesi üzerine tahta çıkmak için derhal Hemedan'a doğru hareket etti. O sırada Davud Tebriz'de bulunuyordu. Davud' a da bazı emirler haber gönderdiler fakat Mesud ondan önce davranarak Irak Selçuklu Devleti tahtına oturdu. Sultan Mesud Irak Selçuklu sultanlığının başına geçtiğinde emrinde olan Hemedan valisi Humar Tekin, Kızıl, BarankuşBazdar, Abdurrahman b. Togayürek, Zencan emirleri Çavlı ve Haydar b. Şirgir gibi kuvvetli ve önemli komutanlar bu ani durumu kabullenmek zorunda kaldılar. Dahası tahta çıkan Sultan Mesud Halife'nin de bu duruma ne tepki vereceğini dikkate almadı ve kendini sultan ilan etti. Sultan Sencer, Mesud'un bu hareketine bir karşılık vermemiş ve durumu kabul etmişti. Fakat Sultan Mesud'a bir mektup gönderen Sultan Sencer Irak Selçuklu Devleti'nde sorun çıkaran Porsukoğlu Porsuk, Kızıl ve Barankuş gibi emirlerin öldürülmesini emretti. Sultan Mesud büyük Sultan'ın bu emrini yerine getirmemekle birlikte Sultan'ın mektubunu bu emirlere göstererek onları kendi yanına çekmeye çalıştı. Bu durum metbu Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sencer'e karşı muhalif bir duruştu.³¹⁰

Irak Selçuklu tahtına oturan Sultan Mesud devlet işlerini düzene koymakla işe başladı ve Enuşirvan b. Halid'i kendisine vezir tayin etti. Yeğeni Davud'un kendisine sorun çıkarmaması adına onu kızı ile evlendirmekle birlikte Davud'u kendisine veliaht tayin etti. Bunların yanında Arran ve Ahlât bölgelerini ikta olarak Davud'a verdi. Sultan Mesud, Tuğrul'un atabegi Karasungur'u görevinden almayıp onu yerinde bıraktı. Bu durum BarankuşBazdar, Kızıl, Sungur b. Humartekin, Abdurrahman b. Togayürek gibi önemli komutanların hoşnutsuzluğuna neden oldu. Bu emirler Halife'ye haber göndererek onun yanında hizmete girmek istediklerini söylediler. Kendisine katılan bu önemli komutanlarla kuvvetini iyice artıran Halife

³⁰⁹Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**,315. Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 31-32

³¹⁰ Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 32-33. Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, 315. Alptekin, **Irak Selçukluları** s.308

kendi siyasi emellerinden vazgeçmeyerek Sultan Mesud'a karşı savaşmak üzere hazırlıklara başladı. 1135 yılında Sultan Mesud ile savaşmaya karar veren halife şehirde Mesud adına okunan hutbeye son vererek Sultan Sencer ve Davud'un adlarının okunmasını sağladı. 24 Haziran 1135 tarihinde, Day-ı Merc'de iki taraf arasında yapılan savaşta Sultan Mesud Halife'yi mağlup etti. Halife'yi ele geçiren Sultan Mesud Halife'nin mallarına ve paralarına el koydu. Halife ile anlaşma yapan Sultan Mesud Halife'nin asker toplamayacağını, sarayından çıkmayacağını, yalnız din işleri ile meşgul olacağını ve kendisine savaş tazminatı ödeyeceğine dair söz aldı. Irak Selçuklu Devleti Sultanı Mesud bu anlaşma ile Abbasi Halifeliği üzerinde kontrolü sağlamıştı.³¹¹

Sultan Mesud, Halife ile yaptığı bu anlaşmadan sonra Halife ile birlikte kendisine karşı ittifakta bulunan Melik Davud'u bertaraf etmek üzere Azerbaycan'a doğru hareket etti. Sultan Mesud, bu yolculukta yanında Halifeyi de götürüyordu. Halife'nin durumunun ne olacağına dair Sultan Sencer'e mektup yazan Sultan Mesud, Sultan Sencer'den aldığı cevap üzerine Halife'den özür dilemiş ona iyi davranarak saygı ile tahtına oturulmasını sağlamıştır. Halife Bağdat'a dönmek üzereyken Sultan Sencer'in elçisi olan Emir Kuran, elçi olarak Sultan Mesud'a gönderildi. Sultan Mesud bazı komutanları ile birlikte onları karşılamak üzere ordugâhtan ayrıldı. Bu sırada Halife yanında az bir askerle Sultan Mesud'un ordugâhından ayrı bir yerde bir çadırda bulunuyordu. Sultan Sencer'in gönderdiği elçilik heyetinin içerisine sızmış olan birkaç Batınî önce Halife'yi koruyan askerleri ardından da Halife'yi öldürdüler. Halife Müsterşid'in ölümünden sonra yerine oğlu Ebu Cafer el-Mansur, Raşid Billâh lakabıyla Halife ilan edildi.³¹²

Sultan Mesud, Halife Müsterşid'in ölümünden sonra oluşabilecek tepkileri azaltmak için Halife'nin eskiden beri düşmanı olan Dübeys b. Sadakayı öldürttü. Dübeys'in ölümü üzerine yeni Halife Raşid Billah'ın daha ılımlı bir siyaset izleyeceği beklenirken öyle olmadı. Halife Müsterşid ile yapılan anlaşma da vermesi gereken 400 bin dinar yeni Halife Raşid Billah'tan istendi. Sultan Mesud, Barankuş Zeveki'yi

³¹¹ Alptekin, **Irak Selçukluları**, 309. Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**, 316-317. Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 34-35

³¹² Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 35-36. Alptekin, **Irak Selçukluları**, 309-310. Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular** s.317-318.

400 bin altını alması için Bağdat'a gönderdi. Raşid Billâh hazinede hiç para olmadığını bütün paranın Halife Müsterşid'te bulunduğunu ve onun ölümü sırasında yağmalandığını söyledi. Melik Davud'un halife'nin yanında yer alacak şekilde her iki taraf arasında bir süre gerginlikler yaşandı. Yaşanan bu gerginliklerin sonunda Halife Raşid Billah'ın Halifeliğine son verildi. Sultan Mesud, Sultan Sencer'e yazdığı mektupta yeni Halife'nin kim olacağını belirlemesini istiyordu. Sultan Sencer ise vezir Şerefeddin Ali, Kemaleddin Hamza b. Talha ve Sedidüddeveİbnü'l-Enbari gibi devlet adamlarının Halifeyi seçmelerinin daha uygun olacağını söyledi. Yapılan görüşmelerde Halife adayı olarak sultana, er-Raşid'in amcası Ebu Abdullah tavsiye edildi. Ebu Abdullah'ın Halifeliği kabul edildi ve Ebu Abdullah el-Muktefi Biemrillah lakabıyla Halife ilan edildi (18 Ağustos 1136).³¹³

Sultan Mesud'un veziri olan Ebu'l-Berekat Kasım 1138'de sultan tarafından öldürüldü. Bu vezir Sultan Sencer tarafından bir fermanla Sultan Mesud'a tayin edilmişti. Özellikle eski Halife er-Raşid'e karşı büyük mücadele vermiş olan bu vezirin Sultan Mesud tarafından öldürülmesi Sultan Sencer'in Irak Selçuklu Devleti üzerindeki nüfusu azaltılmak istenmiştir. Fakat Sultan Mesud Ebu'l-Berekat'ın yerine Sultan Sencer'in hazine nazırlığını yapmış olan Rey valisi Kemaleddin Mehmed'i tayin etmesi Sultan Sencer'den çekindiğini ve onunla bütün bağlarını koparmak istemediğini göstermiştir.³¹⁴

Sultan Mesud 1143 yılında kendisine her zaman muhalefet eden ve Irak sultanlığı için rakip olan yeğeni Melik Davud'un Bâtıniler tarafından Tebriz'de öldürüldüğü haberini aldı. Bu durum karşısında güçlü bir şekilde Irak sultanlığı yapacağını düşünen Sultan Mesud yanıldı. Hacib Abdurrahman b. Togayürek, Rey Valisi Abbas ve Fars hâkimi Bozaba aralarında anlaşarak Sultan Mesud'a karşı bir ittifak yaptılar. Bir süre sonra Irak Selçuklu Devleti bu üçlü ittifak tarafından yönetilmeye başladı. Sultan Mesud, onları bertaraf etmek için Hasbeg Belengeri ve Çavlı Çandar ile anlaştı. Yapılan anlaşmada Bozaba dışındakiler öldürüldü. Yapılan mücadeleler sonucunda devletin yönetimi Hasbeg'in eline geçti. Bu durum karşısında Sultan Sencer devlet idaresinin Hasbeg'in eline geçmesinden memnun olmadığını ve Sultan

³¹³Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular** s.317-318. Alptekin, **Irak Selçukluları**, 311-312. Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 37-40.

³¹⁴ Alptekin, **Irak Selçukluları**, 313.

Mesud'u bu durumu düzeltmezse üzerine yürümekle tehdit etti. Sultan Mesud'un kendisine yazdığı mektuplardan durumun düzelmeyeceğini anlayan Sultan Sencer (1149/1150) hemen Rey şehrine geldi. Sultan Sencer'in huzuruna çıkan Sultan Mesud yapılan görüşmede amcasını razı etti. Hasbeg için bağışlanma dileyen Sultan Mesud amcasına Hasbeg'in yaptığı işleri anlattı. Daha sonra Sultan Mesud'a amcası tarafından hilat giydirildi. Sultan Sencer bölgeden memnun bir şekilde ayrılarak Horasan'a döndü. Sultan Mesud ise Hasbeg ile birlikte önce Bağdat'a ardından da Hemedan'a gitti. Hemedan'a gelen Sultan Mesud 1152 yılında burada hastalanarak öldü. Sultan Mesud'un emirleri ile çıkan sorunlarını yatıştırmak için Horasan'dan Rey'e gelen Sultan Sencer'in bölgeye yaptığı son sefer bu olmuştu. Sultan Mesud öldükten ve Sultan Sencer'in Oğuzlar'a esir düşmesinden sonra Sultan Sencer'in Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyeti sona ermiş oluyordu. Selçuklu hükümdarlığının Bağdat, Maveraünnehir ve Sultan Sencer'in hâkimiyetinde olan Horasan'da bir etkisi kalmadı ve nüfuzları azaldı. Sultan Sencer'in memleketlerine ise Harezmşah hâkim oldu. Irak Selçuklu Devleti'ndeki son sultan olan II. Tuğrul'un her zamanki gibi Halife Nasır Lidinillah'ın kışkırtmaları ile Harizmşah Alâeddin Tekiş ile yaptığı mücadele de yenilerek ölmesi üzerine Irak Selçuklu Devleti 1194 yılında yıkılmıştır.³¹⁵

³¹⁵Ahmed b. Mahmud, 228-236. Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular**,322. Ali Öngül, **Irak Selçukluları**, 64-68.

SONUÇ

Türk tarihinin en büyük devletlerinden biri olan Büyük Selçuklu Devleti 1040 yılında Gaznelilere karşı kazanılan Dandanakan Savaşı sonrasında kurulmuştu. Savaş sonunda toplanan Merv Kurultayı'nda Selçuklu hanedanı üyeleri arasında yapılan toprak paylaşımlarında Tuğrul Bey devletin hükümdarı olarak devletin batı bölgesinin fethinden sorumlu olmuştu. İleriye dönük olarak fethedilecek olan toprakların Selçuklu hanedanı üyeleri arasında paylaşılması ile de Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı devletlerin temelleri atılmıştı.

Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in oğlu olan Melik Kavurd'a Kirman bölgesinin fethi verilmişti. Kavurd, Kirman coğrafyasında Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk tâbi devletini oluşturmuş ve bölgedeki önemli başarılarını Büyük Selçuklu Devleti adına sağlayarak amcası Sultan Tuğrul'a tam bir itaat göstermişti. Sultan Tuğrul'un ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti tahtında hak iddia eden Kavurd, önce kardeşi Sultan Alp Arslan'a ardından da Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkan Sultan Melikşah'a isyan girişimlerinde bulunmuştu. Selçuklu hanedan üyesi olan ve tabi bir devletin yönetiminde olan Kavurd'un metbu sultanlara karşı isyanları sonucunda onun her zaman affedilmesi ve tam anlamıyla ortadan kaldırılabilecek hamlelerde bulunulmaması devlet yönetiminde bir zafiyet oluşturmuştu.

Kavurd'un Büyük Selçuklu Devleti tahtı için gözünü karartması ve ordu içerisinde de belirli bir güce ulaşmasına rağmen o akrabalık adı altında her defasında affedilmiş ve yönetim bölgesine tekrar dönmesine izin verilmişti. Nizamü'l-Mülk duygusal davranışlarla bir devlet yönetiminin gerçekleştiremeyeceğinin çok iyi farkındaydı. Kavurd'un amacına ulaşmak için her fırsatı değerlendireceğini iyi bilen Nizamü'l-Mülk, Kavurd'un öldürülmesi noktasında Sultan Melikşah'ı ikna etmişti. Nizamü'l-Mülk'ün bu yerinde müdahalesi Büyük Selçuklu Devleti ve Kirman Selçuklu Devleti arasındaki tâbilik-metbuluk ilişkilerini güçlendirmiş ve Kavurd'un ölümünden sonra Kirman Selçuklu Devleti'nin başına geçen Kavurd'un oğulları babaları gibi herhangi bir taht iddiasında ve intikamında bulunmadan devletin yıkılışına kadar Büyük Selçuklu Devleti Sultanlarına tam anlamıyla bağlılıklarını sürdürmüşlerdi.

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan'ın 1071 yılında Bizans İmparatorluğu ile yaptığı Malazgirt Savaşı'nın galibiyet ile sonuçlanmasından sonra Sultan Alp Arslan, Selçuklu şehzade ve emirlerine Anadolu'nun her yerini fethetme emrini vermişti. Bu emir üzerine Kutalmışoğullarından Süleymanşah ve Mansur kardeşler Anadolu da bir Selçuklu Devleti'nin kurulmasında büyük bir rol oynamıştı. Kutalmışoğulları tarafından kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olup olmaması belirsizdir. Bu belirsizliğin nedeni geçmiş yıllara dayanmaktaydı. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce Selçuk Bey'in ölümü üzerine Selçuklu Türkmenlerinin başına geçen Arslan Yabgu'nun siyasi yönetimi Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından onaylanmamıştı. Kısa süre sonra Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud tarafından bertaraf edilmesi üzerine Tuğrul ve Çağrı Beyler Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardı. Arslan Yabgu'nun oğlu olan Kutalmış kendi idaresinde olan bir devlet kurmak istemesinden dolayı önce Tuğrul Bey'e sonra da Alp Arslan'a isyan etmişti. Kutalmış'ın Alp Arslan ile olan taht mücadelesinde ölmesi üzerine Alp Arslan Kutalmış'ın oğullarını esir almıştı. Malazgirt zaferinden sonra Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'nun her yerini fethetme emri üzerine Anadolu bölgesine nasıl geldikleri de belirsiz olan Kutalmışoğulları Anadolu da kendi müstakil devletlerini kurmuşlardı. Kutalmışoğlu Süleymanşah kuracağı devletin belirli bir güce ulaşmasını sağlamadan ne Büyük Selçuklu Devleti ile ne de onun vassalları ile bir mücadeleye girişmemişti. Nitekim bu uğurda Büyük Selçuklu Devleti emirlerinden Atsız'a esir düşen kardeşleri Alp İlek ve Devlet'ten bile vazgeçmişti. Süleymanşah kardeşi Mansur ile birlikte kısa süre de İznik merkezli bir devlet kurarak Bizans içerisinde yaşanan taht mücadelelerinde yardımı aranan bir güç haline gelmişlerdi.

Kutalmışoğullarının Anadolu bölgesinde belirli bir güce ulaşip kendi devletlerini kurmaları ve bölgedeki diğer yerel güçleri hâkimiyeti altına almaları Sultan Melikşah'ı bir süre sonra rahatsız etmişti. Süleymanşah'ın Büyük Selçuklu Devleti tahtı için Sultan Melikşah'a karşı alenen bir isyan girişiminde olmamasına rağmen Sultan Melikşah onların güçlenmesini istememişti. Sultan Melikşah Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde tam anlamı ile bir hâkimiyet sağlamak istemesi ile kendi tahtına rakip olabilecek bir gücün oluşmasının önüne geçmek istemişti. Nitekim bu

amaçla Anadolu üzerinde kontrol sağlayabilmek amacı ile çeşitli askeri müdahalelerde bulunmuş olsa bile tam olarak istediğine ulaşamamıştır.

Süleymanşah'ın ölümünden sonra Anadolu Selçuklu tahtına çıkan oğlu Kılıç Arslan babası Süleymanşah'ın aksine yaptığı fetihlerle Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırlarını Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırlarına kadar getirmiş özellikle Musul yönetimi için Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar ile karşı karşıya gelerek bölgede Sultan adına okunan hutbeye son verecek kadar ileri gitmişti. Asıl amacının Büyük Selçuklu Devleti tahtını ele geçirmek olan Kılıç Arslan, bu isteğine ulaşmadan Sultan Muhammed Tapar'ın komutanları tarafından etkisiz hale getirilmişti. Kılıç Arslan'dan sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçen oğullarının döneminde de Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir yönetimin olduğuda belirsizliğini korumuştur. Tarihi kayıtlar tâbi bir yönetimin gerçekleştiğini Büyük Selçuklu Devleti'ne düzenli ödenen vergiler ile ortaya koymaktaydı.

Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulan Suriye Selçuklu Devleti'nin temelleri Selçuklu hanedan üyeleri tarafından değil bizzat Selçuklu emirleri tarafından atılmıştı. Suriye Selçuklu Devleti'ne giden yol Selçuklu emirlerinin Kuzey Suriye üzerine yaptıkları başarılı akınlardan geçmişti. Kurlu Bey'in bölgede Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir beylik kurması ile başlayan süreç Emir Atsız'ın yaptığı başarılı fetihlerle Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir devlet haline gelmesi ile tamamlanmıştı.

Sultan Melikşah'ın Emir Atsız'ın kendisine bağlı olduğunu bilmesine rağmen kardeşi Melik Tutuş'u belirli aralıklarla iki defa Suriye Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olarak tayin etmesi Emir Atsız tarafından tam anlamıyla şaşkınlıkla karşılanmıştı. Emir Atsız'ın tâbiliğin gereği olarak her türlü sorumluluğu yerine getirmesine rağmen böyle bir muamele ile karşılaşmış olmasının iki türlü sebebi olabilirdi. Sultan Melikşah ya Emir Atsız'ın kuvvetlenmesinden çekiniyor olmalıydı ya da kardeşi Melik Tutuş'un taht iddiasında bulunmasının önüne geçmek istemekteydi. Sultan Melikşah'ın her iki amacına rağmen Emir Atsız Suriye Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olarak kalmaya devam etse de izlediği yanlış bir siyasi politika ile Suriye

Selçuklu Devleti tahtını Sultan Melikşah'ın kardeşi Melik Tutuş'a kaptırmak zorunda kalmıştı.

Suriye Selçuklu Devleti'nin başına geçen Melik Tutuş, kardeşi Sultan Melikşah'a metbu bir hükümdar gibi davranmış ve tâbiliğin verdiği sorumlulukları yerine getirmişti. Melik Tutuş'un Halep'in fethi için Süleymanşah'ı öldürmesi üzerine Sultan Melikşah bölgeye askeri bir müdahale de bulunmuştu. Melik Tutuş'un özellikle Türkmen Bey'i Atsız ile yakınlaşması bölgedeki dengelerin değişmesine neden olabilirdi. Bu sebeple Sultan Melikşah'ın bölgeye yerinde müdahalesi etmesi ve idari düzenlemeler yapması Suriye Selçuklu Devleti'nin tâbi devlet statüsünde kalmasını sağlamıştı.

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir hükümdar olarak kalmak istemeyen Melik Tutuş, Selçuklu hanedanı üyesi olmanın verdiği hak ile Büyük Selçuklu Devleti tahtı için Sultan Melikşah'ın oğlu Berkjaruk ile yaptığı mücadeleyi kaybetmişti. Melik Tutuş'un ölümü üzerine oğulları Suriye Selçuklu Devleti'nde bütünlüğü sağlayamadılar ve devlet Halep ve Dimaşk olmak üzere ikiye ayrıldı. Suriye Selçuklu Devleti ikiye ayrılmış olsa da ikiye ayrılan bu devletin yönetimini yapan Melik Tutuş'un oğulları bölgede Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi bir yönetim gerçekleştirmeye devam etmişlerdi.

Irak Selçuklu Devleti'nin kurulması bölgeye yapılan akınlarla olmamıştı. Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti tahtında bulunan ve kötü bir yönetim gerçekleştiren yeğeni Mahmud'u bertaraf ettikten sonra ona Irak bölgesinin yönetimini kendisine tâbi olması şartıyla vermişti. Sultan Sencer, Mahmud'un diğer kardeşleri olan Tuğrul, Selçukşah ve Mesud'a da Selçuklu yönetimindeki topraklardan vermiş ve onların başına da atabegler tayin etmişti.

Sultan Sencer'in Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetim merkezini başkent Isfahan'dan Merv'e taşıması ve merkezden uzaklaşması üzerine şehzadelerin atabegleri bağlı oldukları şehzadelerin Mahmud'a karşı güç kazanmaları için harekete geçmelerine neden olmuştu. Sultan Sencer Irak Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklara gerek siyasi olarak gerek de askeri olarak müdahale etmiş Irak

Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne her zaman bağı bir yönetim gerçekleştirmesini sağlamıştı. Kendisinin Oğuzlar'a esir düşmesine kadar Irak Selçuklu Devleti hükümdarları onu her zaman metbu bir sultan olarak görmüşlerdi.

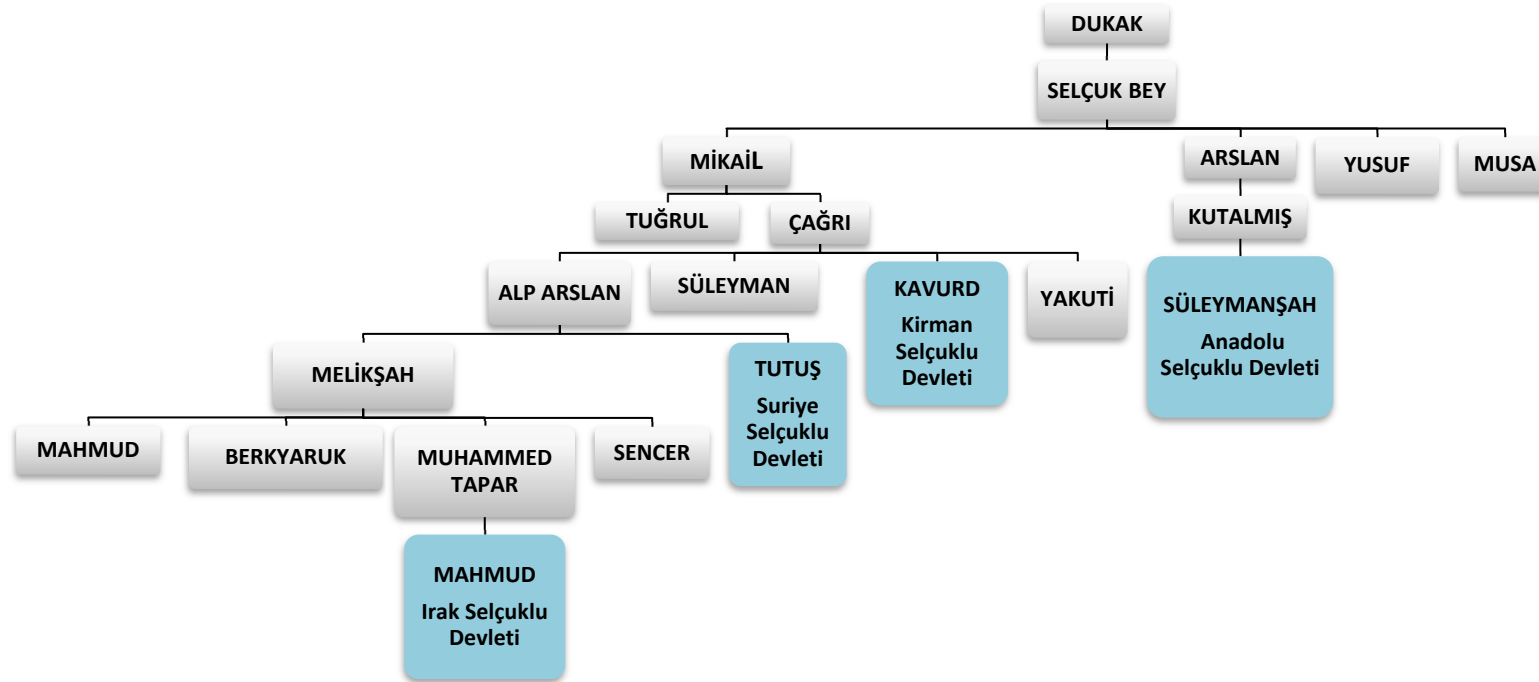
Büyük Selçuklu Devleti, metbu bir devlet olmanın verdiği sorumluluk ile kendisine bağı olarak kurulan vassal devletler üzerinde her zaman hâkim bir rol oynamıştı. Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir şekilde kurulan diğer Selçuklu Devletleri'nin gerek kurucuları gerekse de hükümdarları Selçuklu hanedanından olmanın verdiği avantaj ile Büyük Selçuklu Devleti tahtında yaşanan en ufak bir siyasi istikrarsızlıktan faydalanarak tâbilik-metbuluk ilişkisini gözetmeden isyan etmekte bir an tereddüt etmemektedirler. Diğer yandan Büyük Selçuklu Devleti'nin metbu hükümdarları kendilerine bağı şekilde kurulmuş olan Selçuklu Devletleri'nin hükümdarlarının siyasi ve askeri anlamda güçlendiklerini gördükleri anda onların yönetimine ya son vermekte ya da bölgenin kontrolünü tamamen ele geçirmektedirler. Bu şekilde Büyük Selçuklu Devleti sultanları merkez idari yönetim bölgesini diğer Selçuklu hanedan üyelerine karşı korumakla birlikte kendilerine bağı olarak kurulmuş diğer Selçuklu Devletleri ile aralarındaki dengeyi her zaman korumaya çalışmışlardır

EKLER

Ek -1:

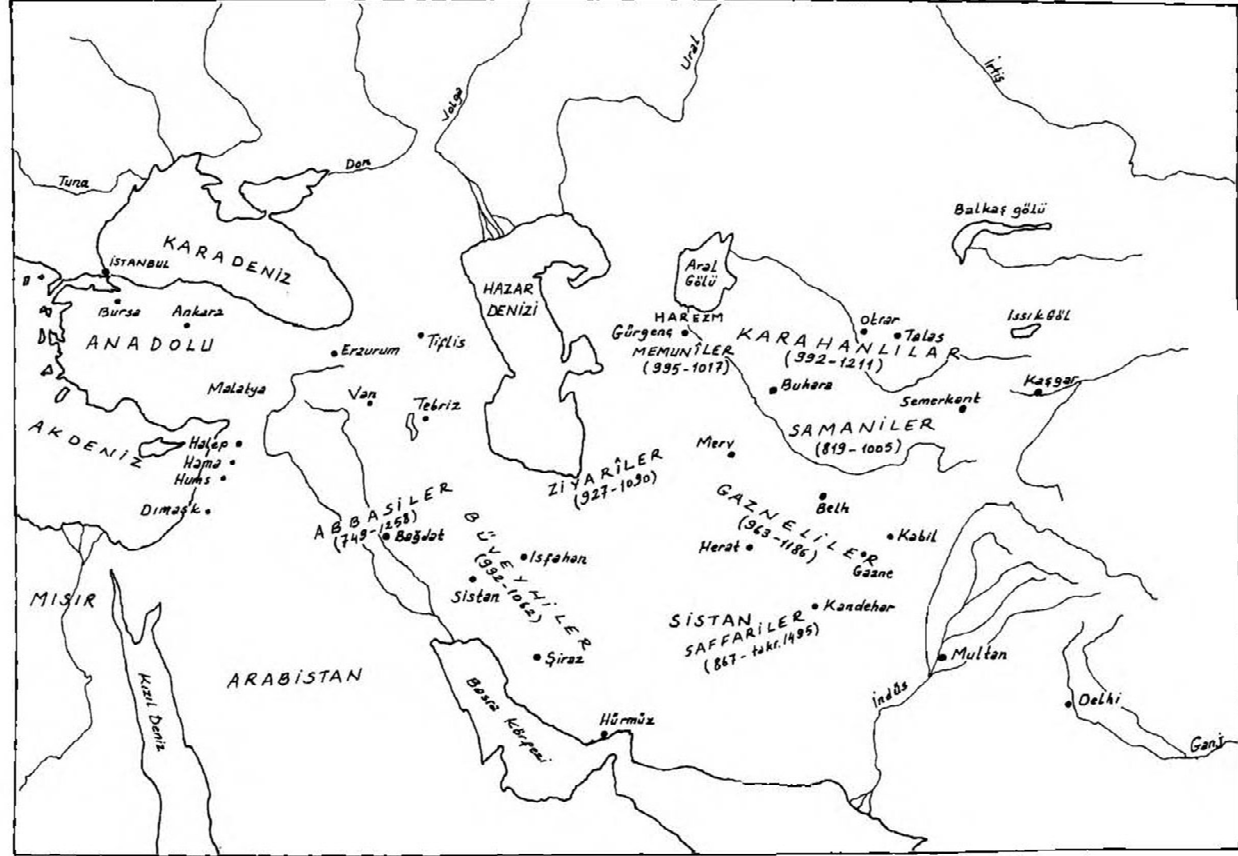
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ SOY ŞECERESİ

Tablo oluşturulurken ALİ ÖNGÜL'ÜN Çamlıca Yayınlarından çıkan Anadolu Selçuklu, Kirman Selçuklu, Suriye Selçuklu ve Irak Selçuklu Tarihi kitaplarından yararlanılmıştır.

Ek -2 :

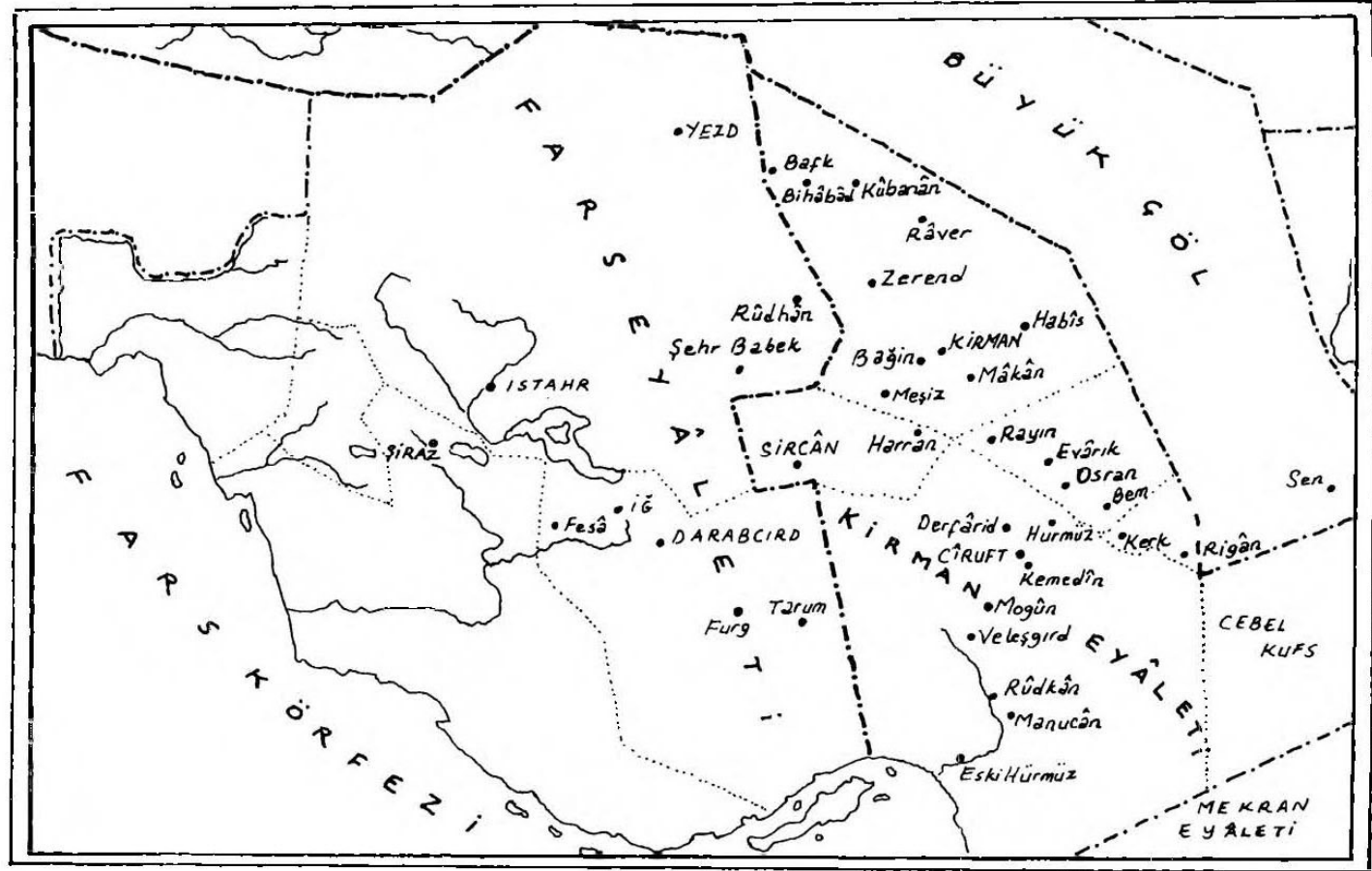
Kaynak: (Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK, 2020.)

Harita 1 - Selçuklular'ın ortaya çıkışı sırasında Ortadoğu

Ek - 4:

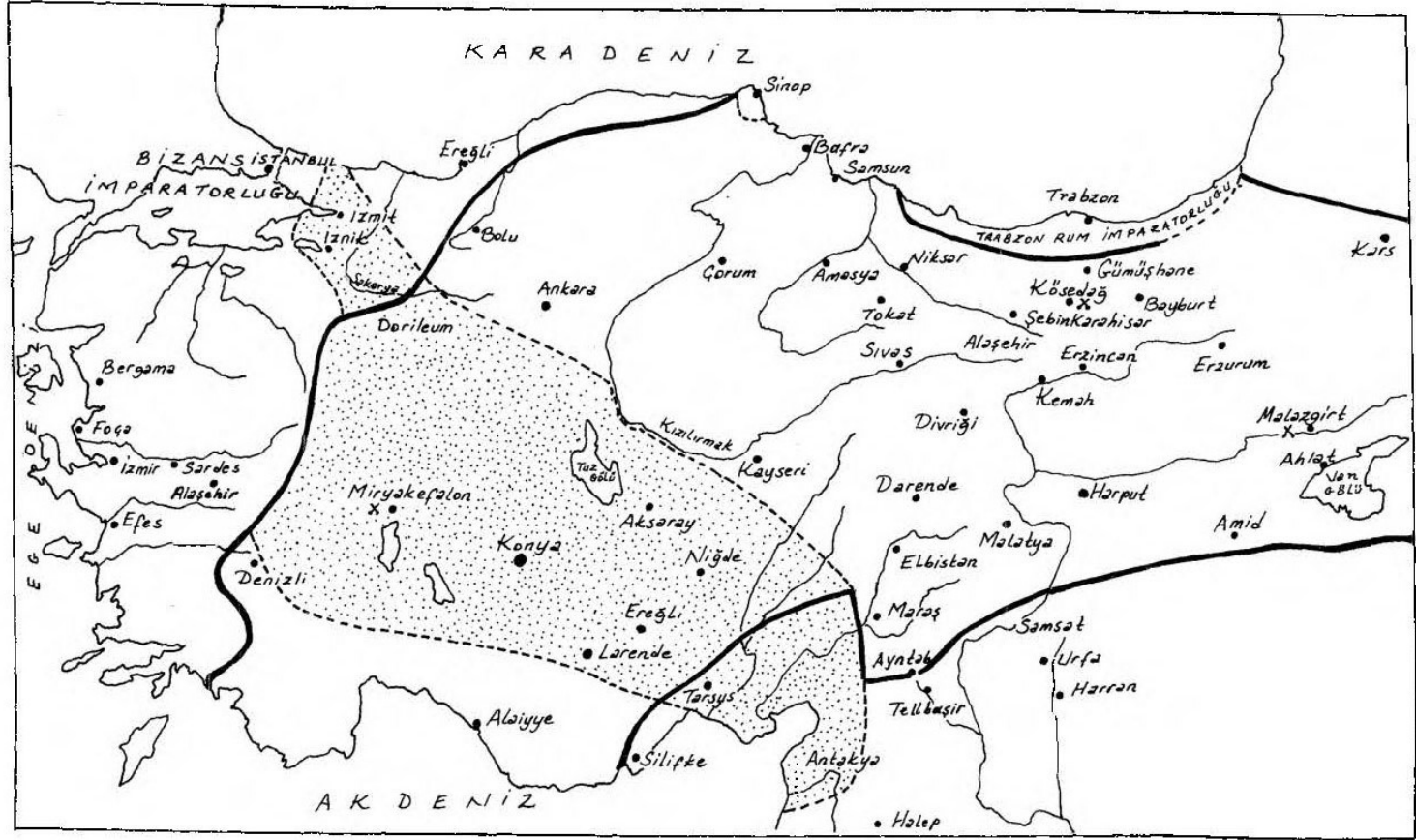
Kaynak: (Ali Sevim-Erdoğan
Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi
Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK,
2020.)

Harita 4 – Kırman ve Fars Eyâletleri

Ek -5:

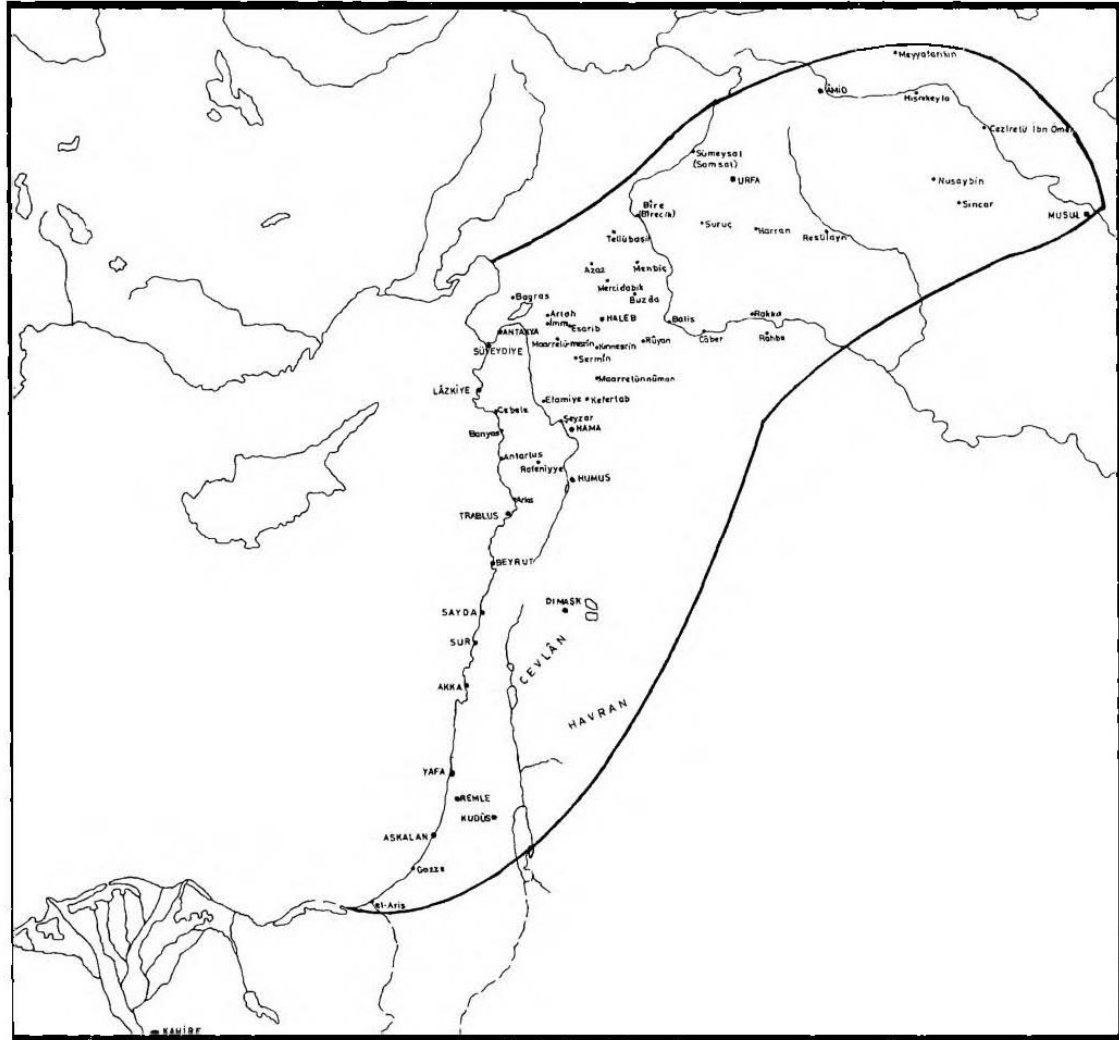
Kaynak: (Ali Sevim-
Erdoğan Merçil, Selçuklu
Devletleri Tarihi Siyaset,
Teşkilat ve Kültür, TTK,
2020.)

Harita 3 — Kuruluş Devrinde Türkiye Selçuklu sınırları
 Türkiye Selçukluları'nın en geniş sınırları

Ek -6:

Kaynak: (Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri
Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK, 2020.)

Harita 5 — Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti

KAYNAKÇA

- ABÛ'L-FARAC (1950).Abû'l-Farac Tarihi (Cilt 2). (Ömer Rıza Doğrul, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- AĞIRNASLI, N. (2020). Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın Diğer Selçuklu Devletlerini Kontrol Altında Tutma Gayreti Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, III/II Aralık, 216-225.
- AHMEDBİN MAHMUD (2018).Selçuknâme (Erdoğan Merçil, Haz.) İstanbul:Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- AKYOL, H. (2021).Kirman Selçukluları,Selçuklu Tarihi El Kitabı. Ankara:Grafiker Yayınları.
- AKYOL, H. (2021). Suriye Selçukluları, Selçuklu Tarihi El Kitabı.Ankara: Grafiker Yayınları.
- AKYOL, H. (2021). Irak Selçukluları,Selçuklu Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ALPTEKİN, C. (1989). Irak Selçukluları,DGBİT(Cilt 1). İstanbul: Çağ Yayınları.
- ALTINKAYNAK, S. (2021).Şahinşah (Melikşah) Dönemi (1110-1116), Selçuklu Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ANNAKOMMENA (1996). Alexiad(Bilge Umar Çev.) İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- AZİMÎ (2006).Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler) (Ali Sevim yay.) Ankara: TTK.
- DEVELLİOĞLU, F. (2010).Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- GROUSSET, R. (1980). Bozkır İmparatorluğu (Reşat Uzmen, Çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- LAMMENS, H. (1970). Suriye, İA (Cilt 11). İstanbul: MEB, 50.
- İBN BİBİ (2020). El Evamirü'l-Ala'ıyeFi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuknâme). (Mürsel Öztürk,Çev.) Ankara: TTK.

- İBNÜ'L-ADÎM (2014).Zübedetü'l-HalebMinTârihiHaleb'de Selçuklular. (Ali Sevim, Terc.) Ankara: TTK.
- İBNÜ'L-ADM (2011).Bugyat At-Talab Fi Tarih Halab, yay. Ali Sevim (TTK, Ankara)
- İBNÜ'L-ESÎR (1991). İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi (Cilt 9). (Abdülkerim Özaydın, Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.
- İBNÜ'L-ESÎR (1991). İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi (Cilt 10). (Abdülkerim Özaydın, Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (2019). Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (2019).SultanMelikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu.İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (1978).Kirman, İA (Cilt 6). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 456.
- KAFESOĞLU, İ. (1978).Melikşah, İA (Cilt 7). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 666.
- KAYHAN, H. (2002). Irak Selçukluları, Türkler Ansiklopedisi (Cilt 4). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1275.
- KESİK, M. (2003). Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi. Ankara: TTK.
- KHOSHKAR, B.S. (2020). Kirman Selçuklularında Siyasi ve İktisadi Yapı. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya.
- KIRPIK, G. AKYOL, H. (2021).KutalmışoğluSüleymanşah Selçuklu Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- KIRPIK, G. AKYOL, H. I. Kılıç Arslan (1092-1107) Selçuklu Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- KOCA, S. (2011).Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri. Ankara: Berikan Yayınevi.

KOCA, S. (1997) Dandanakandan Malazgirt'e. Giresun.

KOCA, S. (2016) Türkiye Selçukluları Tarihi. Ankara: Berikan Yayınevi.

KÖYMEN, M.A. (2004). Selçuklu Devri Türk Tarihi. Ankara: TTK.

KÖYMEN, M.A. (1984). BüyükSelçuklu İmparatorluğu Tarihi (Cilt 2). Ankara: TTK.

KÖYMEN, M.A. (2001). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Cilt 3). Ankara: TTK.

KÖYMEN, M.A.(1943).Kirman Selçukluları Tarihi. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(1),

KÖYMEN, M.A. (1976). Tuğrul Bey ve Zamanı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KÖYMEN, M.A. (1983).Alp Arslan ve Zamanı I. Ankara: DTCF Basımevi.

KRAMERS, J.H. (1978). Kirman, İA (Cilt 6). İstanbul:Milli Eğitim Basımevi,814-815.

MASSIGNON, L. (1987).Hille Maddesi, İA(Cilt 5). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 487.

MERÇİL, E. (1992).BüveyhilerTürkiye Diyanet Ansiklopedisi, (Cilt 6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi,497-498.

MERÇİL, E. (1989). Kirman Selçukluları. Ankara:TTK Basımevi.

MERÇİL, E. (1989). Kirman Selçukluları DGBİT (Cilt 7). İstanbul: Çağ Yayınları.

MERÇİL, E. (1989).Gazneliler Devleti Tarihi. Ankara: TTK.

MERÇİL, E. (1989). Büyük Selçuklu Devleti. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

MERÇİL, E. (2018). Selçuklular-Makaleler. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah. (2017). Câmîu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları. (Ali Öngül, Yay.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- ÖNGÜL, A. (2018). Kirman Selçukluları (Çamlıca Yayınları, İstanbul)
- ÖNGÜL, A. (2018). Anadolu Selçukluları (Çamlıca Yayınları, İstanbul)
- ÖNGÜL, A. (2018). Irak Selçukluları (Çamlıca Yayınları, İstanbul)
- ÖNGÜL, A. (2018). Suriye Selçukluları (Çamlıca Yayınları, İstanbul)
- ÖZGÜDENLİ, O.G. (2021). Selçukluların Kökeni, Selçuklu Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÖZGÜDENLİ, O.G. (2021). Tuğrul Bey ve Dönemi, Selçuklu Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÖZAYDIN, A. (2021). Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- PİYADEOĞLU, C. (2021). Büyük Selçuklular. İstanbul: Kronik Kitap.
- RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman (2020). Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Surûr, (Cilt 1-2) (Ahmed Ateş, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- SEVİM, A. (2000). Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur. Ankara: TTK Basımevi.
- SEVİM, A. (2000). Suriye Ve Filistin Selçukluları Tarihi. Ankara: TTK Basımevi.
- SEVİM, A. (2020). Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi. Ankara: TTK.
- SEVİM, A. MERÇİL, E. (2020). Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür. Ankara: TTK.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ. (2011). Miratü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan. Ankara: TTK.
- TAN, P.K. (2020). Irak Selçuklu, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri: Dübeyş B. Sadaka. Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 16, 227-228.

- TEKİN, A. (2012). Selçuklu Tarihi. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- TURAN, O. (2020). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TURAN, O. (2020). Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul:Ötüken Neşriyat.
- TURAN, R. (2021). Sultan Alp Arslan, Selçuklu Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- TURAN, R. (2021).Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı,SelçukluTarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- TURAN, R. (2021).Malazgirt'te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu, Selçuklu TarihiEl Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- URFALI MATEOS, (2019) Urfalı MateosVekâki-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162).(Hrant D. Andreasyan, Çev.) Ankara: TTK.
- YA'KUBÎ, (2002). Ülkeler Kitabı. (Murat Ağarı, Çev.)İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- YAZAR, N. (2011).Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri. HititÜniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10 (19), 223.
- YAKUPOĞLU, C. (2011). Sultan Sancar Devri, Selçuklu Tarihi El Kitabı (Grafiker Yayınları, Ankara)
- YİNANÇ, M.H. (2020) Türkiye Tarihi Selçuklar Devri.(Cilt 1) (RefetYinanç, Haz.) Ankara: TTK.
- BARTHOLD, W. (1964). Sır-Derya, İA(Cilt 10), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 566